

Вечірня година

щомісячник

ЧИСЛО
2-3 (16-17)

ЦІНА
3 зол.

лютий

БЕРЕЗЕНЬ

1944

ІВАН БАГРЯЙІЙ
ЗВІРОЛОВИ

НАВЗАВОДИ З СМЕРТЮ.

Височенна, чотириярусна тайга, буйна й непролазна, як африканський праліс, стояла навколо зачаровані. Не шелесне лист, не ворухнеться гілка. Сорокаметрові кедри, випередивши всіх у змаганні до сонця, вигнали рудими, голими стовбурами з долішнього ходу геть, десь під небо і заступили його коронами. Там по них ходило сонце і пливли над ними білі хмари. Слідком за кедрами пнулися велетенські осики та інші листаті гіганти, що, бувши нижчі за кедри, творили другий ярус. Потім височенна ліщина колючого горіха, ялинни, де-не-де берізки, берестина, черемха, перевиті лінами дикого винограду та в'юнків, ішли вгору третім ярусом. А внизу і в четвертому ярусі — судильний хаос. Місцями густа, мов щітка, звичайна ліщина, височенні трави і бур'яни. Повалені вздовж і впоперек дерева, мов велетні на полі бою, потрухлі і ще непотрухлі, одні з скрізними дірами-дуплами, як жерла небувалих гармат, другі вивернуті з усією системою коріння, що тримали його руба, як стіни або як велетенські пригорщі від стиснутими межі пальцями камінням і землею.

Внизу, по землі, слався мох, пообростав усе, що тільки можна. Внизу було півтемно і вогко. Лише де-не-де проривались яскраві сонячні пасма і стояли, як мечі, уткнуті лезами в землю.

Нетрі. Несходимі, неzmіяні. Вони то спускалися схилом униз, то підіймалися знову

вгору і так зі „становика“¹⁾ на „становик“, з кряжу на кряж, як буйне рослинне море, розливались геть десь у безвість.

Маленький смугастий звірок, що сидів собі навпочіпки на поваленій кедрині проти сонечка і пильно, з виглядом ученого дослідника, розглядав торішній грибок, тримаючи його передніми лапками, раптом напрошувався. Ні. То так щось. В нетрях панує надзвичайна тиша, як у дивному храмі дивного бога. Лише рибок, засвиристівші, пролетів з однієї височенної кедри на іншу і завмер на гілці, мов сучок, нерухомо, опустивши чубату голівку вниз і витягши шию. Тиша.

На поваленій кедрині тримтіли сонячні зайчики. Смугастий звірок-бурундук почав бавитися з ними, задравши хвостика, як той драгун султана, перестрибував через них. Присідав і дивився вниз. Внизу, під кедриною, виходячи десь з бур'янів і вітролому і зникаючи знов у бур'янах та каміннім розсипу, вилася вузенька стежечка, звірина діржка, утоптана за тисячеліття. Іх немало, таких стежечок. А серед них були й такі, на яких одвіку ще не ступала нога людська.

Бурундук зіскочив на стежечку, щось поворожив, пройшовся сюди-туди і враз, тривожно цикнувши, стрімголов вискочив на кедрину, на пень, звідти на дубок. Сховався. Визирнув. Знову сховався. Цикнув і завмер, виглядаючи з-за стовбура. Ні таки, він не

¹⁾ Гірський хребет.

помилився зраву. Щось таки добирається, щось іде стежкою. Шелеснула суха бирка. Тріснула гілка. Посипались камінці і покотились десь, покотились униз. Щось важко, помалу йшло круткою стежкою на „становик“.

Занепокоєний бурундук вискочив вище і залишив з усієї сили. Захвилювався. Не зінав, з якого боку безпечніше йому виглядати. Зовсім захвилювався. Він на своїм віку багато чого бачив. Він бачив і зінав усіх звірів, і зінав, як себе тримати при зустрічі. Зінав козуль і зізубрів. Бачив нераз, як перся тут волохатий ведмідь, як проходили дурні вепри, толочили всю траву та ламали кущі. Бачив харзу, зінав вовків і всіх своїх ворогів, а особливо ту ю рись безхвосту і зажерливу. Отож він зінав усіх своїх друзів і всіх ворогів. Одних споглядав мирно, від других утікав чимдуж. Але такого він ще зроду не бачив. Пробі! Тікати чи не тікати? Ой лиxo...

Видряпавшись нарешті на гору, похитуючись і важко дихаючи, стежкою йшла двонога істота. Обірвана. Худа, як кістяк. Волосаті груди її ходили ходором над сухими ребрами, що вилазили з лахміття. Дійшовши до поваленої кедрини, гість важко опустився на неї, обперся спиною об корінь, закинув голову і заплющив очі. Помалу обтер рукою піт. Він був зовсім молодий і зовсім-зовсім забезсилений.

Почорніле обличчя з міцно стиснутими щелепами заросло щетиною. На крутому лобі дві глибокі зморшки сторч між крилами брів, а в зморшках сіль від поту. Одна брова тремтить, і від того таке враження, ніби брови ті пориваються полетіти.

Якусь мить він сидів нерухомо, либонь, силочи. Враз широко й тривожно розплющив очі й тихенько відхилився від коріння, — слухав. Тоді знову заплющив очі і притулівся до коріння. По якомусь часі він облизав спраглі порепані губи і, не розплющуючи очей, покрутів головою: — „Пропаду“... Потім, зіпсивши зуби, встав і, похитуючись, зробив два ступні. Але махнув рукою, вернувся до кедрини і знову важко опустився на неї. — „Досить... Проклятий, проклятий край... Ху-у! Немає сил...“ Він шепотів без скарги, так, за старою в'язничною звичкою говорiti з самим собою. „Ех, голова!.. Все витерпіла ти, все винесла, та от... загибаєш. І загинеш... Хм...“ Він посміхнувся крізь ніс і зітхнув байдуже, насунув брови і наморщив лоба — голова паморочилася. Думки бігли в гарячковім безладді, відтворюючи дивовижний шлях.

П'ятий день він ішов. Не ішов, а гнав, як молодий, гордий олень, гнав навпросте, ламаючи хащі. Вирвавшись із пазурів смерти, він летів, як на крилах. — „Воля! Воля!“ Широко роздимаючи ніздрі, він захлинувся нею на бігу, розривав грудьми зелену стіну. Всі двадцять п'ять літ в ньому зажили враз, запульчували, напружуючи кожний м'язок, мобілізуючи кожний нерв, кожний суглоб. — „Виручай! Воля! Воля!“

І він гнав. Він зінав, що від того залежатиме його бути чи не бути, — від того, як далеко він встигне загнатися зразу. І коли не ставало сили, досить було йому зупинитися і озиригнутися, як в очах ставав страшний привид пережитого і ще страшніший привид приреченого майбутнього. Тоді сила вибухала раптовим вогнем, і він зривався вихorem знову. Далі, далі! Скільки вистачить сил! Ще трохи — і тоді він врятований! І тоді подивимось! О, тоді ще подивимось! Він курне геть за межі цієї „батьківщини“, геть в Манджурію, Японію, Аляску, в Китай... Но ві краї, давні, незнані. Він об'їде навколо світу і повернеться додому. Так. Прийде, але вже як завойовник, як месник. Вибув на схід, а повернеться з заходу.

І він летів. Власне, то йому лиш здавалось, що він летів початковим темпом. Насправді ж він уже йшов і дедалі повільніше і важче. Повз. Душа летіла, як сокіл, а ноги, перемагаючи надзвичайні труднощі, не поспівали вже, плуталися у хащах.

Так дерся навпросте, без доріг. І коли траплялись стежечки, уникав. І йшов просто, як дькований звір: боявся зустрічі з людьми. Зоброхувався в росі по самі вуха ранками і був мокрий, як хлюща, але не зупинявся. Сонце і швидкий рух осушували його. Він збивав ноги об пеньки й каміння, але не зважав, не відчував болю.

Загнавшись у вітроломник, змагався там очайдушно, зіпсивши зуби, цілими годинами, обдирав на собі рештки одежі і шкіру до крові. Ліз через велетенські стовбури, потрапляв ногами у камінні розсипи — в раптові глибочезні щілини, невидні в бур'яні — і нагло падав, аж суглоби тріщали йому. Піддіймався і йшов. А коли заходила ніч, коли темрява заливала геть чисто все і ставало так темно, як він ще ніколи не бачив, він зупинявся і спав, де випадало. В нього не було ні вогню, ні зброї, в нього не було нічого, навіть шапки й черевиків, лише напівзілле тюремне лахміття та й те геть обривалось і лишалось шматками на кущах.

Першу ніч спав просто на величезнім по-

валенім стовбуру, розластилися уздовж, і прокинувся вранці від холодної роси, що капала з високих віт йому на обличчя. Другу ніч — десь у ямі, а коли прокинувся, дивився зачудовано на страхітну брилу, що нависла над ним; вона стояла руба на 5 метрів заввишки, — ціла стіна коріння велетенського дерева, вивернутого з землею і камінням. Коріння так міцно сплелося, що тримало тулу землю й каміння мертвим похватом, а коли б воно випустило хоч один такий камінь, то його б стало на ге, щоб прибити вола. Шукав води, пив і йшов далі. Третью ніч звалився в купу сухої трави та бур'яну, кимсь зібрану в улогвині. Звідти щось вискочило з гуркотом і ухканням і подалось геть, ламаючи суччя; він збегнув, що потрапив до лігва якогось страхітного звіра, але не додумав цієї думки до краю, як уже спав.

Втома. Він почав розуміти, що таке втома. Досі ніколи її не знав, бувши живучим і витривалим на диво. Спочатку він не думав про їжу. Потім прийшов голод. Раптовий і лютий, він вимагав удоволення, він вимагав за сьогодні і за пропущені дні. Зразу думалось, що це найпростіша річ в такім дивнім і буйнім царстві рослин і звірні, риб і птахів. Потім зачався страх. Він не міг знайти нічого такого, що можна було б з'ести, проглиннути. Тайга не давала йому нічого. Даремно він нишпорив з пильністю вченого і з відчаєм голодного. Ні ягоди, ні якогось овоча, крім гадючих грибів, нічого такого, про що він читав, як про звичайні речі в лісах. Ба, був ще час.

Могутні сплетіння винограду не могли йому дати й одного грона. Ніякої риби в струмках, ніякого звіра і ніяких пташок у тих нетрях. Скільки він ішов — жадної жиової істоти не бачив, тільки іноді гадюка шелене з осяяного сонцем гниляка чи каменя. І все. Де ж він, той дивний та ще екзотичний тваринний та пташиний світ тут?! Пустеля! Мовчазна, зелена пустеля. Проте він же сполохав раз уночі укусу тварину. Значить, вона є. Але... чим він її добув би, коли б і здібав? Зі ста шансів дев'ятдесят дев'ять було за те, що його самого заполювало б таке страхіття. Проте страх до нього не доходив, просто не доходив до свідомості. Він вирвав з землі навмання якесь коріння й гриз, гриз і спльовував. А раз погріз і проглинув щось таке, що йому ввічу потеміло і тіло вкрилося холодним потом; довго блював, пив воду і знову блював, думав, що з нього всі нутрощі вискочать крізь горлянку.

Прокляття! Проте відчай не брався його. Дуже бо багато він перетерпів, щоб ще впадати в відчай. Він уже мав нагоду безліч разів умерти, і це велике щастя, що він іде цим зеленим, безбережним океаном. Коли б трішки, хоч трішки поїсти, і він був би щасливий! Ішов би, плив би цим морем весело і радів би буйно, як радіє все живе на цій землі, як ті кедри, що вигналися геть під хмару. Ні, він не впадав у відчай. Лише зцілював дедалі дужче щелепи і йшов, і йшов. Його гнала вперед надзвичайна впертість, сто раз випробувана і загартована мужність. Вперед, наперекір всьому! А спокійний його розум констатував, що все ж таки він гине, йде тонюсінькою гривкою, як лезом меча, межи життям і небуттям. Один подув — і він звалиться в черну безодню. Ні!!! Щось у ньому люто поривалось з самої глибини і підкочувалось до горла клубком. Провів язиком по кривавих, зашерхлих губах і, затискуючи між бровами посмішку, переклав зручніше голову. В голові паморочилось. Потім розплющив очі. Спокійні і ясні, вони якийсь час дивились просто себе, дивились байдуже. І враз здивувався: навпрост сидів смугастий звірок. Теж витрішив очі і теж дивився на гостя, пильно і з цікавістю. Цикнув, кивнув хвостиком. Схилив голівку набік і цикнув ще раз. „Не ворушиться“. Тоді сікнув униз і зашарудів десь у бур'яні. По хвилі вискочив знову на дерево, вмостиився зручно на гілці навпочіпки, сів, як татарин, ще й в строкатім халатику, — виштовхнув з рота горішок і почав його пильно розглядати, тримаючи передніми лапками. Переходивши, що горішок путній, почав швидко гризти, розглядаючи тимчасом гостя. Швидко-швидко точив щелепками, кумедно випльовував лушпиння і розгладжував, витирав об лапки вуса.

А на цього дивилася пара очей, здивованіх і жадібних. До горла підкочувалася клубком слина:

— Диви! Ість... Стерво.

Мандрівник помалу, тихенько звівся. Не спускаючи очей із звірка, хижих, запалених раптовим вогнем лютого голоду, почав ледви помітно підкрадатись. „Піймати“. Ним заволоділо непереможне бажання піймати цей живий шматочок крові і м'яса. Це ж у ньому його порятунок! Поволенки, як неживий, приплющивши очі, він посувався дедалі ближче, ближче... Звірок гриз свій горішок і ніби не помічав нічого... Почав зводити руку. Ближче... Ближче... Уже лишилось тільки

рвучко зімкнути пальці, — як звірка враз ніби вітром здмухнуло. Він зіскочив у траву, впustивши горішок, і подався, перелякано цикаючи. Мисливець сtribав незграбно за ним, намагаючись притоптати, привалити його травою. Звірок добіг і гулькнув у дупло велетенської колоди. Сховався. Сидів там мовчаки. Мисливець почав люто бити бosoю ногою в колоду. Вона дудніла гнилою порожнявою, проте не піддавалась. Тоді він вхопив дебелого замашного сука і почав гатити. Проломив в однім, проломив у другім місці — нема, в третім — нема... Він навіть не помітив, як звірок давно вже вискочив з протилежного кінця колоди, вигнався на височене дерево і перелякано визирав з-за стовбура; почував себе в безпеці, але йому було страшно за домівку. А домівка тріщала під шаленими ударами, розвалювалась геть чисто. Кинувши сук, мисливець почав мацати руками в проломинах, — либонь, прибив! Порпався в купах трухлятини. Нема! Раптом рука намацала щось. Загріб, витяг... Горіхи! Попробував — горіхи! Цілі. Прекрасні. Одібрали. І як їх багато! Пхав їх у кишені, вони висипались з дірок. Тоді загорнув край на діраної поли і вибрав їх туди. Скарб! Цілій скарб, — з добру миску горіхів. Він трошив їх, мов вепр, а рука мацала далі. Все...

А бурундучок з жалем і страхом дивився, як двоногий розбійник грабував його комору і не міг зарадити. Чи думав він, старанно добираючи, всіх професійних знань до кладаючи, носивши їх в зашічних мішечках по одному та по два, що така їх доля стрінє?

А розбійник, розтрощивши колоду, відійшов геть, сів на кедрів і смакував горіхи. Він їх ниццив з близкавичною швидкістю... Помітив збоку якусь чудну рослину, вирвав, — ніби часничина. Понюхав — часничина! Покоштував. Здорово! Часничина! Він засипав горіхи на купу і ракки облавливувались увесь бур'ян навколо. Назбирав кілька таких часничин. І тоді взявся до горіхів, до даючи чудернацький часник. Чудесно! Горіхи з часником.

Він їв, — і обдуруений голод помалу вщухав. Повертався спокій. Поверталась потроху сила: І не так від горіхів, як від тої надії, від очевидного доказу, що ще не так кепсько.

Бурундучок наблизився до колоди, побачив зблизька, яка страшна руйна упала на його дім і, жалібно цикаючи, сів засмучений на гілці, повернувся до напасника: „Цик-цик-цик!“ — скаржився комусь.

— Диверсія, братку! Рабунок!...

Мандрівникові повернувся його добрий гумор і він, дивлячись на пограбованого, співчував йому: „Рабунок, братку, каюсь. Ale що зробиш? Могло бути гірше, адже правда? Ale знай, — з усіх злочинів, сотворених мною за життя — це найбільший і за це варто приліпити мені двадцять п'ять років. А то мені приліпили лиху його знає й за що... Ale це, я тобі скажу, було цікаво! Вони мене везли, берегли як! А я взяв та й утік! На край світу завезли, а я взяв та й утік! Ха-ха!... Стрибнув у чорну ніч, у смерть, із скажено-го поїзда. Е, це там начальник лютує! Як він піклувався про мене! Беріг! Тільки но зупинимось де, підбігає до віконечка, та:

— Многогрішний!...

— Я...

— Звати!...

— Григорій!...

І не вберіг. Ха-ха!

Ось так мандрівник сидів і в доброму гуморі розповідав бурундукові, як його везли етапом з України на Колиму. Присудили до 25 років катогрії і везли десь поховати в сніги. Потім із жалем подивився на те, що залишилось від горіхів — на купу лушпиння, — підтягнув міцніше паска, виломив палицю і байдоро пішов стежкою. Ще й кепкував із себе: — „Вперед, утікачу! Бог не без милості, козак не без щастя“.

Спустившись у падъ¹), напився з тоненького підземного струмочка, і стало зовсім добре. В тайзі аж наче повиднішало. Перед очима, по буйній яскравій зелені, бігали сочні зайчики. Десь реготала вивірка.

Ще ж було зовсім рано, ще роса мерехтіла на травах, вилучаючи проміння, як найкоштовніші перлини. Десь, у верховіттях кедрів, шепотів вітер, а внизу булі тихо і затишно.

Ішов стежкою, а очі до всього додивлялися, все обмацуvali і шукали. Вони шукали, що б іззісти. Іноді сходив зі стежки, піддурений оманою, і дерся в нетрі, — що то рудіє? І розчаровувався — гниляк! Ішов далі.

Стежка підіймалась вгору, вилася межі пнями і колодами, перелазила через високе каміння. На стежку нависали трави, гілляччя. Іноді доводилося попід віттям і крізь ліану пролазити, мов у темну нору, зігнувшись. І скрізь було видно сліди звірів. Тут повно звірів! І хоч їх самих не видно, але він знову ще. Дивно, як він цього раніше не помічав? Ось біля кедра поприлипала щетина і шерсть

1) Долину.

до кори, — терлось щось, щось здоровенне, бо щетина обліпила кору на півтора метри від землі. Ось кігтисті лапи здряпнули сиру землю на стежці. Ось відбитки-ямочки якісні, мов би овечка походила. Ось голі, обгризені, пожовклі кості... Та ж він тут не сам! Тут повно пожильців! Але де вони? Чом іх не видно ніде?

Ішов годину, дві. Стежка йшла вгору та вгору.

Хвилеве піднесення спадало. Страшна перевтома і голод виснажили докраю, і здавалось, що він іде знову вічність. Противний піт заливав очі, а під сердцем нудило, і голова йшла обертом. Часто зупинявся, ставав біля дерева і стояв, заплющивши очі, — слухав, як у вухах дзвонило і ніби молоти били по черепку. Здавалось, що він ніколи не добереться до перевалу, до вершини. Там, за цією горою, там, далебі, кінець усім стражданням. Ну, йди ж!... Ще раз перемагав себе і йшов.

Нарешті вибрався на гору. Тут ліс поступився, і гора височіла гола, вся вкрита квітами. А за нею... Дивний краєвид відкрився його гарячковим очам. Скільки оком сягнеш, розлістерся хвилястий, зелений океан, збріжений велетенськими, химерними хвилями, що йшли одна за одною: то ліс підіймався на кряжі гір, опускався і знову підіймався... Найближчий гребінь — сизо-зелений, зубчастий. За ним — сизо-філковий, ліворуч, скільки оком сягнеш, і праворуч тягся ламаний контур. Потім — сизо-голубий... Голубий... І все вище й вище. Фантастична, дивовижна панорама. Могутня в своїй красі і... страшна. Його ніколи не перейти і не подужати, не випливти з цього жахливого океану.

Мандрівник сів просто на землю. Стежечка збігала з гори кудись у нетрі. Але він сів. Тер рукою чоло, мідно стискав набряклі жили на сквицях. Може, перстане стукати в череп. Це, далебі, пропасниця. Боже, якби йому рушниця! І, якби хоч пара сірників!

Навколо гудуть бджоли. Він сидить, заплющивши очі, і йому здається, що він на пасіці... Це він маленький... Прийшов до дідуся... Під велетенською либою іконкою Зосима і Савватія, а навколо вулики-вулики... Стоять дуплянки, мов козачки в брилях, на криті великими, череп'яними покришками. Спілі шпанки, як дівоче намисто, як дівочі губи, між зеленим листом. А там черешні... а жовна клює десь іх і гукає до нього: „Ти вже пообідав?“ А друга: „Уже-е!“ Дражниться. Дідусь білий увесь — в білих полотняних штанях і сорочці, з білою бородою —

зазирає в вулики, щось ворожить... Дивиться, як рій полетів і гуде-гуде...

Він розплющує очі: по дивних, різnobарвних-квітах справді літають бджоли і гудуть, гудуть, мов на пасіці. Куди вони летять?! Куди вони носять свою здобич?... Навколо гудуть інші комахи, пурхають метелики і різна мошкова, — хмаря іх. Бджілки заповзають в рожеві дзвіночки, що вкривають яскраво-високі стебла (точнісніко, як рожі! тільки дрібні!), порпаються там, потім здіймаються і летять десь. Але куди? Годі в цьому хаосі перестежити. Сонце сліпить очі, а в них і так плашають барвисті кола.

Мандрівник скоплюється, — тут десь недалеко є житло! Це ж і стежка туди. Йти туди! Це єдиний порятунок. А там що буде. І він, спотикаючись, іде. Стежка зводить вниз і знов у нетрі.

Ішов до полудня, але не здібав ніякого житла, навіть натяку... Ні, далебі, цею стежкою зродувіку не ходили люди. Це звірі протоптали її за тисячеліття, подекуди вибили її глибоку на півметра в м'якому ґрунті, а на каменях вичовгали і виковзали у долоню.

Зате стежка вивела його до річки. Бистра гірська, завширшки з Ворсклу річка текла, петляючи в нетрях. Чути було, як булькотіла вода навколо каміння, що яскраво стирчало у ній. А десь вона ревла (поріг, либонь) невпинно, однотонно.

Змучений мандрівник сів на дрібне каміння і простяг ноги у воду. Потім ліг горілиць. Було приємно, аж здавалось, що ноги п'ють воду. Жадібно і вбіна поступає по жилах вищі, вище і заспокоює, і втихомирює біль у м'язах та суглобах. А як ноги напились, тоді повернувся навпаки, — ліг лицем до води і вмочив спраглі губи. Вода кавкала в горлянці, вливалась струмінем, сповнила душу вщерть. Потім проповз аж до половини в воду і занурив голову, плечі і груди. Виліз і знову ліг горілиць.

Дивився в прозоре і до болю синє небо. Потім заплющів очі і задрімав. Сонце покло немилосердно... Аж враз скопився і сів нагло. Очі йому були широко витріщені і безтімні:

— „На ем?!... Многогрішний?... Я зараз... Я одягаюсь...“

Йому приверзлось... Будь воно тричі прогляте!... Його беруть на допит. „Я зараз...“.

Та до свідомості дійшов плюскіт води та шум порогів, і привид зник.

— Ху-у! Погано, брат. Кепські твої діла, мандрівнику!

Почав зводитись. І враз очі ували на
щось межи камінням. Боже мій! Сквадно про-
стяг руки і вхопив дивну знахідку. Ніж!
Мисливський ніж. Власне, піхви, з яких
стирчало іржаве руків'я ножа. Піхви напів-
затлілі і руків'я аж позеленіло. Але, Боже
мій! Це ж, може, рятунок.

Проте, видобути ножа було не так легко.
Не піддавався і сидів у піхвах, мов приріс.
Потер руків'я об пісок, обмив, потер полою,
— руків'я засяяло мідяними, олів'яними та
костяними кільцями, що були нагнаті одне
до одного. Добре. Далі взявся до піхов. Злег-
ка стукав об камінь, розхитував, мочив у
воді і кінець-кінцем видобув ножа. Ніж був
зовсім іржавий, аж чорний, але то пусте.
Це ж бо чудесний ніж! Важкий і загонистий.
Двадцять хвилин — і ніж блицлав. І хоч був
рябий, мов віспою побитий, та проте добрий
ще, дебелий. Таких ножів ніде немає біль-
ше, як ці мисливські ножі. Це не просто собі
ніж, це зброя і не абиака. Для того й руків'я у ньому зроблене з тяжкого металю та
кости, щоб був важкий і не схибив у слуш-
ний час.

Мандрівник радів, мов дитина. Це хтось
загубив його тут давно. Це він тут лежав мі-
сяці, а, може, й роки, чекаючи на нього, че-
каючи свого призначення. І дочекався... Тé-
пер мандрівник не квалився. Найперше —
ніж мусить бути гострий. Тож сидів, і гострив
його об камень. Пребував на волос і далі
гострив. Аж поки ніж став, мов бритва. Га-
разд. По цьому направив піхви, почистив,
підстругав, полагодив каблучку і ланцюжок,
щоб чіпляти до пояса. Тоді засунув ножа в
піхви, надів на мотузку, що була замісць
паса, і підперезався. Зовсім добре!

Відтак, озброївшись, пішов через річку
по камінню. Може, той бік буде гостиніший.
За річкою, продираючись на стежку, сік но-
жем верболіз, стинав гілки, що заважали
просто йти, — шукав ножеві застосування.
А ніж гострий же, як бритва! Надібавши зра-
зу за верболозом тиху ковбашку, глянув на
нїї, мов у люстро. О, ніж мусить діяти! На
нього дивилось чуже, заросле щетиною, по-
чорніле обличчя. Боже мій! І мати б не впі-
нала. Тим то і доля його цурається. Голи-
тись!

Примостилившись на камені і перемагаючи
біль у суглобах та у всьому тілі, він почав
голитись. Може, життя покращає. Дивився у
воду, як у люстро, і ширів ножем намочену
щетину. Бере! Лішче, аніж було голитись
склом у в'язниці... Потім умився і глянув у
„люстро“. От, зовсім молодий юнак. Боже,

екільки змін відтоді, як бачив себе востаннє
голеним! Аж самому стало себе шкода, ікто-
да того без журного, молодого, веселого об-
личчя, що колись зводило дівчат в розуму.
Шкода молодості, шкода втраченого безпо-
вторно того, що вже ніколи, ніколи не по-
вернеться. З води дивилось сувере, метале-
ве обличчя. Ще молоде, але... І ті прямовис-
ні зморшки межи бровами, і крилаті брови,
заломлені уперто. Великі очі горіли, мов у
божевільного.

— „Та-ак, мандрівнику! З такою пикою
тільки в нетрях і жити та живих і мертвих
полохати. При таких літах і така у вас, про-
сти. Господи, мордяка! Як у Мефістофеля.
Ну ж засмійся! Будь веселіший, життя пе-
реміниться...“

Але життя не змінялось.

Довго ще йшов тайгою. Йому здавалось,
що швидко йде, але насправді посувався, мов
тінь, хитаючись. Аби не лежачи помирати.
Ніж більше не ставав у пригоді. Ніяк не ста-
вав. Спершу він стинав ним гілочки зневеч'я,
а потім засунув у піхви і не виймав. В руці
не вистачало сили.

А над вечір сили зовсім покинули його.
Край.

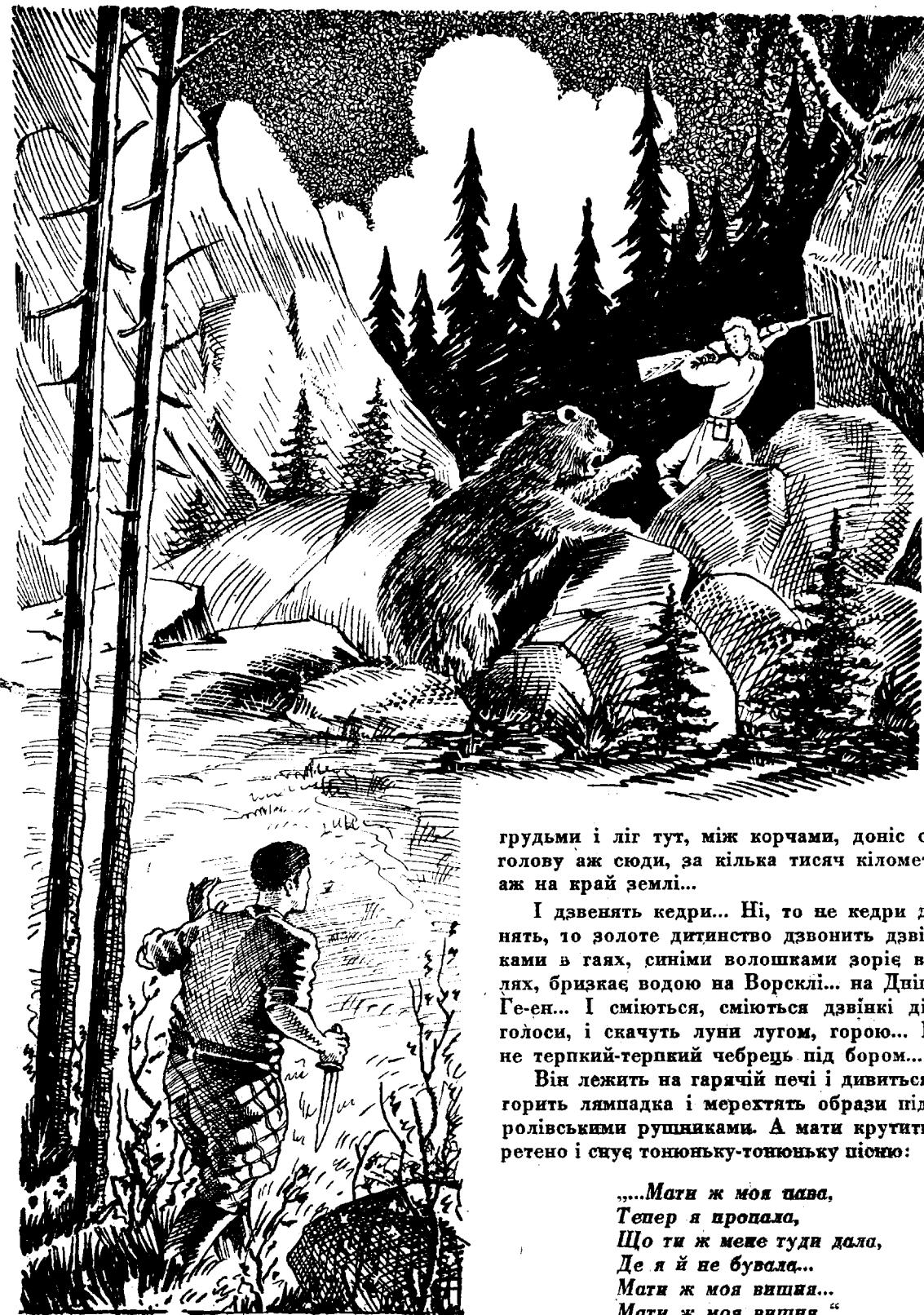
Ліг, голічєрева під височеними кедрами,
тягуче-важко і глибоко зітхнув, ніби випус-
тив дух, поклавши голову на корінь, і так
лежав. Згодом витяг помалу ножа і поклав
колір себе. По хвилі намацав і переклав но-
жа зручніше. Ще зітхнув глибоко-глибоко.

— „Так... Кінець...“

Думки плутались у голові, що була немов
гарячим оливом наліята. „Який пак сьогодні
день?... А, шостий... Ну, це ще здорово...
Коняка б уже здохла... А якби я був коня-
кою — було б ліпше?... Шостий... Так.. Ага...
Бог за шість день світ увесь створив... і ці
нетрі теж... Атож...“ Чорна павза. І знову:
— „Шостий день... Оце є він — останній, уже
зовсім останній день моого життя... А ще б
трохи...“

Проте це така вже млява думка.

Не хотілось рухати ні рукою, ні ногою.
Не хотілось думати. Хотілось лежати й ле-
жати. Вічність лежати так. І хай шумлять
високі кедри. І нехай розповідають під си-
нім небом хмаркам удень і зорям уночі, як
один хоробрий і сміливий... І хай слухають
вивірки... Як один хоробрий і сміливий
п'ять разів переміг смерть, видерся з паці
дракона і, гнаний буйною радістю, доніс
свою голову аж сюди, доганяючи щастя, а
знайшов — смерть... Чужинець. Далекий-
далекий чужинець. Чужак... Пробив нетрі

грудьми і ліг тут, між корчами, доніс свою голову аж сюди, за кілька тисяч кілометрів, аж на край землі...

І дзвенять кедри... Ні, то не кедри дзвенять, то золоте дитинство дзвонить дзвіночками в гаях, синіми волошками зоріє в полях, бризкає водою на Ворсклі... на Дніпрі... Ге-ен... І сміються, сміються дзвінкі дівочі голоси, і скачуть луни лугом, горою... Пахне терпкий-терпкий чебрець під бором...

Він лежить на гарячій печі і дивиться, як горить лямпадка і мерехтять обrazy під королівськими рушниками. А мати крутиє веерено і снує тонюнку-тонюнку пісню:

„Мати ж моя пава,
Тепер я процала,
Що ти ж мене туди дала,
Де я й не бувала...
Мати ж моя вишня...
Мати ж моя вишня..“

Хтось у ньому непокірний і буйтіливий
хоче підвести йому голову, але вона не під-
водиться. То її держить йому тутешній во-
лохатий бог, лютий, скупий і ненажерливий;
насідає на груди і не дає вже йому дихати.
А мати схилилась близенько-близенько...

Раптом — що це?! Він розплющує очі. —
Слукіт? Постріл!

Вік зводиться на руках. Млосно йому й
паморгливо, але хтось непокірний у нім
підв'єдить його. В вухах дзвенить. Знову по-
стріл! Постріл, як грім! І враз крик. Жахли-
вий, нелюдський крик, дитячий чи дівочий:

— Грицьку!!!

Жахливий крик молодості, що її вхопи-
ла зубами смерть:

— Грицьку!!!

Він широко скоплюється на ноги. А, Бо-
же мій! Мерцій!... Кидаеться чимдуж, то-
чачись, плутаючись у бур'яні, поспішає.
поспішає. Знову крик. Близенько...

Напружені речітки сил, він виламуєть-
ся на галавину. Ось!...

Величезний чорний ведмідь, ставши на
задні ноги, намагається скопити пашею лю-
дину, що забившись у розколину межі ка-
мінням, люто відбивалася прикладом руш-
ниці.

Ось він! Це він, волохатий, безжалісний
і грізний бог нетрів. Ага!

Пожираючи потвору гарячковими очима
і нічого не бачачи, як маніяк, пішов на неї
вторч, гнаний п'яною жагою помсти. Ага!!!
А рука намацувала ніж...

Ведмідь хапнув повітря, кинув свою жер-
ту і, ревнувши, повернувся на нового во-
рота всією тушою, посунувся на нього білою
плямою „нашийника“...

Людина в розколині тихе, по-дитячому,
скрикнула... Ніж з диявольською силою пір-
ниув у білу пляму, в самісінку горлянку і по-
вернувся там упоперек.

Мандрівникові очі, тріомфуючи, бачили
лише, як чвіркнула на всі боки кров, зали-
ваючи біле, і ще бачили (коротка, блиска-
вична мить), як тая людина вистрибнула з
розколини, струнка, в чуднім одягу звіроло-
ва, простоволоса, і кинулась до нього... Це
останнє, що його погляд встиг побачити.
Мить — і сили враз залишили його, в очах
потемніло, і він повалився на землю під во-
лохатою, чорною масою, що, як ніч, накрила
його...

Тільки десь у підовідомості ще якусь мить
бриніло здалеку-здалеку:

„...Мати ж моя цава...“

Мати ж моя цава...“ І замовкло. Як іскра,
залията водою.

*

Місяць, що зійшов над хребтами лісистих
кряжів, стояв, мов вогненний щит, низько
прибитий до брами в нові краї, в невідомі
світи. Він здавався живим — то яснів, то
темнів, надимаючись. То обличчя! То облич-
чя великого духа — демона невідомого, не-
сходимого „Далеко“. Воно то хмурніло,
то ясніло і знову хмурніло, червоніючи,
— з долин, з улоговин, з міжгір'їв, підіймались
тумани і хвилями десь сходили вгору. Межи
кряжами внизу вони лежали велетенськими
намітками чи, як хвилі бавовни, чи як зігнаті
вітром сніги...

Над „падямі“, над проваллями, над „ста-
новицями“ безкраїми і покрученими, над
тайною нетрів стояла імла, проснована тъми-
ним, червоним баговинням.

Защокали підкови...

По голому кряжу, по становику, вигна-
лись три вершинки черідкою. І стали. Руш-
ниці через плече. Витягнуті ший. Вору-
шаться в сідлах. Маячать, як китайські тіні
на тъмянім екрані.

— Батьку! — це дзвінкий, молодий го-
лос. — Ну, як?...

— Добре... — це бас. — А підтягніть но-
попругу, злізте котрий...

Двоє метнулися з коней... А в того тре-
тього щось упоперек сідла... Як давні запо-
рожці десь на козацькій могилі, везучі бран-
ця чи рятуючи товариша. Сідлані коні, ви-
мальюються до дрібниць, прядуть вухами,
пирскають і хапають губами бур'яні.

— Треба поспішати.

Це молодий, швидко підтягши попругу
і дослухаючись до кладі, що вупоперек сідла.

— Вже? Ну, з Богом, дітки.

— А ми не збились?

— Бог з тобою...

Двоє птицями вилетіли на коней. Враз всі
зірвались з місця і проскакали черідкою. Гей
би привиди чи гірські духи на тъмяному тлі.
Проскакали, промигтили рушницями, процо-
кали підковами... і щезли.

Тиша зімкнулася знову. Напружені і зра-
длива тиша нетрів.

Десь нагло розітнувся далекий рев. Лю-
тий і страшний. І покотивсь, покотивсь.
Урвавсь... Гавкнуло десь із другого боку,
так само хижко і тужно... Закричав спросоння
глухар... Зрадливі звуки, притаєні шелести.
Через самий місяць — шугнула нечутно сова.
Тайга лише починала жити.

Місяць поблід і квалився вгору.

СІМ'Я ЗВІРОЛОВІВ.

Пісня виводила з небуття. Спершу була темрява, липка й волохата. Потім з'явився звук чи то пісній промінь, — він десь почався з нічого і наростиав, наростиав...

— „Ой, летять, летять три соколи
через сад —
Ге-ей... Ге-ей... Ге-ей...“

І тає „Гей“, як мрійна хвиля, і підгонить її ніжний дівочий голос.

— „Зачепили ж вони кри-леч-ками
ви-но-град...“

І високо-високо, аж понад той виноград сягає мрійний дівочий голос, аж туди, де сонечко тріпотить промінням чи два соколи — два товариші летять.

Це, либонь, Наталка, його сестра, співає. Атож. Це вдома. А він лежить виснажений, поранений. Це ж під Жаботином, в тім Холоднім Яру... Як пак воно вийшло? Ага... Той пес рудий, недовірок партійний, кинув гранату йому під ноги, він її підхопив і... Ха-ха!.. Іх було четверо... Як воно і його зачепило?... Голова гуді, і йому лін'ки розплющили очі.

А сестра, сестра його любая, жалібниця вірная, — Наталочка, — журиться. Але не журба в тім голосі... Ха-ха! Він знає, що то за сокіл там у неї, що зачепив крилечками виноград, і так зачепив, що й сниться, либонь, їй отої сокіл, отої Олекса, булавір.

А дівочий, вередливий голос над ним:

— Грицьку! Чого ж ти не підпрягаєшся?
Ну ж бо:

— „Цілувалися ми із тобою один раз...“

Йому смішно. Він — Грицько ж таки, а тепера Григорій — крадькома розплющуює одне око. Насилу розплющив. А друге вже розплющилось само, швидко, і витріщилося здивовано...

Перед ним сиділа дівчина. Але не Наталка, не сестра. Зовсім не вона. Чужа якась дівчина. Але така ж хороша та бистроока, і з стрічкою над чолом, і юна, смаглява від сонця.

— Тату, тату! — це дівчина радісно. — Уже!... Дивиться вже!... Боже май! Живий!

— От і добре, — це дебелій, спокійний голос. Батьківський. Такий сердечний, а гуде, як із барила, і жартома: — Шо ж ти, синку? Упився мабуть, га? — Як у тумані підійшов. Кремезний, броватий, волохаті груди в пазусі. — Довго вихмеляєшся!...

А дівчина нишком киває комусь рукою:

— Грицьку! Ось іди поглянь, який він окатий. Тільки... Він, мабуть, не при умі, — диви, як лупає...

— Наталко, — це батько, — а піди лішень скажи матері, щоб чарку нам сюди. Козакові, либонь, душа до ребер присохла... Ану ж, коза!

В голові Григорієві паморочилось від явної галюцинації. Він покотив її по подушці вправо — глянув, вліво — глянув. Роздивився по хаті. У кутку рясніли образи, королівськими рушниками прибрані, кропило з васильків за Миколою Чудотворцем. Чорні страстяні хрести напалені на стелі... Він лежить на великому дерев'яному ліжкові, роздягнутий, накритий вовниною ковдрою чи киресю... Пахне васильками... А в вікно... Боже май! У вікно згадвору зазирає соняшник. Мати в очіпку і в рясній, стародавній спідниці, посміхаючись, несе тарілки в двері... За нею бистроока дівчина виступає, мов горлиця... Біля вікна, тримаючи козацьке сідло й ушивальник, звівся і стоїть густобровий, кремезний парубок...

Григорій заплющає очі. Дівчина щось говорить, а йому зринає нагло... Що це? Той голос, той шалений, передсмертний крик мисливця, припертого ведмедем, — останнє враження, що він виніс із життя. Але ж то був чоловік, у штанях, у шкіряній, мисливській одязі... Так, то був чоловік, юнак...

Григорій розплющає очі — перед ним стоїть дівчина з червоною чарочкою і говорить насмішкувато:

— Грицьку! Кого ти сідлати збираєшся? Кидай та йди ось...

Парубок біля вікна, майнувши чубом, чіпляє сідло на гак, а батько:

— Поїдеш у Київ, Грицьку, та той... Іди лишень сідлай коні.

— Де це ї?! — аж скрикнув Григорій. нагло зводячись.

— Заспокійся, дитино, ляж, Бог з тобою! — це матінка, це „стара“, — поклада руку на голову і схилила йому її назад на подушку: — Лежи, лежи, серде. Ач який, мов з хреста знятий... А ви! І не тю на вас, лоботряси! Добре, що самі, нівроку, як воли, а хлопці не до розмов.

Старий:

— Ото... Це хлопець із наших! Скільки я його попотовок упоперек сідла, не-притомного, при смерті, скільки днів тут зі смертю воює — і, диви, живий! Спасибі Богу, синку, що все добре. Тепер уже все добре. А то я хотів уже одвезти тебе до Києва — це ж тут недалечко, — там би ти вмер, і я так і не знати би, хто ти.

— Де це я? — прошепотів Григорій розгублено, безпорадно, злякався за свій розум.

— Та в нас же, в нас, дома, синку...
У вікно зазирає удивований соняшник. А на стіні рясно карток — дівчата у вишиваних сорочках, у памисті, парубки в шапках і киреях.

— Який... Який це район?

— Та Київський же, — це дівчина. І так вона сказала те „Київський“, проворкотіла, аж за сердце взяла. Григорій звівся, витрішивши очі, — в них і радість, і жах.

А батько:

— Може, ти тамтешній? Може, тобі краще б додому?...

— Ні-ні!... Злякається, відчув, як у нього мороз пішов поза спиною: — Ні-ні!... — В пам'яті зринула Лук'янівська в'язниця... Київське ОГПУ-НКВД... — Отак! Утікав, утікав і потрапив назад... Як же це?... Ні-ні! Він поривається ити: — Пустіль... Пустіль... Я не хочу... Я піду собі... То я так, то я навмисне...

Іого силою вдергали. Тоді він швидко і покірно ліг, напутив ковдру аж до носа, по тілу виступив піт. — „Змилив!“

Стара перехристилась нишком і шепотіла з сльозою:

— Боже мій, Боже! Бідолашний, не словін вже... Що теє лихо з людьми робить!...

— „Тікати! Тікати!“ — поривається в нім усі, але він удає спокійного, байдужого:

— А далеко до міста?

Батько:

— Та ні! Це близько, верстов 400. Ми ж Київського району. А ти хіба звідки?

— „Сказати чи не сказати?“

— Я?... Теж... Київського району.

— Овва! А з села?

— Та з Трипілля ж...

— Боже мій! — аж скрикнула і сплеснула руками матінка. — Дитино моя! Та це ти не з того Київського! Це ж ти з України... Мати моя теж із Трипілля. Земляк. А Боже мій!...

І враз так ніби хто попустив страшне гальмо — чорна гора засунулась... засунулась... Стало легко і радісно, і дивно. Біля нього стояли рідні, близькі люди. На далекім, далекім краєчку землі, після всього жаху — близькі й рідні люди! Стурбовані за нього, упадають біля нього, як мати, як батько, як сестра і брат. А соняшник зазирає в вікно... І Київ ще тут є десь один. Григорій потер чоло і засміявся. А всередині йому гей бі хлоп'я танцювало і било в долоні: „Жив! жив! житимеш!“ І хотілося сказати щось хороше-хороше.

— Мамо... — і затнувся, дивлячись на матір: — Дозвольте ви так називати, бо ви ж така... як і моя мати.

— Нічого, нічого, дитино, — заметушилась мати, витираючи нишком слізу. А Григорієві вернувся його спокій, його мужність гартована, його давній гумор:

— Так кажете я дома, мамо?

— Дома, дома, синку.

— Чудесно... Привіт вам із Трипілля.

— Спасибі, синку, спасибі. А як там?... Як воно там, на тій Україні? Чи давно звідти? І як це сюди?

Григорій засміявся.

— Ну, годі, годі, — втрутівся господар.

— Знайшли час до розмови. Видужувати треба. А ну лиш, вивірко (це до дочки)!...

Дівчина подала Григорієві червону чаючку.

— А бери, синку. Це таке зілля, що й мертвих підіймає. Стривай! Давай же й мені щось, дочки!

Дочка метнулася і принесла батькові та-ку ж чаючку, але вже білу.

— Це однакове, синку, тільки в тебе приготовлене для тебе, а в мене — звичайне, там його цілий туязь, і ми його з тобою ви-п'ємо десь, еге-ж.

— Що це ти, старий, розгомонівся. Ти все мовчиш, як пень, а це... Швидче вже! У хлопця рука заболіла. Пий, синку, та лягай, хай йому, цьому дідові...

— Стривай, бабо! Геройське діло не кожен зробить і, від'їжджаючи, я хочу для го-диться випити... Грицьку! Коні готові?

Чорнявий, високий Грицько стояв поруч і з посмішкою дивився на нього.

— Готові, батьку.

— Добре. Ми поїдемо, а ти будеш лежа-ти собі. Як тебе звати?

— Григорій.

— Чув? — це до сина. — Добре. Зовсім добре. Я б тебе й не питав, та таке, бач, діло трапилось... Нумо ж, сину! — Підніс руку. Цокнулись. — Будьмо!

Григорій пожартував:

— А завіщо пити?

— Пий...

Випив Григорій. Спирт, вогнений та чо-мусь гіркий-гіркий. По жилах потік вогонь. Випив дід, витер вуса, а тоді:

— Оде сину, за дочку, що ти її мені ви-рятував, і за тебе, що тебе вона вирятувала... Будь же здоров...

Григорій витриців очі, переводячи їх то на одного, то на другого. — „За дочку, що врятував? За яку, де?“

Мати подала рибу на тарелі:

— Іж, іж, єшику.

Риба таї біла та сита.

— Ну, а нам пора, — обізвався дід до сина, закусивши. Устав із-за столу, перехрістився. Надів шапку.

— Дивися ж мені, стара...

Пристояв ще біля порога, подумав, подивився ще раз з-під волохатих брів на хворого і сказав:

— Ти тут вдома. Эрозумів? На багато верств кругом тут тільки праліс та звірі, а людей нема. Чи втамки? Я ще не знаю, хто ти, але моя хата — твоя хата. Лежи ж собі... Такий закон тут. Наш закон. Навіть, коли б ти був не християнська душа, а якийсь гольд чи навіть кореєць, то й тоді цей закон по твоїй стороні. Будь же веселий і щасливий.. Гайда!

Відтак вийшов із хати, за ним син.

Десь у дворі зашокали підковами коні. Заскавуліли радісно собаки. — Нерпа! Заливай! А, вражі діти, — добувався згадвору дідів голос. — Ось зараз...

Тупіт зірвався з місця, пройшов поза хатою і швидко затих, віддаляючись.

Григорій хотів розпитувати, він хотів про все дівідатися, але міцна горілка і те зілля, що в ній, і риба та, що він з'їв — якась чудна та сита, — і всі ті нервові стусани, що пережив сьогодні, — все це його обтяжило, зробило млявим. Думки ще вовтузились, але важка втома, непереможний сон і спокій підступили гуртом і збороли його... По короткій боротьбі він здався. Змикаючи очі, бачив лиши, як дівчина ходила по хаті, мов пливла, ставна та горда і заразом на смішку вата...

Сонце залляло стіл і ткало золоті пропци на білій скатертині. На столі сиділо ведмежа і кумедно хапало себе передніми лапами за пісок — ловило бджолу, що хоробро вилася навколо, намагалася на той пісок сісти. Малий ласун, що вічно тикав свій пісок у солодке, бо бабуня його мизила, мав тепер з того клопіт. Він сердився, бив у повітря лапою, а то так оперіцівав себе по піску, що аж запирскав. А бджола дзізчала, вилася між сонячним промінням і не відступала, мов зачарована.

Дзізчання тее, як звук срібної струни, просновувало осяяну сонцем тишу і наче бреніло в серді Григорієви. Він лежав, спершись на лікоть, і дивився просто себе. Чи довго він спав? Здається, вічність. Але тепер усе те страхіття, що пережив, як дивовижне

маячіння, відійшло кудись у небуття. Почуття легкості володіло ним. Так, коли нічого не було, і водночас сталося щось таке, що він не міг зображені. Так, як колись у дитинстві, і не так ніби.. Ні тривог, ні турбот на душі, такий безмежний сонячний спокій.

Чудно йому. Глянув на себе — він у білій мережаній сорочці. Глянув просто себе — ясно на покутті купчаться святі, прибрані королівськими рушниками, та ще й такими, які в його бабусі були, там, у Трипіллі. Там, звідки його вигнали. Там... на тій рідній, але, мабуть, навіки втраченій землі. Вщипнуло за серце, але й минулося враз.

Справжні королівські рушники на покутті! Різьблений мисник. Шіч помальовано квітами, а межи квітами — два голуби цілується. Чи два соколи... Два соколи!

Стривай! Кого ж це він вирятував, яку дочку? Де? Коли? І як він взагалі сюди потрапив? Озирнувся: в хаті було порожньо. Біля печі стоять рогачі й кочерги, пахне свіжоспеченим хлібом. Все, як дома, тільки долівка не така — мощена з дощок і так вимита та вишкрябана, що аж мигтить. Та ще.. Що це? Просто над ним, на білій стіні, висять дві рушниці. Одна — либонь англійський вінчестер, а друга — японський карабін. Під ними — набійниці, тugo напхані патронами. А на третьім цвяху висить ніж у піхвах. Його ніж. Дивно, його ніж в такому товаристві! Але раніше там висіла рушниця, бо стіна подряпана в тім місці, де малось бути „мушиці“. Це він знав, бо він був мисливець з малку. Тільки тепер він звернув увагу, що межі вікнами по стінах поприбивані оленячі роги, а на них висять шапки та рушники.

Раптом у сінях зашарудила хода. Григорій натягнув ковдру і прикинувся, що спить.

В хату щось увійшло. Шідішло до нього і нависло над ним. Чути, як дихає. Розплющив очі: над ним, витягнувшись, як вуж, і винувши груди, перехилилась дівчина, чіпляла на стіну ще одну рушницю. І так витяглась, аж матерія тріщала на грудях. Йому запаморочилось у голові, і він заплющив очі, але не витерпів і знову розплющив, — дівчина глянула згори вниз.

— О, я тебе розбудила...

Відхилились від стіни і стала, обсмікуючи блюзку на грудях. Так, ніби байдуже, але помітно зашарілась і, щоб відвсти очі, спітала:

— Ну як, козаче?

Григорій посміхнувся:

— Гарна..

Дівчина насупилася, набурмосилась і від того ще покращала. Яка вона хороша! Такої він, далебі, ще не бачив. Якесь дивне поєдання надзвичайної дівочої краси і суровости. Гнучка, як пантера, і така ж метка; а строга, як царівна. Він дивився на дівчину і почував себе ніяково, як школяр. Ій найбільше вісімнадцять років, а таке сердите.

— Гарна, кажу, моя пригода, — мовив журливо, кліпаючи очима. — Так як же, чорнича, тебе звату?

Дівчина зовсім почервоніла, але не відверла очей, дивилася з-під насуплених брів, наче націлялась з рушниці:

— А так... Звати-звуть та й покличуть. А ти звідки такий-о?

— Який де „такий-о“?

Засміялася:

— Та такий... чудний... Звідки ти?

— Е, де так далеко, що ти не зміряеш.

— Знаю. Що ти з України, це я знаю. Ба, більше: знаю навіть, що в тебе там є любка і що звату її Наталка.

— Дурна, — бовкнув Григорій.

— Чого ж ти лаєшся?

— Що є Наталка, то правда, але то не „любка“, а сестра... А звідкіля ти все знаєш?

Дівчина зняківала:

— Ти б послухав, що ти молов тут п'ять днів, кидаючись, як божевільний. Думали, що ти й дуба даси. Скажи спасибі матері та батькові... Та ще братові, що тебе відходили... Коли б не вони, ніякі лікарі тебе б не врятували. А батько знають такі ліки. Та не зводиться і не витріщай дуже очей, бо тобі ще не можна... От. Лежи і слухай, бо як знову таке трапиться...

— То що ж я молов?

— Боже май! Аж страшно. І що то все і до чого?! Батько все бурчали, що нема попа тебе вісповідати, може, кажуть, полегшало б, бо в тебе гріхів, мабуть!... І якісь карцери, і трибунали... І смертники... І розстріли... І, — тут вона змінила тон на смутний, насмішкуватий: — „Наталочка любая...“

Григорій насупився:

— Дурниці. То я так. Колись багато книжок читав страшних.

Наталка дивилася на нього із зле прихованою недовірою, острахом і співчуттям:

— Ой, чи так воно?...

— Так...

Дівчина знизала плечима:

— Ну, якщо ти так багато начитався страшних книжок, то розкажеш мені колись. Це цікаво. Все страшне цікаве.

А очі дивляться примуржено й насмішкувато. Вона не вірить, що ясно.

— Гаразд...

— Ти і в наш край загнався, — то теж, може, скажеш, що це так у книжках написано, а не насправді?...

Дівчина зігнала його на слизьке, але розповісти правду... Навіщо? По павзі, суплячись, стурбовано:

— Слухай... Наталко...

— Так, мене звату Наталка, — посміхнулась дівчина.

— А по батькові?

— Денисівна. Але зви просто Наталкою, в нас є звички.

— Добре. Може, скажеш і прізвище?

— В мене прізвище не цікаве для тебе. Старозинне. І, як кажуть русаки, „холацьке“.

— А все таки?

— Сірківна, — вимовила дівчина з гордістю. — Мій батько — Сірко, і дід — теж Сірко, і прадід. Всі Сірки. І тут уже їх розвелось до лиха... А знаєш, що про тебе батько сказали?

— Ну?

— Ти щось хотів ще питати. Питай. Бо піду... — роздумала враз і строго: — Ти вже їсти хочеш, ажи?

— Слухай, Наталко... (Завагаєт). Так... Я знаю, що ви всі думаєте про мене хто-знає що. Але запевняю вас... Але слухай, що я скажу: що б ви не думали і як би не думали, я хочу лише сказати... що я чесна людина. От. Потім сама побачиш. Ну, як би це тобі сказати...

— Ніяк, — обірвала дівчина насмішкувато. — Знаєш, що батько сказали? Сказали, що відколи ти в цій хаті — вони відповідають за тебе... як за сина, от. І нічого не хочу знати. Все. А батько в нас... Та от поживеш — побачиш. І Грицько теж. Ого!

І жартома:

— Бог тобі братіка дав, і ти не будеш шкодувати...

— Підожди. А кого то я вирятував? І де? Яку таку дочку? Що за нісенітниця? Чи не тебе? — пожартував Григорій. На серці йому було знову ясно і легко. — Чи не тебе?

— Мене.

— Ни, будем говорити серіозно. Ніколи в світі я тебе не бачив і не рятував, так що не мороч голови. І чого це ви, змобились, чи що? Я пам'ятаю, — це було недавно... Я й не рятував, а так вийшло... Якийсь дивак розмахував прикладом у щілині... Але ж я

не п'яний був є роздивився, що то був якийсь бузувір у штанях...

Дівчина почервоніла. Сунилась, супи-
лась. А далі, як зарегочеться...

— Чого ти?

— Так, кажеш, бузувір? Ха-ха-ха! Чудне слово.

— Авжеж. На нього насідає сатана чор-
на та здоровенна, а він її товче прикладом...

Наталка раптом перемінила розмову:

— Ой! Ти ж глянь, що воно робить! А щоб тобі!...

Ведмежаті набридло сидіти на столі, воно перелізло на ослін, сп'ялоється до стіни і почало „порядкувати“: поздирало лапою, скільки дістало, всі фотографії і пробує рямці на зуб, лише їх, пирссає, — не смачні! А далі давай змітати їх додолу. Дівчина схопила ведмежа за карк і пощупурила геть. Ведмежа забилось у куток і заскімлило, мов дитина.

— Ах ти ж чортена! Добре, що не потов-
кло. Шибеник ти такий!

— Цікаво, що то там за народ? То все ваш рід?

— Ато...

Подала всі жужмом і ще кілька зняла зі стіни. А заразом говорила до ведмежати.

— Заскімлило... Ах ти ж дурненьке! Ну, йди сюди! У, дурне маля!...

А ведмежа хлипало, мов дитина. Григорій тим часом розглядав фотографії. Дівчина взяла ведмежа на руки, підсунула стільця до ліжка і сіла, посадивши ведмежа на коліна. Пестила його. Ведмежа притихло і цікаво пряле очима, вистромило писок і собі до фотографій.

Цікаві світини. Дівчата у вишиваних сорочках та в намисті, у чоботях, якихось чудних, хутрових. Ось дружки весільні. Молодиці — групами і по одній. А ось — ціла родина. Величезна родина! Діди, батьки, онуки і правнуки, — чоловіка з сорок. Цілий рід! Дід з бабою посередині, решта, згідно з родинним станом, розташувались обабіч і ззаду. Діти рядочками стоять обабіч діда й баби, у парадних кашкетиках і чобітках... І все це на тлі гір. Українська степова родина на гірському тлі. Як десь на Закарпатті. Чуднє... Ось хлопці верхи — чоловіка з двадцять — цілий загін з рушницями через плечі, в папахах, оточені зграєю здоровених гостровухих собак. Коли б не ці мисливські собаки, можна б подумати, що це козацький загін. А таки козацький, бо це ж у сурійські козаки.

Ось окремі фотографії, те ж дореволюційні: козацькі осавули, хорунжі, отамани... В формі усурійських та амурських козаків. Та все вусаті, з шаблюками, декотрі з меда-

лями. Всі з лампасами...¹ Це все давні світ-
лини.

А ось нові... Інші вбрания, інший зміст...
Але все такі ж расові обличчя. Одна... Друга... Дівчата, хлопці, червоноармійці... А ось проста, але не зовсім звичайна світлина.

Сіється сніг. В дерев'яній клітці здоровенний тигр роззявив пащу, реве. Збоку стоять чотири мисливці, виструнчиваючись перед оком апарату, спираючись на рушниці. Один старий мисливець і три молодих. Всі в чудній одязі — в шкіряних штанях, химерних, у шкіряних піджачках, підперезані набійницями. Три в шапочках, один — без. І той „без“ — Наталка! Так, Наталка! Стоїть, спершись на вінчестер, дивиться насмішкувато. Вуста міцно стулена, очі прижмурені, голова не покрита і на неї падають сніжинки...

Серде Григорієві чомусь застрибало, мов дурне. Він нишком глянув на Наталку — бавиться з ведмежам — і крадькома поклав світину наспід. Ясно... А серце здурило, чого й що? Ясно. Це ж той „без“, що кричав у розколині. Точна копія. Взявся пильно розглядати різних козаків та дівчат стародавніх. Наталка посадила медвежа на ліжко.

— На, це ж твій дружок. І це ти його по-
сиротив. Забавляй.

— Тобто як посиротив?

— Ти ж його мамку вбив.

— Хіба?... Так ого... А подібне, таке ж бі-
логруде.

— Ото ж, ото... Чи ти придурюєшся чи
справді тоді такі не вповні розуму був?

— Коли хочеш — твоя правда. Але хоч
би я й уповні розуму був, то звідки мені знати
було, що то його мамка? А ти б мені краще
сама дещо розповіла. А головно — як я сюди
потрапив?

— Дуже просто. От... — дівчина взяла
ведмежа на руки і, пестючи його, розповіла
все коротко:

— Були ми на зміній паді — солили
солонці для пантовки...² Ось скоро поїдемо
пантувати і тоді взнаєш, що то таке... Це да-
леко звідси. От я й пішла якось од шатра зі-
стрелити тетерку або рябка на юшку. Та я
зашла гредь його-зна й куди. А пішла з дро-
бовиком ще й усього два набої, така думка —
встріло поблизу десь яку пару та й назад. На-
віть ножа не взяла з собою, як на лихо. Цього
ніколи не бувало. А рябки, мов виздихали, —
нема... І ось замість рябка я надібала ось це
маля. Кумедне. Я за нього, а тут мамка. І ви-

¹) Червоні прошви в штанях, збоку на холошах.

²) Полтовання на оленів.

старчилож дурі хапати мале, але в гущавині не видко та ще й забула, що в малят неодмінно буває мамка. Я мала геть, а мамка таки до мене. Сказилась. А це з чорних, а чорні ті, коли здуріє, то, мов сатана, робиться. Утікати!... Ге, куди там! Я повернулась і ляслася в ній запалу з дробовика, мов у горобця. Ну, й зовсім натворила віди. Сатана була б роздерла, коли б я не вскочила в розколину межи скель. Я її по лапах, по морді прикладом, я й ще раз стрелила, але вже хто-знаєди... А вона ж думає, що дитинча за мню, дереться... Я: — „Грицьку! Грицьку!“ Е, де там, далеко...

Вперше на віку я перелякалася: — смерть же... Смерть.

Аж тут щось, як не виломиться з кущів... Якийсь звір, бо на людину не схоже. Боже май! Я думала — другий ведмідь. Волохате, чорне, очі, як у скаженого, — і всторч на ведмедя!... Я думала він голіруч... А як ведмідь навалився на нього, я ще дужче перелякалася, скочила та давай відтягати. Коли ведмідь мертвий... Одвернула трохи — а під ним хлопець, і теж мертвий... Обіданий, худий, аж чорний і з ножиком. Нішо не поламане, руки, ноги, голова — цілі, а мертвий...

Ну, потім ми забрали всіх — ведмежа (само прийшло до мами), мамину шкіру і тебе. Зразу думали одходити там, на Зміїній, але батько глянули, послухали (а вони тямущі!) „Е, — кажуть, — пропаде тут: гарячка. Додому мерщій, додому, бо пропаде“. А вдома є чим рятувати в них.

Цілу ніч їхали-летіли... А ти маячив та кричав всяку пісенітницю та кликав матір та Наталку свою. Батько послухають, послухають: — „Це, кажуть, наш! Наш, кажуть! Бо говорити по-нашому“. І по конях... Ну і все. Отже тепер все знаєш...

— Тепер розумію...

— От. І ведмежа привезли... Тобі на забавку, — закінчила глузливо.

Посадила ведмежа на ліжко і швидко зібрала фотокартки.

— Стривай, — сказав Григорій. Він вибрав зісподу світлину з тигром і подав Наталці. — А це що таке?

— Як що? Це ми з кішкою, — провівала байдуже.

— А, чого це ви з кішкою?

— Та піймали ж, та возили в Хабаровськ на базу здавати, так якісь диваки з газети, та з кіна приходили здіймати. Апарат, такий чудний...

Дійсно, тільки тепер Григорій звернув увагу, що світлина не така, як роблять зви-

чайні фотографи, а оте, відоме йому, „фотокіно“.

— Як же це вам пощастило? І чого це ти тут?

Дівчина зневажливо виплюнула спідню губу Пішла, зняла зі стіни ще з десяток світлин і подала. Тигри... На інших по одному, а на одній аж два. В клітках. І мисливці. На деяких і Наталка теж. То вона стоїть, то поправляє на нозі лижву, то заслонилась од сонця рукою... А ось сама, — насупила брови і дивиться насмішкувато. Мисливець!

— Як же це вам пощастило? Та й карток же ви наробыли з нього!

— Як з нього?

— Та з кішкою ж.

Дівчина насупилася точнісінько так, як на картці, зневажливо, і пальцем по картках недбало:

— Оде торік піймали. Це позаторік і оде. А це ще позаторік... А це давніше — це батько з Миколою та з дядьками. Микола — брат, що загинув... А оде — давні... Якби їх усіх познімав, що ще батько з дядьками та з дідом половили, то й чіпляти піде було б. Це ж тільки кішки, а рисів та росомах!... І це не ми здіймали — ми собі здаємо на базу за умовою, — а це вже ті пани нас здіймають. Ди-во, бач! „Хохли“ тигрів живцем ловлять! — Перекривила уїдливо та зневажливо тих „панів“, тих аматорів екзотики.

— А як же ви їх ловите? Стріляєте, а тоді вже?

— Навіщо? Стріляного нікому й дурно не треба, хіба що китайцям на мило. За битого база платить одну тисячу лиш, а за живого щоб без найменшого ганжу — 12—15 тисяч карбованців, та все крамом. Ми з того й живем. То який же дурень його стрілятиме, — треба живцем.

— І ото ти ловила його живцем? Таку сатану?

— А ловила.

— Тенетами б то?

— Та ні ж, руками...

— Сама?

— Ні, вчотирох — з батьком, з Грицьком та з Миколою.

— І, як?...

— Піймали, як бачиш...

Григорій ніяк не міг приховати свого здивування перед неймовірним, але ж, далебі, незаперечним фактом. Отака-о дівчина і отакі-о діла!... Що вона правду говорить, це без сумніву, але це не містилось у голові. Або ж тут „кішки“ ці домашні, або тут люди незвичайні.

— Так як ви їх ловите?

— А от, може, поживеш тут, то побачиш. Може, батько візьмуть і тебе, от тоді я й поглядлюся, який ти герой, і чи не покличеш ти на поміч... І по хвилині журно:

— Торік брат загинув на такім ділі... Микола... Орел був.

— То навіщо ж ви їх чіпаєте, хай ім чорт?

— От... Ти, я бачу, таки герой. А як же ти думав? І як же інакше?! Тут всюди однаково чигає смерть. Навіть на печі. То ж виходь перший. „Бог не без милости, козак не без щастя“, — казав наш дідусь, а ми його онуки.

Ось вона, козача кров! І ось вона — найвищий вияв не тільки жінки, а й взагалі людини його крові. Така юна й квітуча, як той соняшник за вікном, і така сурова, гартована і гонориста. Та він думав одне, милувався з неї з дивним почуттям, а яzik вимовляв інше, дражнив, либонь, як звик дражнити дівчат, та й охота погомоніти з цим дивом.

— А навіщо ж так важити життям? Ви б сіяли хліб, годували свиней, курчат. Адже сіють інші.

— А сіють... А сіяти — то не ризикувати хіба? Сіють, але з одного хліба не проживеш, то ж і ті, що сіють, мусять ще й промисляти. Ми ж хліба не сімо зовсім, лише овес та гречку для коней. Хліб вродить чи ні, а звіра в нетрях повно, навіть „свиней та курчат“. Ми так увесь вік промишляєм, бо так і вигідніше та й цікавіше, та ще тепер. Але кішок одих тільки ми ловимо. Та ще там одні. Інші бояться.

— Я думаю!...

Григорій дивився на дівчину і думав трохи не з страхом, пригадавши ведмедя: — „Отак цюю красу звір розметає десь нагло...“ Аж шкода було, а яzik промовляв насмішкувато, як до малої:

— Десять тебе отака кішка звісті...

Дівчина, що до цього говорила широ, враз насупилась, розгнівалась. Замкнула вуста і так глянула — стрельнула очіма. Аж пшигнула наче. Чуйна збіса, як не знати що! Її образила ця мова „як до дитини“, тон зверхності. Це бо було горде створіння. Як той дикий кінь, що ладен забити на смерть того, хто поєміє доторкнутись до нього рукою.

Насупилася. Але нічого не сказала. Чемність для неї така ж вроджена риса, як і краса. Мовчки взяла ведмежа і зсадила додолу. Потім зібрала світлини, а, збираючи, промовила по довгій павзі незадоволена з себе, ніби з каяттям:

— Отак... Я сьогодні набалакалась, аж яzik мені спух з незвички. Ніколи так багато не говорила...

— А чи не пора вже обідати? — почулась в другої хаті.

— Пора! Пора, мамо!

І суровість дівчині мов вітром здмухнуло. Безтурботна, моторна скопила картки.

— Давно пора!... Ой час і пора... Буде мене мати бити...

Приспівуючи насмішкувато, розвішала картки на стіні і подалась на другу половину, до „хатини“.

По хвилі двері широко відчинилися. Тримаючи перед собою табурет з наставленими тарілками і з незмінною червоною чарочкою, увійшла мати й поставила табурет перед ліжком.

— Іж на здоров'я, синку!

— Спасибі, мамо...

— Богу дякуватимеш. Видужуй лиш. Ось привезуть наші соли та поїдете на промисел. На тій Україні такого не бува, як у нас.

Зраділе ведмежа, вхопившись зубами за пілку спідниці, сіпало її з радісним бурчанням. Ластилось, як мала дитина, і теж просило їсти.

Бабуся його любила і мизила, як дитину.

*

Перед хатою цвітуть гвоздики. Насаджені дбайливою рукою дівочою, вони змагаються з пишними тубільними саранками, — червоними, жовтими, фіялковими, що розбіглися ген скрізь по схилу до річки і аж у ліс і перегукуються пишними кольорами серед безлічі інших квітків в морі яскравої зелені, буйної і соковитої. Великими судільними масивами рожеві плаќун. А з-за хати повиходили черемхи, — повікали з тайги і стоять, як дівчата, запишались, заквітчані. Стережуть невеличкий город і пасіку — десятків зо два вуликів.

Кругом хати снують бджоли, бо кругом хати квіти. Всюди квіти, на землі і вгорі. І всюди є діло для робучих, золотих працівничок, для цих сонячних комах. І над річкою он цвітуть черемхи, видиваються в бистру воду, слухають, як булькає вона по камінцях. Це там, унизу.

Перед хатою пляй. Двір — не двір, — вибітний пляй. Необгороджений ніяким тином і без ніяких воріт. Бо тут усе це двір і все це господи — всі ці нетрі, що розіллялися навколо ген до сизого високого пасма гір, що обійшло здалеку хату дугою.

Стара, але дебела ще хата, рублена з доброго дерева, з різьбленим ганком і такими ж наличниками коло вікон, крита гонтом, стоїть на схилі сопки¹ і дивиться всіма чотирма вік-

¹ Невеличка гора.

нами на річечку, що тече внизу, і далі — на синє бескеття Сіхоте-Аліня.

Праворуч — дебела комора з омшанком, повітка для коней, корівник, стіжок сіна, обгорожений латами, ще якісь будівлі. Ліворуч — город, теж обгороджений в одну лату, ще й глечик стирчить на ближчім стовпі. В городі картопля і соняшники, а просто над самою річечкою — якась комірчина: то лазня „по-чорному“.

Оде і вся господа. І вона одна тут на великому просторі. До найближчого селища, що зветься Копитонівка і складається з кількох таких хат, понад 50 кілометрів. Григорій це вже знов, і це його тішило: небезпека від людей була тут найменша. А ті люди, що в них він жив, навіть охороняли його.

Дома тепер були він, мати й Наталка. А батько з Грицьком, як поїхали, то ось уже з тиждень їздять.

Як сподівалась мати, вони мали прибути ще вчора, а як учора не було, — то, значить, сьогодні. Чекаючи їх, Григорій нікуди не ходив уже, а сидів з самого ранку на приязбі і виглядав. І хвилювався. Так, хвилювався, — як то вони поставляться до нього? Може, вже не так, як перше, коли він був хворий? Знечев'я бавився з ведмежам, спостерігав навколоїшній світ.

От зараз його увагою заволодів, праник, підкидуваний засмаглою дівочою рукою там над річкою; він то підлітав, то падав — ляпотів по кладці завзято та лунко. І бігли луни нетрями, ударялись об бескеття і озивались — ляпотіли на кілька голосів... і виходило ніби перепел бив десь у пшеницях на зорі. Чудно.

То Наталка праля на річці. Запнута „кулинкою“, орудувала на сонці над водою, як вправний спортсмен на вранішній руханці. Воркотіла якоєсь пісні, полоскала її в воді і прибивала праником до кладки. Періщила з усієї сили.

Дивна вона, ця дівчина Наталка. Григорій чомусь тепер навіть боявся її, боявся при зустрічах дивитися їй в обличчя. Вона ніби сердилась, коли він на неї „витріщав очі“. Не знов тепер, як до неї приступитись, як з нею поводитись. І почувався, як хлоп'як. Смішино, але ж так. Сказати б, недоторканна панна? Ні! Дурна? Ні! Горда? Ні-ні! Вона навіть не розуміла, яка вона чарівна; безперечно, не розуміла. А от така, як ота рослина дивна, що ти її торкнеш рукою, а вона аж повернеться і напустить тонісінських колючок у руку. І це дівчина-звіроловка, переможниця страхіть усіх! Уперше йому було на віку такого, щоб на його мову дівчина гнівно заломлювала брови. Так, як та дика коза, що бойтъ-

ся, щоб її не впіймали, і не дається навіть підступити. А, може, в неї така відраста до нього?

Тож найліпше зовсім не звертати уваги. Нехай собі пере. Й-бо, ото вона періщить праником так люто, бо думає, що б'є по чиїхсь, може, й по його, нескромних очах, на неї „витріщених“. Нехай собі пере. І нехай підладьомкає праник. Чи то, може, не праник підладьомкає, а то в його серці щось тъожкає, на тулу дикунку дивлячись? Засміявшись з цієї химерної думки, Григорій силоміць відвертає увагу від праника, затисненого в гнучкій дівочій руці. Ген за річкою на галявину вишли табунцем дікі кози. Так, дікі кози. П'ятірко їх. Сталі, збились докути і, піднісши високо голови, слухають: де воно і що воно ляпотить? Потім зірвались з місця і пішли вистрибом, черідкою по високих травах, мелькаючи білими плямами на крижах. Зникли в лісі. Так ніби їх і не було.

— Ти б пішов погуляв де, синку, а то, мо', спочив би ліг. Не бійсь, нудьгуєш?

Це мати. Вона вже вдесяте, либо вийходить на ганок глянути туди, за річку, за зелене море галявини, куди простиглася стежка, — чи не їдуть. Вона порається біля печі і так виходить з підкасаними руками.

Заслонившись рукою від сонця, мати аж перехиляється через лонку і вже турбується. „Довго щось. Чи не трапилося чого?“

— Наталко-о!...

— Чого-о? — озвалась дівчина в тон.

— А иди но сюди.

— Кажіть, я й так чую... Ось доперу...

— Як ти думаєш, що з нашими?

Дівчина протягла, кепкуючи:

— Ну-... А що з нашими? Їдуть десь.

— Бо-зна... Таке ж тепер настало, Господи прости!

— Їдуть, їдуть мамо! — це Наталка весело, жартівливо, упевнено ще й трішки кепкуючи з матері. — А не їдуть, то пішки йдуть, а коні за поводи ведуть, от і притізнилися...

І засміялась без журно. І почала лупити по тім сміху праником. Мати й собі засміялась.

— От така, бач!... Сказано — нове насіння. Ще й кепкує з дурної матері... Тільки й розради моєї, синку, — мати зійшла з ганку і сіла поруч Григорія на приязбі. Либонь, уже скінчила поратись по господі і тепер має час. Поправивши очіпок, поклала натруджені руки на коліна і втопила очі в море зелені на половині, що її звуть „паддю“, туди, де втекла стежечка.

— Ну, будемо виглядати, — промовила з доброю усмішкою.

У неї така ж усмішка, як і в дочки. Яка вона була, як була молодою? Авеж, ма-

бути, така, як Наталка. А тож. Недарма бо в такім краю, забившись на кінець світа, та після всіх злигоднів, в тяжкому змаганні з цією дикою природою так збереглась. Їй понад п'ятдесят років, а вона виглядає ще молодою бадьоро. І голос у неї такий, як у дочки, тільки не такий строгий, якийсь тепліший, близчий. Такий, як у всіх матерів там, за дванадцять тисяч кілометрів звідси. Але не київський. Григорій міг поспіречатись з ким завгодно, що вона полтавка з кореня, — м'яко вимовляла „л“, як усі жінки на Полтавщині, щось середнє між „л“ і „ль“. Це така мила йому, зворушлива особливість мови полтавських жінок. Йому кортіло спитати, чи її мати або бабуся не з Зінькова, часом, або чи не з Лубень. А мати тимчасом дивилася за „падь“, посміхаючись ще й досі з дочиного жарту, з потіхи, з упевненості.

— Хороші в мене діти, синку...

А в голосі стільки гордості матерньої...

— Я ввесь час дякую Богові за те, що послав мені таку втіху. І в кого вони вдалися? Ні тучі, ні грому не бояться. От хоч би й ця, — посміхнулася, кажучи про Наталку, — і в кого тільки вдалася? Їй би на коні, та на полозках, та з гвинтівкою, та з собаками... І пре туди, куди й чоловік не наспілиться. Ніч, північ, чи мороз лютий, чи злива страхітна, — байдуже. Звели їй до відьми в зуби полізти — і полізе. Їй би треба хлопцем родитись (знов засміялася). Аби тільки дав Бог здоров'я та щастя, а то... Це бо страшний край, і страшне тут життя, як подумаеш. Ось був ще в мене син (посмутніла і тихенько зітхнула), Миколою звали... Царство йому небесне... Якби ти його був побачив, — що то за сокіл був! Грицько от здоровий та красний, а то ще мідніший і крацій був. А сили було — як у діда покійного, у старого Сірка колись: підкову розгинав руками, граючись. І привітний, і безжурний, як одя ось... Він її вибавив і всього навчив, мабуть і сміливости тієї... Було споряджаються на промисел, — я про нього турбуєся — і се, і те, і „бережи себе, і будь обачний“. А він сміється було та заспокоює:

— „Я вам, мамо, ведмеди живого на мотузку приведу...“ І він їй то ведмежата, то рисята живі приносив. І велось йому добре. Сміливий та щасливий був. А от спіткало лихо. Подумаю — скрізь люди мрут, скрізь на людей чигає лихо, і на печі від долі не втечеш. Та материйє серде таке вже... Твоя ж мати за тобою теж, мабуть, не аби як журиться...

Помовчала, а тоді знов:

— Не журися, синку. Вір у своє щастя! А вомо в тебе є. О, я хоч і стара, ѹ дурна, але

дещо знаю. У сміливих щастя завжди буде...

Григорієві хотілось враз по-дитячому обійтися її і поділувати, так, як це, напевно, зробила б Наталка. І він ледве утримався від цього. А стара, з непідробним, глибоким переконанням казала далі:

— В сміливих щастя завжди є!... От хоч би й ми. Приїхали сюди... Боже! Яка страшна і дика пуша була! І нудьга смертельна. І лихо скрізь навколо, і злигодні, і смерть... Чужа-чужина... А бач, оббулися... І дивись — зажили ж як потім! І пущі здолали, і край скорили, ще й захопили. І звикли, полюбили. А нові діти народились — де вже їх батьківщина тута, — то такі, ніби Бог знав, де їм доведеться жити, та й вдачу їм дав таку, як треба...

Григорій слухав з великою увагою, а як стара примовкла, спитав:

— Так ви пливли кругом світу?

— А пливли ж. З Одеси сіли... В якому пак? Ага, в 1878 році, на весні... Скільки тієї води, Боже! І скільки тих країв та людей різних! Але я тобі не годна про все розповісти. То нехай дід колись. Він хоч і не головіркій, та іноді й на нього находить балакичка. Тоді вже тільки слухай. Він бо старший за мене на десять років і тоді вже прабуком був, то й усе пам'ятає добре. Він тебе тут дечого навчить, а то, мабуть, ти вже занудився?

— Ні... Тут усе нове для мене і... чудне.

— Чудне?

— Так. Я от скільки днів дивлюсь на ою хату вашу — і мені якось дивно. Всередині вона вибілена, ще й розмальована по-нашому, а зокола — вигляд сибірський або поліщуківський.

Мати засміялася:

— А так. Я сама, синку, довго не могла звикнути, не по-нашому це. Тільки ж це ми тільки тут так. А як жили в селі... Тепер де містечко, Київом звуться... Так там, та й у всіх наших селах тутешніх, хати білені зокола, як на Україні. З нас за де всі тут сміялися, що от, мовляв, скільки лісу, а „хочли“ хати з глини ліплять та білять. Ні, тут хати зовсім такі, як на Україні. А нераз і краці, бо на дощанім помості і криті здебільша цинкованою бляхою. Колись, до революції, здоровово жили тут наші люди. Довго борювались із злиднями, але ж потім і жили добре. Тут край працю любить та й винагороджує її щедро. Тут рай був, а не край, як для робучого. І ліс, і золото, і риба, і земля хліб рудити, і ягода всяка, і все — бери тільки. Лишень треба руки. А народ наш робучий.

То ми й жили колись! Ге, побачив би ті! І не в такій хаті. Ця хата була збудована для промислу. Мисливці наші виходили сюди на осінь та на зиму і тут отаборювались. І ми жили добре... А сім'я у нашого діда була велика.. Ти такої не бачив! Понад п'ятдесят чоловіка сімейка! Синів сім мав, женив — не відділяв. Дочок заміж віддавав — на сторону не відпускав, зятів у приими брав. Двір у нього був — не двір, „економія“. Нас, невісток, було сім, а дочок вісім було, то й зятів вісім, та малих у кожного! Разом — ціла зграя, і які хочеш завбільшки, такі є. Чоловіків та парубків — громада. Сірків куток — то ціле село.

— Весело жилося. Коней мав старий Сірко — він ім ліку не зінав, і корів, і свиней.. Та, Боже мій!.. Пасіка була вуликів з двісті... Трудились широ, то й мали. І те сказати — було що робити і де заробляти: хліб сіяли, промишляли звірину, ходили з хурами в Манджурію і в Китай,копали золото,ловили рибу, брали ягоди та кедрові горіхи,ловили звіра живцем, „пантували“... Ми хліба сірого, синку, не їли! І коли навіть недорід тут був, то ми мали борошно загряничне, японське або мериканське, і риж з Китаю, як золото, і крам різний... А які рушниці та всіляке начиння наші хлопці добували!.. Жили ми тут ліпше, як дома. Це була наша друга Україна, нова Україна, синку, але щасливіша. І назви наші люди подавали тут свої, сумуючи іноді за рідним краєм: Київ, Чернігівка, Полтавка, Україна, Катеринославка, Переяславка тощо.. Тут, де не поїдеш, — то в Києва відеш, а в Чернігівку приїдеш, а Чернігівки відеш — в Полтавку приїдеш, в Катеринославку, в Переяславку... По всім Усурі і по всьому Амуру, як до ма... Ale це там, де все люди наші осіли понад річками, де можна сіяти хліб. Жили! Жили ми, синку!.. Ну, а потім пішло все шкеберть... Десь прогнівили Бога. Нові часи, нові порядки. І стало таке, що люди тільки за голови хапаються. Прийшла совєтська влада і все перевернула. Перевелись люди, і звелось життя ні на що... Вже немає Сіркової держави, гай-гай... А ми плюнула на все та й перебралися сюди, щоб і не чути, і не бачити, та щоб по-своєму таки віку доживати. Це далеко. Сюди й ворон звідтіль не часто залітає. По-тугешньому, то воно близько, яких п'ятьсот верстов... Ale людей тут мало, і влада не так чіпляється. А раніше, як Сірко з синами почав тут промишляти, то людей тут було ще менше. Де-не-де були тільки оті косоокі, маври та гольди, чи

як іх... Та їх зовсім було мало. Отак, як гори перейдеш, — ото бачиш синіє, Хехцир зветься, — то буде Хабаровське. Як ми приїхали, то там, караван дід, була тільки поштова халабуда, а тепер великий город. А як отак перейдеш гори, на Терней війдеш або на Ольгу, бухти такі, одна й друга. Там море. Там ми вперше на цю землю стали і до Усурі крізь нетрі пробивались. А як отак підеш кряжами, бескидами, — то місяць ітимеш, а з лісу не вийдеш. Нетрі та ріки, та гори, та марі...¹⁾). Оде вже років з десять, як оселились ми тут зовсім. Оде річечка зветься Підхоронок і впадає вона в річку Хор, а той в Амур... Отам з гір починаються і течуть річки в усіх напрямках — Вікин, Іман, Мухень і ще якісь, я вже й позабувала.

Григорій слухав лагідну, спокійну мову цієї жінки, цієї матері, і було йому дивно, приємно. Аж наче кров швидше пульсувала, коли слухав цю матір: така вона, як і там, на Україні, і не така. Розбуркана — он яка. Скільки тієї мужності простої, скільки тієї певності, може, неувіdomленої, а звичайної, стихійної. І скільки тієї гордості волелюбної, як оті могутні кряжі гір!

Тому в ній і Наталка така дика та горда.

— А за Україною ви й не скучаєте? Та ви її й не пам'ятаєте, мабуть?

— Чому ж? Пам'ятаю, але... Ти колись розкажеш, синку, як матимеш охоту, про тую Україну, як там живуть тепер. Дуже цікаво мені послухати. Я часто згадую своє дитинство і рідну землю. А надто, було, мати моя. Дуже вона тужила за рідною стороною та з того, мабуть, і померла. Все мріяла і просила, щоб її відвезли вмирати додому, на рідину землю, на кладовище до батьків. Іноді її на мене находить туга, особливо, як згадаю матір. Ale я й цю землю люблю. Тут бо зросла, тут віддалась, тут і діток породила, та в цій землі чотирьох і поховала. І матір, і батька поховала тут. Ні, від цієї землі вже не сила відірватись. Ale її туди тягне. Як згадаю тії материні розмови, тії сади вишневі, тії стежі широкі, ріки тихі, ночі ясні, зоряні і все, про що мати розповідала, та й сама бачила, хоч малою була... От я тут живу вік, а волошок тут не бачила. А там я з них та з барвінку, та з чорнобривців вінки на Купала плела. Нема їх тут. І васильків нема тут... Зберігся пучечок, з України завезений — якось нові переселенці подарували, — і пахнуть вони рідним краєм, тією Україною... Як напосядуть згадки про край той

1) Багна.

рідний, сонячний і тихий, — далебі, журба бере, так би й полетіла туди...

Григорієві серце стискалось. Хотілось йому сказати цій матері, що немає вже того тихого краю, України, тієї ясної, сонячної. Що садки вишневі повирубувані, ріки збаламучені, степи слізами обпоєні, і небо яспе людям потемніло... Але він мовчав. Нехай. Нехай любить її такою, якою пам'ятає. А мати снувала думку далі:

— Отак, синку. Ти ще повернешся туди, дитино. Ти тут не маєш коріння. Та й не матимеш його тут... І час не той, і ти не такий.

Григорій дивувався, чого в них таке ставлення до нього. Він же їм нічого не говорив, вони про нього нічого не знають. А бачать, що не місцевий. Дивно було йому і з того, що його не розпитують, хто він і як у нетрі забився. Адже він міг бути якийсь злодюга, пройда. Правда, він щось говорив, хворіючи, але хіба тому можна вірити? Проте з їхнього співчуття до нього було знати, що вони про щось догадуються. Але з природної деликатності, як це часто трапляється у простих людей, не розпитують... Це його зворушвало, і за це він був вдячний їм.

Сонечко викотилось на обідній пруг і поливало гарячим приском землю. Було щонайменше 30 ступнів спеки. Мати похопилася: пора обідати.

— Не дочекаємося ми їх сьогодні! Коли б хоч усе було гаразд.

— Їдуть, мамо! Їдуть, — сказала Наталка дзвінко й радісно.

Мати прикладала руку до очей і стала дивитись на стежку... Григорій аж скопився. Захвилювався. Вп'явся молодим зором геть за падь, на стежку. Але там було порожньо. Де вона їх бачить? Де їдуть?

— Чи ти не тю? Де ти бачиш? Хто їде? — це мати.

— Та наші ж їдуть, мамо! Допоможіть но розвішати шмаття швиденько.

— Та де ти їх бачиш?

Наталка засміялась, ідучи в оберемком-білля і кладучи його на колоду під черемхами:

— Ще й не бачила, а вже знаю.

— Не дурій, дочки. І таке-е... Як де ти й не бачила, а вже знаєш?

— А от поживете в лісі з моею, то навчитеся...

І зареготалась:

— Ой, мамо, я думала не про те!

А мати:

— Чи ти не тю?! Оттакої! Мати вік зві-

кувала в лісі і вже умре скоро в лісі ж таки, а вона: „Поживете з моею...“

А Наталка рягочеться. — Та я, мамо, не про те... Ні, їй-бо, їдуть. А хочете знати, звідки я візнала? Сорока на хвості принесла... Заливай забрехав, да-а-ле-ко, а мое вухо й почуло. І тільки. За годину, а найбільше за дві вони будуть тут...

І ніби на потвердження її слів, далеко на стежці, що перевалювала аж ген через голу сопку, виметнулася манюнка комашинка... Собака! За нею друга, третя. Пробігли трохи вперед, а потім окрутнулись і, граючи, подались назад за сопку.

Григорієві було дивно. Яке треба мати вухо, щоб за дві години ходу почути крізь нетрі собачий гавкіт, та ще й упізнати, що то „Заливай“, а не інший який. Вражена дівчина, вона таки має підставу кепкувати.

Мати махнула рукою, засміявшись, і пішла швиденько до хати.

— Мені ніколи, дочки. Нехай он Грицько допоможе.

— Ну, то видайте йому верьовку. Але ж як він увірветься та й уб'ється з черемхі?

Але це вже без сміху, а насупивши брови.

Григорій пішов у сіни, взяв довжелезну верьовку, скручену у товстий сувій і, розв'язавши кінець, підійшов до товстої й високої черемхи.

— Високо тобі? — спітав.

— За вершечок.

Григорій прив'язав кінець не за вершечок, а все таки повище, для чого підтягся на руках од гілки до гілки. Потім узяв другий кінець і озирнувся, де прив'язати.

— Куди тобі? — спітав.

— За он ту сопку, — кивнула, не глядячи, у бік синіх гір.

Григорій потяг верьовку до комори. — „Вражена дівчина!“ Верьовка була трохи по-коротка, він її так потяг спересердя, що вона перервалася посередині.

— Ну... Нову верьовку і порвав... От іде! І не знати, чи то вона глузувала, чи здивувалась. Бо верьовка таки була дебела і нова. А далі вже глузливо: — Це ж ти ще не обідав!... А що буде, як пробідаеш...

Григорій, зняковівши, зв'язав верьовку посередні, прив'язав до хлівця і, не оглядаючись, пішов собі.

— Куди ж ти тікаєш? Тобі мати наказали допомагати та й слухати старших. А про те, йди ліпше, я сама, а то ще порвеш що.

Григорій пішов до річки, зібрав на оберемок все шмаття, поскручуване в джути, і

боячись, щоб не впало що, приніс і похлав усе на колоду. Наталка навіть не глянула на нього. Байдуже собі і моторно розвішувала все на верховці, на гіллі, на латах. Григорій подивився на неї скоса, посміхнувся і пішов собі до річки на брід...

По якімсь часі загавкали радісно собаки, летачи вистрибом через воду. Налетіли з шаленим гавком на Наталку і мало не звали її з ніг.

Двір виповнився галасом, дівочим сміхом, криком на подурілих собак. А вони, як шалені, закрутили дівчину, стрибали вище голови, намагаючись лиэнути її в самі губи. А особливо той красень Заливай, якутський пес...

— Мамо, покличте ж їх, або що, а то усе моє прання перепсують.

А собаки вже забачили Григорія коло води. Вони його зразу промінули були, а тепер люто ревучи, вихорем накинулись на „чужого“. Коли б не Наталка, то вони б його з'їли, мабуть. Вони зупинились, погарчали і кинулись знову до дівчини. А дівчина сміялась, гомоніла до собак:

— Не чіпайте його, бо руками вас порозриває...

Химерна дівчина! Глузую з нього чи, може, любить, тільки за тим глузуванням та суворістю ховає справжнє почуття...

А на стежді вже цокали підкови. Ішли черідкою коні, тяжко нав'ючені. П'ятеро коней.

Попереду дід. Не дід, а вусатий дідуган, дебелій, високий, червоновидий, волохаті груди випинаються з білої пазухи. На ногах ічаги¹⁾, на голові пропотілий кашкет; затинні штани на нім, дарма що така спека, при боці мисливський ніж, а коло сідла в переднього коня приторочена гвинтівка.

Поваду Грицько. Високий, як батько, дебелій красень. Молодий — років 25-ти. На ньому військовий, старенький френч. На ногах ічаги, на голові набакир кепка, з-під неї чорний чуб кучерявиться. При боці — ніж, а за плечем новенький дробовик.

Обоє забачили Григорія, посміхаються...

— Ого, синку! Брикаємо вже? — зрадів старий Сірко, бредучи через воду навпрост. — А ми тобі зброю доп'яли!

І перейшовши воду, старий став, широко розставивши обійми. Григорія ніби невидимою силою підштовхнуло, як малого, але він витримав позу мужності...

¹⁾ Ічаги — взуття, подібне до чобіт, але на м'якій підошві і без обдаєв.

Вони урочисто обнялися, як батько з сином, за стародавнім звичаєм і поцілувались.

Грудько просто подав кріпку руку. При вітно посміхався. Обидва воїни були однакові зростом і однакові віком, і однакові вродою, як близнятa. Два Грицьки. Аж Наталка земерхтила очима, глядючи на них.

— Два ведмеди! Ось гляньте, мамо.

Та мати вже бачила й так: вийшла швиденько з хати на зустріч.

— Подивимось, який ти стрілець, синку!... На ось, де тобі, — і дід подав гостинець.

В руках у Григорія була новенька трихлінійна гвинтівка.

А вже як роз'ючували коні гуртом, старий Сірко додав:

— І коня матимеш, синку... Одього ось, гнідого...

— А ну лиш, стара, — обідати!

Та в „старої“ вже все було готове.

В ПРАЛІСАХ СІХОТЕ-АЛІНЯ

День лише перепочили коні, і старий Сірко загадав збиратися в дорогу. На промисел, на пантування. Сам він тільки „погейкував“ та загадував, а все робилось якось само собою. Мати з Наталкою наготовляли всього, чого треба було. Збирали й пакували в мішки, торбинки і торбиночки — борошно, свічки, оселедці, хліб свіжий, цукор, кирпичний чай. Наливали в боклажки та в сулії олію, спирт, гас, мед... Клали, де треба, сірники, кресало, голки, нитки... Мати все приказувала Наталці:

— Ти ж дивись — те буде там, а те там...

— Добре, добре, мамо, — там розберем. А забудемо, де чай, то горіхом заваримо... Скільки того й діла!

Переглядали намет, вирізували онучі, ремонтували ічаги, одягу промислову... Чистили салдатські „манірки“, саперні лопати... До голки й нитки запакували ще й марлю, — на відшоство то вона буде потрібна пантивникам.

Григорій теж мав їхати і, чим міг, допомагав. Старий Сірко, правда, бурчав:

— Та облиш, синку: то не чоловіцьке діло. На промислі — то вже так, а тут є кому...

Але Григоріві було приємно брати участь у загальному клопоті, в такому незвичайному готовуванні. Збори, як у якусь довготривалу експедицію. Тут тобі і борошно, і цинки з набоями, і рушниці, і вухналі, і якісь „накомарники“,¹⁾ і сажанки, і сокира, і пилка-ножівка, і багато таких речей, що їх він уперше бачив і не розумів, що воно й до чого, ходив разом з матір'ю то в погрібник, то в комору... Пере-

¹⁾ Запинало против комарів,

сипали сіль, овес, борошно, наливали з величного дубана спирт, дідили мед, розстеляли брезенти, перепорожнювали і знову наповнювали сакви. Різали шкіру...

За день усього нагодували, а наступного дня уже мали й вирушати в дорогу.

На світанку, коли засіріло, коли ще тільки на світ почало благословитися, біля Сіркової хати в'ючили коні. В хаті блимав вогник. Четверо добрих коней — сірий, буланий, вороний і гнідий — пирскали коло ганку і стояли слухняно звичні до такої операції. Їх спритно на'ючували, пильнуючи, щоб було пірівну.

А коли все приторочено і припасовано, люди пішли сидати.

Випили по одній і по другій. — „Дай, Боже!“ I мовчки, наполегливо іли, не марнуючи часу. Стара упадала коло них і журилась.

— Уже б ви й мене з собою брали або що, як мені самій тут нудьгувати.

А Наталка (вона теж їхала):

— То їдьмо!

— Еге, „їдьмо“. А дома хто буде?...

— Чого це ти, бабо, заквоктала? — обізвався старий Сірко. — Нудно їй. Нічого, по нудьгуєш — ліпше нас шануватимеш, як приїдемо.

— Ніби я вас погано шаную... Наїдайтесь гарненькі. А ти чого, Наталко? Їж, дитино. I ти, синку (до Григорія)... — Ти не дивися на них, їж добре... Там, як пойдете, цього вже не буде, там кат-зна-що юстите. Таке, що його тут і собаки б не їли.

Грицько засміявся. А Григорій, щоб додати матері, ів за трьох. Та й усі їли, нівроку. Стіл був застелений скатертиною і заставленний, як на Великдень... Пили наливку і їли оселедці з оцтом. Потім гарячий борщ, локшину з білими пирогами, сите м'ясо з картоплею. Далі: пироги з рижем, з м'ясом, з квасолею. А на закуску солодке — мед і солодку брусничну...

Потім повставали, перехристились до ікон і стали збиратись. Старий давав жінці „накази“, при якій нагоді як їй треба повестись та що треба зробити вдома.

На відході посиділи урочисто хвилицу, посыдалиши шапки.

— Ну, в Богом!

Весело попрощалися з матір'ю.

Небо тільки трохи зарожевіло, як із Сіркового подвір'я руцив похід.

Попереду собаки вистрибом. Три здоровенні звірові¹⁾ пси. Потім два Грицьки з рушницями за плечима, обидва в добрих ічагах

¹⁾ Звіровий — привчений до полювання на величного звіра.

з закоченими вниз хадяками (де поки не вступили в росу), в легкій, але добрій мисливській одязі. Потім двоє на'ючених коней — сірий і вороний. Потім Наталка в „уніформі“, подібній до літунського комбінезону, зробленій з „червоної шкіри“, але з ненокритою головою: вона несе свою шкіряну „динамівку“ в руці. Потім ще двоє коней — буланий і гнідий. Всі йдуть черідко.

А позаду старий Сірко, йде, підпираючись „сажанками“, як костуром. Він, як і всі, в ічагах. На нім засмальцювані ватні штани, також старенька кудинка, а на голові — той самий старомодний кашкет, що йому, мабуть, стільки літ, скільки й самому Сіркові.

Перейшовши річку, повернули на схід і пішли нагору вузенькою стежечкою, підіймаючись помалу навскіс схилами на Сіхоте-Аліні.

А на ганку стояла стара Сірчиха і нишком хрестила їх. Провожала очима, поки видно було...

Перед тим, як пірнути в нетрі, Наталка обернулася і помахала здалеку уже невидій матері рукою.

*

В повітрі було свіжо, навіть холоднувато, як узагалі в цих місцевостях улітку. Дні дуже гарячі, а ночі холодні. Над паддю, над річкою, що вилася внизу, і в ущелинах гор ворушились тумани, підіймаючись помалу-помалу, ніби спросоння.

Небо, заставлене химерними мурами Сіхоте-Аліні, рожевіло.

— Буде ясний, гарячий день, — обізвався Грицько. Але на це ніхто не відгукнувся.

Хилило на сон. А в кущах десь прокинулась і, либонь, перемерзши, намагалася зігрітись мрійноголоса пташка. Відувала ранок. Співала якось чудно, — не то зяблик, не то соловей. Невидима, перелітала десь межі кущами слідком — провожала. Григоріві спало на думку подібне — з дитинства знане: ...ідеш степами, а дзвінка жовтобрюшка перелітає поруч з билини на билинку, гойдається на верхівках кашки або полиню і дзвонає: „Тінь-тінь-тінь-тінь-ті-інь!“

I це точнісінсько так. Григорій посміхнувся на згадку.

А пташка супроводила їх одиноко в мертвій, прохолодній тиші, все повторюючи свій нескладний, але мельодійний, ніжний мотив. I байдорий такий, задерикуватий. Ніби бажала успіху, приказувала щось, навчала.

— Це, щоб ти знат, тутешній соловей. — пояснив Грицько, ідучи попереду. — А зна-

¹⁾ Пристрій для стріляння з фори.

аць, що вона співає? Ось слухай: „Чи пить?
Чи не пить?”

Григорій засміявся:
— Та й справді!

Пташка ж, ніби глузуючи з Грицька, повторила те саме зовсім близько: „Чи пить?
Чи не пить?” Тільки ніжно, мельодійно, а останніх два слова виспівувала одним духом і на додаток наче аж клацала срібним язичком, ставлячи знак запитання.

Обабіч стежкі росло багато квітів, подібних до рож, коли листки і квіти останньої зменшили вдесітере, а стебло так лишили. Вони знайомі Григорієві з перших днів його мандрів, але він тільки недавно узнав, що звались вони „плакун“ і що вони найкращій медонос, мабуть, у цілому світі. І знає він також і те, що є тут безлісні сопки, укриті лише цими квітами, як степ пшеницею, і що туди вивозять пасікі здалеку, за сотні кілометрів.

Собаки то бігли попереду стежкою, то спинались і ждали хлопців та коней, стрибали коло Натали та коло діда. Тоді знову виганялись наперед. Гостровухі, широкогруді і страшні на вигляд, як вовки. Два сірої масті з рудими остинками, а одна руда з чорним загривком. Хвости у всіх, мов полінки.

— Ти тяминиш щось у собаках? — спитав Грицько, коли собаки знов виїгли і почали гасати по плаю, перекидатись, хапаючи жартома одну одну страшними пащами.

— В путніх дещо тямлю.
— В яких це путніх?

— Ну, в мисливських. У вижлах, у хортах...

Грицько посміхнувся:

— Тих я не знаю. А от таких, як це, ти бачив?

— Ні. Це якісь страховища — арештанців водити.

— Так от знай, що цим псаю і ціни немає. Перше — таких собак, як оді, то, мабуть, і в цілім краї немає. Мисливці, звичайно, мають псів, а особливо гольди, тунгуси та якути — там на них навіть їздять і, мабуть би, й орали, якби вміли та було де хліборобити, — але таких, як оце, немає ніде. Оті два сірі — Заливай та Рушай — то якутські лайки. А оцей рудий — це Нерпа — гольдячка, лайка теж... Але не в тім сила, а в тім, що це звірові собаки. Вони тобі візьмуть гуртом вепря за „штані“ і триматимуть, поки ти прийдеш і доріжеш його ножем. Та й ще не в тім сила. Звірових собак знов таки не бракує. А от ціна одих головне в тім, що вони тигрятники. Взагалі, як правило, немає в світі собаки, що б від одного духу тигрячого не кидалася зі скак

булінням під ноги людині, від жаху. А ці — навпаки. Вони, мабуть би, й диявола задавили. Батько їх з душенят вимуштурав. От у цій їхній ціні.

— Без них ми — ніщо. Й-бо. А з ними хоч до дідька в зуби! А розумністерви! Ти ж глянь — вони розуміють що це ми про них говоримє, ач як скиряться. — Заливай! — покликав Грицько, і страшний широкогрудий якут підбіг, вазираючи в очі. Усе в нього, як у німецької вівчарки, але на масивних лапах, груди, як у вепра, а очі іскряться й мерехтять, повні буйної сили, безоглядної сміливості і вірності. Грицько поплескав його по страхітній морді.

— Це Наталичин дружок!

При слові „Наталичка“ пес зупинився і пропустив хлопців, очікуючи господиню.

— За неї він задавить усякого, як кошения. Я раз хотів її одлутити, а вона крикнула: „Чужий!“ — то було! І ти скажи, яка твар!.. Колись його підідрав вепр. Ти бачиш одна нога в нього трохи крива, — переломлена була, і черево було розпороте. Батько махнули вже рукою. Але Наталика виходила. Бабралася із ним та панькалася, як із людиною, — от він і звик до неї. І кажу тобі — він, доки й живий, цього не забуде. Багацько було охочих його купити. Давали по п'ятнадцять тисяч, та батько й слухати не хочутъ. Правда, якось вони ніби то здумали бути його продати: кривий, кажуть, і сякий, і такий. Тильки ж батька іноді не розбереш — жартують вони чи насправді кажуть. Боже, що то було! Наталичка каже: — „Віддавайте й мене на придачу“.

Заливай вибіг наперед. На гострі вуха йому був надітій Наталичин „дикаміцький“ шолом, застебнутий під підборіддям. Пес виступив поважно та гордо.

— От. Почкинаються штуки. Але це жарт. А то пошле його з тайги додому і він однесе, що треба, а звідтам принесе, що дадуть. І ніколи не бувало, щоб загубив або хто відняв. А Наталичиної речі ні кому, особливо з чужих, не дозволить узяти...

— А вчили його на тигра як! Наталика було покладе під тигрячу шкіру свій черевик або хустку, тільки щоб не бачив, а тоді: — „Ой, Боже мій! Заливай! Рятуй! Шукай!...“ Страшно було на нього дивитися. А з тієї шкірі клочки летить на всі боки. Чудасія. Ті теж добре вивчені, але цей у них — ватаг, без нього вони, як без генерала.

Нетрі дедалі густішали. Стежка вже йшла густоючиими та височеними травами, бур'янами, крізь непрохідні стіни віття та ліян. Буй-

на роса ллялась на одіж і на голови, мов хто хлюпав крів'я решето.

Поки видряпались на перевал, були всі мокрі, як хлюща. Хлопці підождали решту.

Сонце сліпуче било в очі, вириняючи з-за далеких сизих гребенястих пасом. Розмальовувало стрімке бескеття і всю дивну панораму різноманітними фарбами, як геніяльний маляр. Григорієві перехоплювало дух від подиву. По нетрях реготали вивірки десь на вершечках кедрів, зустрічаючи сонце, і сміхтоливі луни стрибали наввипередки по урвищах, по нетрях гуляли в палички-стукачочки.

У Наталки голова була мокра, на носі і на віях мерехтили росинки, а в очах мерехтили сонячні, щасливі іскорки; стояла і дивилася на сонце, а обличчя рожевіло, цвіло, як рожа, таке ж дивне і таке ж незаймане, як ці нетрій сонце, вивірки й радісні луни...

— Ну що, може перепочинемо? — за-пропонував Грицько, дивлячись, як із ічага з дірочки чвіркала вода.

— Ні, вже як купатись, то купатись, — сказав старий Сірко. Поки нема п а у т а,¹ будемо ити, путь далека.

Стежечка розходилася на два боки.

— Беріть ліворуч! — звелів старий.

— Ага, це на Голубу... — зрадів Грицько, повернувшись наліво. Ішов знову попереду і поясняв: — Голуба — то така падь, долина одна, ми її звемо Голуба. Далеченько. Там наші найкращі солонці. Там найліпше панутати.

— Ти ліпше поясни, що то таке „солонці“ і з чим його ідти, — попросив Григорій.

— А ти хіба не знаєш? — широко здивувався Грицько. — А хоча правда... Ну, солонці — то така солона земля, а її так і ідти без нічого. Ізюбрі ідти.

— А що таке ізюбрі?

— Та ізюбрі ж... ті, що на них панти.

— А що таке панти?...

Грицько засміявся нідовірливо...

Стежка йшла становиком, тут було вільніше, просторіше, не було такої буйної трави і не так густо дерев та кущів. Було добре видно обабіч залляті сонцем галіяви. Йти було легко. Два Грицьки, як і раніше, попереду; на чистих місцях ішли поруч.

— Та ти не смійся. І не дивуйся так. Бачиш, я на своїм віку полював качок, гусей, зайців, вовків, лисиць, кроїншнепів, валюшнів і дудаків, але...

— А що то таке — валюшні та дудаки? І оті як їх — кроїнши чи що?

¹ Кусюча комаха.

Грицько засміявся.

— Та ти не смійся, а розповідай мені все до ладу, що б я знат.

— Добре. Солонці — це такі місця на гарях та марях... Ну гарі — де вигорілі нетрі, а марі — болота, по-вашому, тільки гірські. От часто проходять в нетрях пожежі і вигоряють величезні клини, іноді на сто верстов... Ото ж на марях та біля них на схилах сопок часто буває природна солона земля — це й є солонець. Ото ж звір-ізюбр, та й коза, та й сохаті люблять ту землю їсти, особливо тоді, коли в них ростуть нові роги, що звуться панти. І найбільше ходять ізюбрі на ті солонці, що на гарях, бо там просто-ріше і безпечніше — видно все навколо. І ходять тільки вночі і то влітку, саме тоді, як ті панти ростуть. Ну, панти ці дуже цінні, тільки ж панти ізюбрині... Або плямистого оленя. Та плямистого оленя вже майже немає. А ізюбр — це не плямистий олень, лише рудувато-сірий. Іх тут ще дуже багато, а вигляд має він... Та от побачиш сам.

— І все таки я й не розшолопав, що то таке панти?

— От ій-бо! Ну, ось.. Ізюбр — самець щороку змінює роги. В лютому — березні збиває геть старі і стає безрогий, а за літо виростають нові і вже к осені на час „реву“ або парування у нього знову великі, красиві роги. Тоді самці б'ються за самиць. Поки роги молоді і ще м'які, вони мають у собі якусь велику силу, як ліки проти усіх хороб. Дуже добре на цьому знаються китайці. Туди, в Китай, іх і збувають за золото, ці роги молоді. Це й є панти. Ними й цінний ізюбр. І стріляти ізюбрів аби як тепер заборонено. Ні на м'ясо, ні на шкіру, тільки на панти і то оце лише одні місця. Та й не кожному можна панутати, а лише хто вміє це робити та має довіл. Раніше, — розповідають батько, — стріляли цього звіра всі, хто здумав, коли здумав і як умів. Перепусвали силу. Але ж і було його! Ну, тепер уторблав?... Бачиш, так просто цього всього не разповіси, щоб було ясно. Потроху сам побачиш і все узнаєш.

— Стривай! Ти кажеш, що солонці — то природна солона земля. А мати та й Наталка казали, що ви їх солите...

— Авжеж. Земля виснажується ж. Був це, скажемо, прекрасний солонець, що його добре знали і відвідували звірі, що до того ж добре пристасований і зручний для пантик. Бо новий солонець хоч і знайдеш та панутати на нім скоро не будеш... Бач, панутати — це значить стріляти ізюбрів ради пантів; але лише самців, бо в жінок та в дівчат роги не ростуть... Ото ж, щоб було зручно,

треба, на невім солонці навести євій лад, пристосувати його. Будують добре заличковану халупу, щоб у ній сидіти, виглядати і звідти стріляти. А що панують лише вночі, то треба, щоб халупка була десь дуже близько. Але ізюбр такий хитрий звір, що його трудно одурити. Одея заличуєш наче й добре ту халупу, а він все одно і близько спочатку не підйде. І так рік, а то й два, аж поки не звикне, поки тая халупа не викликатиме вже ніякої підохри. Тож найкраще як є старі, „безпечні“ солонці. А щоб звір ходив завжди, їх підсоллюють. Сю весну ми завезли на одну тільки Голубу пів тонни солі... І посолили... Ну, тепер ясно?

— Ясно.

— Бо воно таке, що не зразу його й зрозумієш. Ми тут звикли, повиростали, і все нам здається таким звичайним і простим, а тобі, мабуть, тут багато чого не втамки. Та я й сам іноді дивуюсь... От, скажемо, мар... Вода ж тече згори вниз, а от маєш: високо в сопках — і багно. Та яке багно! Буває по двадцять верстов завдовшки і таке, прости Господи, що не знавши, як шурхнеш, то вже назад до віку не вилізеш... Раз ціла експедиція загинула, — загналася вночі на мар... Лихий їх поніс! А от чого вона буває...

Тут уже Григорій почав роз'яснювати здивованому Грицькові, чому буває така мар. Про вічну мерзлину та інші чинники, що спричиняють це химерне явище... Грицько слухав, дивувався і ніяковів:

— От, бач. То ти мене, виходить, дуриш, — сам все знаєш, а розпитуєш.

— Ні, ти ж сам сказав, що мені багато чого не втамки. І таки не втамки, мов китайська грамота.

Так хлопці йшли і гомоніли собі. Григорій про все розпитував, а Грицько охоче розповідав, виказуючи величезну, своєрідну обізнаність мисливця і натураліста в усіх питаннях: топографії, географії, рістні й звірні, техніки мисливської і рибальства, стрілецької справи і траперства. Це — дитя нетрів. І він, далі, і сам не зінав, як би він мав себе десь в інших умовах.

Досі його єдиним другом і супутником (поминувши батька) була лише Наталка. Але з нею вони мало розмовляли, — ні про що, все було однаково відоме, разом переживане. А там, де потрібна була мова, там обходились кількома короткими словами.

Ото тільки співали хіба разом.

Наталка йшла на кільканадцять ступнів позаду в інтервалі межі кіньми, бачила, як хлопці жваво та весело розмовляли, розрізняла чуйним вухом обидва голоси, ловила

сміх і окремі елева, але де них не піджедила.

Сонце почало пришккати. В гущавині ще стояла прохолода, а як переходили голі плаї — сонце засипало горячим приском, палило. В нетрах стояла тиша, як у церкві. Де-не-де стукне клюй-дерево або перелетить сойка чи якась менша пташка. Але пташок у лісі мало. І ніби доповнюючи цю нестачу, раз перелетіла якась звіринка з дерева на дерево. Зірвалася з високої ялинки і, розчепірившись, мов кажан, пішла — пішла вниз, вниз, а потім з розгому вигналась вгору і вчепилася за стовбур осики, подряпалася швидко вгору.

— Шо то, Грицьку?

— Та летяга ж. Білка така летюча, середня сестра між вивіркою та бурундуком,

А раз Григорій бачив, як на осяяній сонцем галівині, межі деревами по буйній і росіяній траві гуляли високі трапеційні тварини. Поглядали на похід і не положались. Аж чудно, ніби в зоопарку.

— Глянь! Шо то?

— Та козулі ж...

— Такі високі?

— А хіба ще й низькі бувають?

— Плохі які... Чи дурні якісь...

Грицько засміявся:

— Плохі і дурні, кажеш? Спробував би ти їх побачити восени або зимою! Зараз вони розкошують, ніхто їх влітку не положає, а в цих же місцях то й зимою не часто, от і не боїться.

А козулі й собі дивились на химерні тварини — що воцо таке? Потім, не кваплячись, пішли уповільненими стрибками і зникли.

— Тут їх до лиха. Та й іншої тварі тут до ката, от тільки не вглядиш їх просто. Козулі ще сяя-так, особливо котрі неполохані. А от інші — обережні та чуйні збіса. Вони нас бачать, а ми їх ні. От десь стирчить собі сук і стирчить. І годину дивись, а він собі стирчить і не ворушиться. Сук — і все. А воно — роги сохатих або ізюбрині, а сама звірина — стойть, стерво, за пнями або за колодами і визирає одним оком. І щезне, мов тінь, не вглядиш, де й коли. Ге, треба терпіння, та хисту, та й відваги, щоб тут щось за-полювати.

У повітрі десь почало дзвижчати, що далі, то більше. Назустріч полетіли комахи, подібні до гедзя, тільки сизі. Григорій оглянувся — над кіньми вони, комахи тії, вились уже, як бджоли, і то звідти чути таке гудіння. Наталка ламала клечання і обвішувала ним коні.

— Паут пішов, — сказав Грицько з досадою. — От іще зараза, скажи ти! Не дає жи-вотині ходу вдень. Це лиxo. Це чума. І для

всієї тварі в лісі. А до зуцинки ще ж далеко, до джерела.

Починається війна. Хлопці зучинились і почекали на коні.

Коні шалено хвиськали хвостами, били ногами, пирськали, мотали головами. Собаки ля-потіли вухами, люто клацали зубами. А паут вився хмарами, так, ніби хтось рій випустив з вулика, і він хоче отут сісти. Комахи хоро-брю нападали на коней та собак, а льоту падали на них і впиналися в шкіру, — вмить на-липали купами... А людей не чіпали.

— Тобі — буланий, мені — чорний! — скомандував Грицько.

І вони йшли й воювали з паутом. Бігали навколо коней... Де вдарить рукою, там пляма крові відразу з розчавлених кровосмоків. Тут вдарить, там уже інша, ще більша ку-па насідала... Дійсно, як кара Божа! І таке стерво — не встигло сісти, жигнуло — і вже нажлуктилось. Не допомагає ні клечання, ні-що. Більше б'еш — більше з'являється.

— Тпрру-у! — скомандував дід. — Не буде діла!... А шукай, дочко, дъоготь!

Знайшли дъоготь і понамазували коням найуразливіші місця. Коні не стояли, танцювали, відбороняючись від комах. Дід бурчав:

— Ти лихо... Ше ж і далеко, а треба б ді-йти, бо з'їдять.

Буланого Наталка розмалювали так, що з буланого став він муругий, як зебра.

Рушили. Оскаженілі паути вились роєм і, роздрочені дъогтем, вже нападали й людей. А коням лізли в очі, в ніздрі, у вуха, сідали на губи, миттю сідали на язик, коли десь ту-ба відслонялась... Де тільки не було дъогтою, туди й лізли, зосереджуючи тепер напади величезних армій на невеликих площахах. Фронт, бач, скоротився.

Собакам було легше, бо були вони в добрих кожухах, але допікали паути й ім.

— І ти скажи! — сердився Грицько. — Оде сьогодні лютують сизі. Тоді щезають — з'являються жовті... А потім знову сині — та дрібні, та злючі. Чи й у вас такі є там? Нема? Щасливий народ там. А тут їздити вдень не можна. А тварина дика скільки бідолашна терпить! Оде зараз ізюбр десь сидить у воді, тільки пісок видно та вуха стиражать. Сховався від паута. І що він робить, той паут! Особливо козулям. Буває в березні від'єш цапа, облушиш, а там попід шкірою хробаки вору-шаться. У живої тварини і хробаки, га! А він ото з літа живе та й покладе під шкіру яечка, а з них за зиму налупиться ота поган'я і живе там до весни. А в березні вже ворується, над нею ж на шкірі утворюються моргу-лі. Потім хробак проточить дірку в моргулі та

й винадає і стас, оцим чортовим наутом. Щі-ра ж така мі к бісю не годиться — всі в дір-ках, мов решето.

І періцшив а усієї сили долонею по паутах. Всі так. Руки у всіх були закривлені, ніби в різників.

Незабаром стежка пішла вниз. Пішла в глибину. По якімсь часі вся валка спустилась на дно глибокого розпадку. Там панувала півтемрява і прохолода. На самім дні дзюр-чав по камінні струмочок.

Вода булькотіла, поспішала, щось розпо-відаючи на ходу камінцям та корінню. Паутів стало менше, зовсім мало. Але ще були. Тильки ж це щастя, порівнюючи до того пекла, що лишилось позаду. Було тихо і спокійно. Тут стали на перепочинок до моменту, коли можна буде їхати, коли паутині банди втихо-миряться. Хлопці розв'ючили коні, поставили їх в найбільшу гущавину, а самі полягали го-лічевера на каменях.

Старий взявся майструвати сішки. А Наталка умілась, взяла вінчестер і пішла по розпадку.

— Ведмеді положати? — посміхнувся Грицько, лежачи хрестом. — Стривай но! Ходім, Грицьку, й ми по рябки!

Вони швиденько забрали рушниці і до-гнали Наталку. Григорій взяв дубельтівку. В розпадку було мокро і півтемно, мов на смерканні. Сюди не добивається сонечко.

Величезні кам'яні брили, пні, вітролом — все позаростало сивим мохом.

Трохи йшли гуртом — нема діла. Тоді розійшлися, — ану, хто швидче здобуде на юшку, хто мисливець, а хто ні? Григорій пішов праворуч. Віліз на становик і спустився на другий бік, увесь час пильно приглядаючись до прикмет — примічаючи, куди йде, щоб не заблудити...

Вгорі закихотіла вивірка. Григорій за-драв голову і довго дивився з цікавістю на вершечок кедрини, намагаючись углядіти ту веселу звіринку. Обмацав очима кожну гілочку, кожен сучечок, кожну торішню бирку.. Нема. Шелеснуло десь, зашкряботіло, — але вивірки нема, так десь причаілась. А як опустив очі — глянув навколо і не зміг уже зорієнтуватися, звідки прийшов і куди йому йти. Почав шукати по кишенах папірця — почепити на гілочці, щоб була мітка. Але в цей час гримнув постріл (за лунами не розібрav, з якого боку), і щось хуркнуло крилами, майнуло і сіло на суху осику. Пара рябків! Один витяг чубату голівку і завмер, а другий пішов-лішов по гілці, дослухаючись. Григорій під-вів помалу дубельтівку і вистрілив двічі по-спіль. Один рябок упав униз і затріпотів у гу-

шині, а другий, наче теж вбитий, бо пішов на-
вскіс, боком-боком, на крило, либонь. Упав.
Григорій, примітивши місце, де впав дру-
гий, — рудолисте, пишне якесь дерево, — за-
йшов у гущавину, підібрав першого, що ще
бився в бур'яні, розсипаючи дрібне сіре пі-
р'ячко, і був подібний до степової куріпки.
Потім, відшукавши очима рудолисте дерево і,
наставивши на нього зором, пішов, пересту-
паючи через кущі та колоди. Дійшов — нема.
Крутівся, приглядався — нема. Знову десь
пролунав постріл. Але луна торохтіла з усіх
боків, і годі було добрati, де саме стріляно...
Довго крутівся, шукаючи, але марно. Нареш-
ті помітив пір'яну на гілках. Обдивився на тім
місці пильно — рябок сидів у гущавині, при-
павши до землі. Піймав...

Тепер і назад би. Але звідки прийшов і ку-
дийти, не зінав, розгубився. І так ліс та скил
гори, і так, і туди ріг виходить, і звідти. Ліс
і ліс. Шукаючи рябка, він окрутнувся разів
з десять і закрутися зовсім. Пішов ліворуч.
Ішов-ішов, роздумав, вернувся. Пішов праворуч — і теж вернувся. Туди к бісу! Крикну-
ти? Незручно, соромно. Теж мисливець! На
три ступні відійшов і заблукався. Пішов про-
сто. Довго йшов, уже б спускатись, уже мав
би бути табір, а нема. Вернувся. І що більше
кружляв, то більше відчував, що заблукався
безнадійно. Аж піт виступив, але не від стра-
ху, а від думки, що на вікі себе осоромить, —
ось-ось там кинеться і почнуть шукати. Але
прибрав себе до рук. Спокій насамперед. І за-
сміявся — яка дурниця. Вийняв хустку, почес-
пив її на кущ, щоб помітно здалека, і почав
від неї робити коло, пішов спіраллю... Ага,
ось пір'я, де впав перший рябок. Добре. На-
гнув високу ліщину і заломив вершечок, ще
ї кору обідрав, щоб біліла. Глянув угору —
може, по сонцю визначить, де схід, де захід,
бо йшов, либонь, зі сходу. Але сонце було
десь за кряжем, невідомо де, а на манюсін-
кій синій латочці вгорі ані хмаринки. Тоді від
ліщини почав розкручувати нову спіраль.
А далі пішов просто на становник. Тьху! Ось
тут же він ішов, траву прим'яв, мох пору-
шив... Спustився на другий бік. Довго стояв,
слухав. Невже заблудив знову? Коли щось
тріється! тріється... Заливай! Понизу, принюхую-
чись до сліду, біг пес його старим слідом.

Григорій постояв тихенько, поки пес зник,
а тоді пішов швидко в протилежний бік, са-
ме туди, звідки біг пес. — „Це ж вона шукати
послала”, — майнуло в голові. Добре, що
ро змінилися... Коли це зовсім близько гомін.
Зупинився. Завмер. Чути, як тріщить вогонь,
пахне димом. Чутно голоси. Дівчина: — Яс-
но — заблудив... А в голосі така ширість аж

серце Григорієві тъхнуло. Грицько: — І та-
ке! Цей заблуде! Дід: — Не скажи... Я он
в сорок літ заблудив, я! І коло самісінської
хати! Та й мало не пропав. Дівчина: — Хо-
дім, Грицьку, пошукаєм. Або стрельни ли-
шень, тож твій дружок, ти ж із ним так гомо-
нів сьогодні... Грицько: — Та ти ж послала За-
ливая! Він знайде його і приведе, як ареш-
тана.

Але дівчина дісталася вінчестер і стрель-
нула.

— Ого! — це Григорій, спокійно ідучи
кущами, ніби й не він. — Аж два зразу впало!
Хто це так стрельнув?

Вийшов до вогню, а вруді два рябки. Всі
засміялись.

— Ми вже своїх ось поскубли, давай
і твої сюди.

Григорій сів з дідом скубти єдобич.

— А де ж Заливай? — здивувалася На-
талка.

— Який Заливай? Він же з вами був...

Через хвилину прибіг Заливай і приніс
у зубах Григорієву хустку. Дівчина наміяла
йому вуха, сміючись:

— Обдурили нас.

Потім байдуже взяла хустку і повісила на
кущі.

— Од кого це наш мисливець так утікав,
що й хустку загубив?

Григорій почервонів.

Поки обід варився, всі пороззувались, по-
мили ноги, порозівівали ічаги, попралі
онучі — кожен свої — і теж порозівінували
сушитись. Понапували коні і задали їм вівса.
Почистили рушниці.

А по обіді якийсь час відпочивали.

— От бач, — ніби згадав дід щось, лежа-
чи на в'юках та дивлячись угору. Вас два
Грицьки і нам треба якось вас так звати, щоб
не плутати... Таке хоч нумеруй. Як би ж зро-
бити?...

Довго жартували, вигадували всякі ніс-
нітниці, та нічого не могли вигадати. Особли-
во смішив усіх Грицько, пропонуючи всілякі
найнеможливіші назви. Мовчала тільки На-
талка, — сіла собі коло води на камені і, спер-
шись спиною об дерево та вмочивши ноги
в струмочек, дивилася задумано на хвильки,
слухала, як плюскотить вода, обминаючи пе-
ренони.

Кінець-кінецем вирішили „чужого” нази-
вати Григорієм, а свого я і перше — Гриць-
ком. Потім нав'ючили коні і рушили далі.

*

Надвечір, перейшовши величезну мар, ви-
йшли на новий кряж, на становник і йшли дов-
го ним на північ. Йшли швидко, поспішали,

щоб до смерку дійти до знайомого джерела і там отати табором. Від довгої і швидкої ходи по сопках всі потомились. Григоріві піт заливав очі, мучила спрага. І всіх так. Та ще по доброму обіді. Повинували всю воду в боклажках, а спрага не меншала. А тут ще почала надбукати мошка: пойдом єсть. Наталка виявилась найхитрішою — нацупила свій шолом, застебнула вуха — і байдуже, тільки плеце себе по носі. Одежину на ній ніякий комар не прокусить. Та й звичні вони. Дід, той тільки відмахувався і йшов попереду. Тепер він уже йшов попереду, бо смеркалось, і треба було знати дорогу.

Григорія ніби хто кропиво жалив, — він шалено терто в однім місці, то в другім і відчував, як набігали пухирі. Уже іх було рясно. Ніби віспа вкрила лице, муляло під пальцями. Проте він терпів героїчно. Коні важко дихали, натомлені, чмикали піздрями, відбиваючись від мошки.

Як уже зовсім споночіло, мусили зупинитись, хоч і не дійшли туди, куди хотіли. А головне — не знайшли води.

Пороз'ючували коні, порозідлювали... Розвели велике багаття. Диму такого напустили, що й не продихнеш. Отаборились, напнули намета.

Потім хлопці („Грицьки“) забрали лопатки і пішли трохи на схил по воду. Копали, копали — аж настогидло, а води нема. Три ямки викопали з метр завглибшки — лише вогка земля. Плюнули й повернулись до вогню.

Вечеряти нікому не хотілось. Григоріві не було сили терпіти спрагу, як він не намагався. Багато випотів. Не менше терпіли від спраги й інші, зокрема Наталка.

В нетрях за вартою будо поночі, аж чорно. Де-не-де вихвачувалась купка листу, гілка, освітлений шмат стовбура.

Григорій мовчки встав і почав збирати боклажки, чужі й свої. Назбирав цілий обремок.

— Куди це ти, чи не на торг, сину? — посміхнувся старий Сірко.

Григорій і собі посміхнувся:

— Та таке...

А Грицько вітрішив очі:

— Ні, справді? Що це ти надумав?

А Григорій просто:

— Піду по воду.

— Тю, у!... — Грицько аж скочився. — Чи ти не той?!... Та ти що? Бог з тобою!

— А чого ж? Тут води можна Дніпрогес рухати, — і отак мучитись! Цеє кажучи, піймав на собі Наталчин погляд, і це ще дужче його захотило.

— Облиш, синку, — сказав старий Сір-

ко. — Перетерпимо якось... Бо вода навряд чи є близько. А до того ще віч. По тайзі вночі не ходять. Це не в огороді і не в місті.

Та Григорій не піддавався.

— А все таки спробувати можна...

Почепив гвинтівку на шию і ступнув у темряву.

— Ну, то підожди й мене! — гукнув Грицько.

Моментально набрав і собі пляшок штук із п'ять, в тому числі три великих літрових, — почепив карабін на плечі.

— Нерпа! За мцю!... І пірнув у темряву за Григорієм. Десь пешелестіли вниз на крутом схилі.

Наталка і батько, залішились самі, мовчки сиділи біля вогню. Коло Наталки лежав Заливай і теж дивився в огонь. Вона гладила його і дивилась на полум'я. Потім поклава сідло під голову і лягла під деревом. Заплющила очі — спить. А насправді не спала, думала і трохи чи не про відважного заволоку, що прибився так випадково до їхньої сім'ї. Гарний, сміливий, чому б йому не осісти на задвіжні в тайзі? І до неї, здається, не байдужий. Глянула з-під приплющеных повік на батька, що сидів задумано далі, і нишком зітхнула.

Пробінило так чимало часу. А як уже було зовсім пізно і байдужність почала виростати в тривогу, щось зашаруділо. Близче, Заливай підняв голову, нашорошив вуха, загарчав. А потім спокійно поклав голову на місце. З темряви виринув Григорій і підійшов до вогню з гронами боклажків. Боклажки були всі мокрі, — вода з деяких капала, блискаючи проти вогню. Чуб у Григорія був теж мокрий, а обличчя спокійне.

Коли б він бачив, як подивилася на нього з темряви пара блискучив очей, його дужу постать уздрівши! Старий Сірко засміявся, ворухнув бровами:

— Купив, кажеш? Добре. — І спокійно та голосно:

— Ну от і козак!

Наталка підвела від свого сідла. Григорій подав їй одну боклажку з водою. Дівчина припала спраглими устами до бадьюльової водоги, а вдячними очима — до Григорія, і хтозна, чим до чого дужче...

— А де ж Грицько?

— А я думав, що він тут уже. Та ми ж разом ішли й туди, і назад. А потім засперечались. Він каже лівіш, а я — правіш. Він уперся, і я уперся, і вирішили, хай нас Бог розсудить, хто правий, хто як хоче, так хай і іде. І Нерпа ж із ним... Отакої!...

Григорій знову чіпляє на шию гвинтівку, що був уже зняв, і наміряється йти.

Аж ось нааустріч із темряви — Нерпа. За нею — Грицько. В руках лише дві великі пляшки, а сам іде — регочеться. Почепив зброю на сук, сів на землю та аж за живіт береться.

— Та чого ти іржеш!... А де ж пляшки? — це Наталка.

Грицько махнув рукою в ліс:

— Піди, позбираєш. Ха-ха-ха! Ну... Ну, знаєте, такого ідола ще, мабуть, і не бачили, як одей наш Григорій... Пішли. Темно, як у пеклі. Сюди поткнешся — лобом у дерево, туди — ребрами в пену. А ногами ніяк не виплутаєшся. „Ну, думаю, хай трішки пройде, а там прохолоне, та й назад“ А він преться десь попереду, все вниз, як ведмідь, тільки гілля тріщить. Нерпа боїться іти вперед, третиться біля ніг. А він ломить... Коли це чую — шарах! Брязъ-брязъ-брязъ! — Полетів через колоду. А я дряпаюсь позаду — ноги потрапляють в ровси, в щілини, — як гавкнеш несподівано вниз — аж кості тріщать, зуби клацають. Тунцяємось. А все вперед по-малу. Я його не бачу, і він мене ні. Злість ме-не бере. Ну, думаю, ще трохи та й буде він проситися. Де там!

Наткнулись на скелю, — мацали, мацали — ні туди, ні сюди. Зрадів я: — От, кажу, нема ходу.

А він попер убік десь, потріщав униз таки. Боже, скільки ми разів падоли! Тільки, ю чу-єш — шарах! Трісь-трісь-трісь! Бокладки або гвинтівка бряжчати хіба ж так! Там десь і пляшки всі, піди, позбираєш, Наталко... Як тільки ми ший не позвертали або костей не поламали!... Ідемо — а води все нема. У мене вже очі на лоба виперло. І став я тоді проситись: — „Ходім кажу, назад, хай йому чорт!“ Так ми рік ітимемо, а води не знайдемо і на-зад не вернемось! — А він сміється: — „Дурний, каже, не може ж цей схил тягтися аж до Японії. Найвища гора в світі яких вісім кіло-метрів, а це горбики. Зараз буде дно, а на дні завжди вода“.

Пішли. Довго дерлісь. Це вже кілометрів з чотири. Коли це чую зпереду: — „Ага! Ось тут скоро“.

Зійшли на дно, а на дні так же видко, як і вгорі. Тільки бур'ян густіший, та трава, як очерет, вище голови, така, що не продерешся, та купки. Лазимо, спотикаємось. Нема води. Потім набрели на ковбаню... Як ми туди не вшелепкались!? Коли це як не гуркне, як не затупотить якась сатана — і пішла тріщати. Нерпа заскавчала та під ноги. Що то без то-вариства та в такій темряви! А воно, либонь, ведмедяра або вепр, а мо, я ще що... Попро-бували — а вода стояча та смердюча. Я хліс-

нув і виплював. Разом тобі і чай, і узвар. „Хо-дім назад“, — кажу — „Ні, ходім далі“. — „Не піду“. — „Ну, сиди тут, хай тебе вова з'їсть“. — Постояв, послухав і пішов сам.

Коли це чую скрикнув, а далі гомонить із кимось...

Я прожогом туди, визволяти: думаю, на яку сатану двоногу набрів. Останні пляшки мало не побив, падаючи. Приходжу на голос і вже чую: вода плющить-дзюркотить, а Гри-горій бовтається в ній. „З ким ти тут гомо-ниш? — питаю. А то він сам із собою...

— Тпру, — спинив Григорій, лягавши за вогненім колом. — Ти ліпше розкажи, як ти воду Наталці ніс.

— Ха-ха! Ще пак, туди я пляшок твоїх, Наталко, більше половини доніс. Понапива-лисся ми, понамочували голови, повмивались, відпочили і ще понапивались, про запас. Ну, понабирали води. Оде, кажу, з трьох Наталку напуватиму, щоб приdobриться, а це — ін-шим... І ти скажи — мабуть, така твоя доля. Всі пляшки твої потовк, падавши. Це у мене ребра днів зо три болітимуть. Але пляшки, що ж... Пропав твій посаг, дівко! Але за таку воду треба платити, от. Ну, так і допов-зли сюди. Я думав, що я йду вірніше, а він, виходить, як вовк.

— А от скажіть, тату, — звернувся Гриць-ко до батька, — що воно за знак? Нерпа ж добрій пес, а не йде вперед, хоч ти вбий. Як хто наврочив.

Батько посміхнувся.

— Де ж ти бачив, щоб хоч який собака такої ночі та в таких нетрях сам ходив? Тут духу звіриного багато! Звір уночі бачить добре, а собака кепсько.

— А ми з Григорієм зовсім нічого не ба-чимо, а кілометрів з вісім відчурали.

Поки Грицько розповідав, Наталка почепила казанок і чайник над вогнем, заходилася готовувати вечерю. Всі побадьорішали. Після вечері полягали спати. Григорій одійшов і ліг у темряву на мішки. Довго лежав і не міг за-снути. Відчував уже всією душою близьку присутність коханої дівчини. Чув шелест там, де вона лежала (бачити не міг, бо вогонь по-гас); і догадувався, що й вона не спить. На-решті сон таки узяв своє — він заснув. А як розплющив очі — вже світало. Стоялатиша. Лице пирскали коні. Тихенько повернув го-лову вбік... Під столітнім дубом, лицем угору лежала Наталка. В головах сідло. Дівчина ле-жала нерухомо і дивилася широко розплюще-ними, величими очима просто себе вгору.

— Наталко! — обізвався тихо. — То ти вже не спиш?...

— Ні...,

Але ма цьому їхня роюмова й обрвалась.
Незабаром прокинувся старий Сірко та Грицько, і почали збиратись у дорогу.

До Голубої паді дійшли третього дня під обід. Заки дійшли, ще раз почували на стежді, але вже біля води, на вершині річки Мухень. Власне, ніякої річки там і не було ще, так лише річечка чи джерело. Але мальовниче. Падала та річечка стрімким водоспадом серед надзвичайних у своїй первісній красі урвищ, і шуміла-шуміла. Іх, таких водоспадів, безліч по нетрях.

Тут і отaborились. Розікляли величезну ватру. А що тут мошка не давала жити — стой клятий гнус, та й комарі, — то понапинали ще й накомарники — такі наметики маленькі для кожного окремо, від комарів. Позалазили туди, кожен у свій, попідгортали поли під себе і, так лежачи, невидні, гомоніли.

Глянути збоку — чудно: горить вогонь, лежать собаки і гомонять люди, — але людей нема. Лише чотири білі куреники.

Другого дні, к обіду, після, здавалось, безконечних спусків та петляння по становиках, прийшли, нарешті, на Голубу.

Під сопкою, над широченькою, бистрою річечкою, стояла споруда, — комора — не комора, хата, крита берестою (березовою корою). Двоє вікон дивились на широку і, здавалось, безкінечну справді голубу улоговину, що йшла десь униз і ген аж під синьо-філковим пасмом повертала вправо. І голубіала голубіла. Коні заірвали, ніби прибули додому. Собаки пішли по нишпорках. А падь голубіла, заліята сонцем, мрійна і приваблива віддаля, як замріяна дівчина. Вона була вкрита морем лісу, але де-не-де лісіли плями — галевини лук. Просто перед хатою, по той бік річки, схили сопок та берег річки також були покриті буйною травою. Лиш де-не-де по траві стирчали похило і просто голі стовбури, а подекуди чорні ожуги.¹

Хата з ґанком і прибудовою. Коло хати стіжок торішнього сіна, окремо дашок на стовпчиках і конов'язь. Під хатою лежала перевернута догори дном байда.

— Ось ми і дома! Тибу! Агов! Хазайн дома?

У відповідь з-під байди вискочив рудий хвостатий звірок, з добру кішку, і з усіх ніг кинувся на вітлошки.

— Харза! Ха-ха-ха! Держи її! Та пострий, щось скажу...

Але харза не стала „стривати”, мчала, як помело. Собаки з ляцанням подались навздогін, та харзу мов вітром піддало — метнулась

¹ Спалене дерево.

на дерево і подалась верхами. Собаки, задоволені, що так добре налякали непроханого сторожа, повернулись назад.

Тут уже розташувались, як дома, бо таки це й була справжня ціла господа. В хаті була добра селянська піч, складена з дикого каменю, дощана підлога, широкій піл.

Перепочили, і закипіла робота. За годину навели такий лад, немов тутувесь час жили. Помили, почистили, упорядкували все. В вікнах уже стояли квіти.

Пишні, різноцарні, яскраві дикунки. Це вже Наталка. Поки хлопці порались з в'юками, вона збігала за річку на луку. Пишні саранки, дікі ромашки, в'юнки, черемха і плакун, і ще, і ще — всі, які трапились, прибули в гості.

Зброя і ввесь вантаж склали до комірчини, а звідти повикочували великі кадовби. Грубі й дебелі, вонці порозсихались без діла, іх виставили до річки і поналивали водою.

З того, що в комірчині був деякий бондарський стумент, Григорій виснував, що кадовби ці роблено тут на місці. Але його здивувало не це, а те, що такий цінний струтмент, та й інші ще цінніші речі, які тут були, як от по-перечна пилка, колій, відра, великий вмазаний казан надворі, та й байда, — так тут лежали, і ніхто їх не забрав. І вікна ділі — ніхто їх не повибивав, і піч не зруйнувана, хох хата й не заперта була. Диво дивнє, як на європейця. Він про це сказав.

Старий Сірко своєю чергою здивувався:

— Е, синку, тут такий закон, закон недісаній. Тут раніше було хоч ~~рутину~~ залиши у шатрі, хоч хутрину, хоч що хоч, — лежатиме місяць — ніхто не візьме. Бувало й заїде хто, — переспить чи дощ перебуде, та й піде. Було... Та й тепер ще, слава Богу, поки без великих змін. Так же колись і на Україні було... Чи, мо, й тепер?

— А вже ж, там із шатром занесуть, з живого шапку знімуть, а то й з головою разом.

— Он як! Дійшли науки, значить!

Затопили піч — перевірили, чи не завалилась ді.

А впоравшись з усім, старий заходився на дворі варити обід. Наталка повела коні, а хлопці пішли десь „на широке” купатись.

А та „широке” — велике бурхливе плесо під водоспадом. Водоспад же — хоч під Дніпрогес. З триметрової височини стрімголов падала прозора стіна. Вода гнала наввипередки, аж наче ві сміхом. Дійшовши до низу, вона кипіла і гула, а далі розходилася на всі боки, поспішаючи десь до нової, чергової такої забавки. Хлопці пірнали, дуріли. Вода була холодна, і де було приемно.

— Одеяй водоспад знаєш, як зветься? — спітав Грицько. — Ніколи не вгадаєш...

— Дивлячись, хто давав назуву. Ну, скажем... який-небудь „Анної“ або „Улахеза“, якщо христили китайці, або ще „Водоспад імені Дерибаса“, як по-новому.

— Ні, не так! Він зветься — „Дівчина“. Чомуусь усі мисливці так і звуть. Ажи гарно?

— Гарно.

А сам підумав: „Дійсно. Грайливий і сердитий, буйний і лагідний, ніжний і звабливий у своїй дикій красі... Ще б добавити: як дівчина Наталка!“

— Є така байка, — розповідав Грицько, — тільки хто її вигадав, не знати. От: була дівчина удеївка, красуня, мавочка. І любила одного чужинця. Любила — мовчала, нічого не сказала. А як він пішов десь геть і не вернувся, вона пішла в ліс і, заплакавши, впала на вколішки, свого бога благала, щоб завернув. І ждала, і плакала... Та так і лишилась ждати далі. Та й став тоді на цім місці водоспад одеяй. Дівчина тужить, все плаче... Так розповідають. Брешуть, звичайно?

Григорієві було шкода руйнувати прекрасну легенду, і він промовчав. Потім підтрямав:

— Чому ж! Мабуть, правда.

Коли повернулися, обід був готовий. Дід із Наталкою, теж після купання посвіжіл і в доброму настрої, чекали їх.

— Сьогодні вже шабаш, — оголосив дід по обіді: — до завтра — свято. Завтра підемо на розглядини.

Хлопці ходили ще до річки вкосити трави і носили її оберемками, щоб вистачило коњам на ніч.

Наталка блукала з Заливаєм і з біноклем, — все кудись видивлялася, То стояла в гущині і дивилася, як хлопці косять, то цілу годину спостерігала вивірку, а то дивилася у воду, лісій на березі, — дивилася пільно туди, в бінокль, ніби там хто-знає що побачила. В біноклі мерехтіла веселка. Заливай насторожено дивився теж у воду, лежачи поруч і нашорошивши вуха. Аж Наталка засміялась і турнула його в річку. Потім вони бігали разом навипередки по урвищах, стрибали через каміння, ловили колонка, що застукали на годім березі коло річки. Довго стрибали за ним. А він як в'юн, рятувався геройчно. А вже як загнали його на дерево і він, почепившись на гладкому стовбури метрів за два від землі, жалібно і перелякано дивився вниз у страшну Заливаєву пащу, як уже лишилось його тільки взяти, Наталка враз одкликала пса: — Ходім! Нехай утікає. От налякали ми

його, га! Хай попадеться нам узимку, як буде багатий.

На нічліг хлопці влаштували собі окрему квартиру під стіжком, „бо ж у хаті душно, інше діло стіжок“. Це мала бути їхня домівка.

Коні на ніч поставили біля конов'язі.

*

Другого дні, як сонце оббило трохи росу, і як „увесь звір, мовляв старий Сірко, уже заднював“, посідлали коні, і всі четверо виїхали на оглядини. Перед тим пільно помили коні від решток дъогтю, почистились самі. Григорій хотів наквациювати ічаги дъогтем, але Наталка суворо заборонила, а батько пояснив:

— Звір полохається. Треба, щоб поменше непевних запахів. Це ж пантівка, дітки. Не зіпсуйте каши! Особливо звір чуйний до запахів людини та запаху пороху.

Через те пільно почистили зброю і не пішки пішли, а поїхали верхи, щоб не „слідити“.

Собаки залишили вдома, поприв'язувавши. Їх не для цього полювання взято сюди.

Григорій, хвилювався, як справжній мисливець, та ще перед таким незнайомим полюванням. Проте полювання вдень ніякого не було. Вони в дорозі виполохали двійко вепрів. Іншим часом жаден би не втік, а зараз ніхто й не здумав зняти рушницю, навіть не тюкнув. Потім бачили сожатого, що пошию стояв у воді. Старий Сірко зупинив коня в гущавині і всі також. Почекали, поки сохатий десь пішов собі. Сірко промурмотів:

— Вражої мами, шляєшся тут, спав би...

Так проїхали кілометрів вісім, здебільша мовчки. І приїхали на „солонець“.

Спершу oddalik довго оглядав його старий Сірко в бінокль, а, переконавшись, що нічого там нема, куди він дивився (а дивився десь просто себе на широку ясновелену галівину), поїхали.

Солонець, як побачив Григорій, — це низове узбіччя голої сопки, подекуди покритої буйною травою, а як де — мочарами. Вгорі непрохідні нетрі, а внизу схил переходив у болотяну низину, там тікла річка, утикана камінням. Далі простяглась безконечна мара, а на марі голі стовбури, як щогли потоплених кораблів. Всі вони обсмалені, — чорні ожуги над чистою ясною зеленню.

На самий солонець не виїздили, оглядали його по черзі в бінокль. Перший оглянув батько і задоволено повів бровами.

— Ось глянь он туди, — шепнув Григорієві, подаючи бінокль.

Григорій побачив серед зелені в кількох

місцях чорну землю, повигрібаю, потоптану, в ямках від чиїхось ніг. Згадав Грицькову розповідь:

— Ото звір єсть ту землю.

Потім батько показав йому в другий бік. Григорій довго дивився і нічого не бачив, а нарешті піомітив збоку, недалеко від чорних плям, але між кущами і вітроломом, що громадились нижче і сходили аж до річки, якийсь горбик, зарослий травою і бур'яном, і скорше здогадався, аніж роздивився, що то ж ота халупка, засідка.

Так вони оглядали хвилини п'ять. Потім старий десь поїхав сам.

— Подивитись звідки звір заходить, — пояснив Грицько.

Повернувшись батько задоволений. Потім іхали довго річкою вбрід і оглянули другий солонець, кілометрів за три далі; отлянули так само оддалік і так само батько їздив сам ще. А вже по тому повернулись назад, так само тихо.

Лише аж близько табору старий підбив наслідки огляду.

— Мабуть, таки ми не дарма приїхали. Це мабуть, ти, козаче (до Григорія), щасливий такий. Дай, Боже!

Дома метали жереб, кому починати пантику, кому першому ити на цю ніч. Чи батькові з Григорієм, чи Наталці з Груцьком. Так вони завжди робили, вірячи в щастя, в Провидіння, в „фарт“, — це булэ традицією. Жереб випав батькові з Григорієм.

Як сонце похилило на Захід, Григорій з батьком вирядились і пішли, захопивши бінокль, сітки проти мошки, сокиру й зброю. Рушаючи, батько зняв кашкета і перехрістився.

Перші кілометри батько читав новакові „інструкцію“ щодо пантики.

...Сидіти тихо, хоч би навіть блохи з'їли зовсім. Не чхати, не кашляти — і іншого нічого не робити, хоч би й цілу ніч довелось... дивитись у віконечко, не спускаючи очей з солонця, дивитись обома. Стріляти йому, дебто Григорієві першому. Без заперечень! Пере-вірити щастя. Але стріляти тоді, коли він йому натисне тихенько ногу. Одні звірі будуть безрогі — то саміці, борони Боже, стрелити, бо тоді пропаде солонець. Тоді вже скоро не буде діла, як закривавили місце. Будуть і рогаті — але то можуть бути не ізюбрі, а сохаті або цапи. Стріляти ж лише самця-ізобрі і то в кого-то підходяці панти. А підходяці панти отакі й отакі...

А як сонечко спускалось за кряж, вони вже сиділи в халупці, заправили заздалегідь вінчестер та гвинтівку і поклали у дві маленьки

амбразури, нерівної форми віконечка, продовгі впоперек. Це, — щоб потім не клацати.

Вечоріло швидко, як взагалі в горах та в нетрях. Не встигло сонечко зникнути, як уже посутеніло та запала темрява.

Григорій дивився ліворуч на сизі кряжі під червоним колом, пересновані червоним павутинням промінів, і думка мимохіть поверталась назад, до тaborу.

В малесенькій тісній халупці, зарослій зсередини мохом, було вогко і трохи душно. Почали докучати комарі і дрібну сінька мошка. Понадівали сітки, але це мало рятувало. Тонюсінське дзижчання звичайно починалось зокола, а потім залазило всередину і несподівано пекло болючим уколом. Гнус їв поїдом. Але Григорій терпів мовчки. Вони сиділи на зручних пеньках і, не прихиляючись до віконечок, мовчки дивились прямо на солонець, на бліду латку неба. Час тягнувся мляво, без краю. Та далі хвилини побігли жвавіше, з дзвоном у вухах.

В нетрях почався рух. Трісне гілка, зашарудить лист. Час плине вже, як кров у висках, відбуваючи шалений ритм. Григорій тримав гвинтівку, вдивлявся напружено в темряву і нічого не бачив. Кожну хвилину чекав, що дід натисне на ногу... Ось! Вийшли! На білдім тлі неба попливли тіні, стали, задравши голови. Чути, як чміхтять ніздрями.

Але дід сидів нерухомо і дивився в бінокль. Чи й він так хвильється? Григорій зізнав, що в нього вінчестер напоготові. Навіть рука на руків'ї. У нього прекрасний цей-сівський бінокль, наведений ще завидна як-слід, і він тепер лише робить маленькі поправки одним пальцем.

Потім вийшла якась здоровенна звірюка і стала ступнів за двадцять, піднісши рогату голову. Григорій так захвилювався, що мало не пальнув, мало не скрикнув: — Та стріляйте ж, батьку. Але роздивився — роги, як лопата, такі характерні для сохатого. Сохатий пішов, чути, як гребе.

Секунди бігли. Мошка розправлялась з нерухомою жертвою, як хотіла, але Григорій не помічав. О, йому не вперше годувати хижаків! Згадав Бакирівські озера, вечірні та вранішні перелети, вальшинепінні тяги над Ворс-клою в лісі, і перепелині ловлі з сіткою та кликуном... І так само комарі, комарі... І прогнати не можна, щоб не видати себе. Втягуй лиш голову в комір.

Аж ось щось задудніло. Щось іде стежкою звідти, звідки й вони прийшли. Ішло, ішло — стало. Близько десь. Ось скоро вийде з-за халупи. А воно десь стоїть, не рухається. Довго. Григорій вже думав, що йому по-

чулось. Коли це як не чміхне, як не затупотить, затріцьти... Подалось геть десь.

— А, ідолова душа! — не втерпів, зашипів дід: — Ах ти ж враг такий! Зрозумів...

Тварини, що були на солонці, нашорощились і теж зникли. Довго по тому вони ще сиділи. Дід уже йорзяв сердито... Приходило ще кілька тіней, солонцовали. Але ні разу дід не натиснув на ногу. Так просиділи до ранку.

Вранці покинули тихенько халупу і пішли геть, на табір. Дід пильно обdivився стежку біля халупи, кущі. Ішов стежкою і притягдався. Приблизно за кілометр став і показав на слід, що виходив з тайги на стежку... Нічого не сказав.

Григорій почував себе втомлено, як побитий, поки не розімнівся. За ніч на нім усе подерев'яніло.

А вже як було далеко від солонця, старий Сірко заговорив:

— От лиха личина. Ну, то ж і пантач був! Та хитрий же! Ото вийшов на стежку і нашим слідом — слідом... поки не вхопив духу, де був слід свіжіший... Ну, ми його все одно обдуримо.

Дома їх узяли на криниці. Обличчя у Григорія розпухло, аж собаки не впізнали. Це й було приводом для сміху. І Наталка теж посміювалася. Глузливо, либонь.

Григорій півдня кис у воді, — одтухав. Потім ліг спати, але коли встав і з'явився перед світлі Грицькові очі — той аж присідав з реґоту:

— Як китаєць, ха-ха-ха!

Наталка кусала губи, а далі не витримала і собі заходилась сміхом; зиркне, та як залітесь. Григорій подивився в шибку — дійсно, морда! Сківиці й щелепи понабрякали, ніс роздуло, як кущку, а очей нема — самі щілинки. За обідом усе потрапляв мимо кашанка. Сміх.

— Нічого, козаче, — потішав дід. — Погодивимось, які вони завтра прийдуть...

— А чого ж вас не підправило так, батьку? — дивувався Григорій.

— Е, в мене вже шкіра, як у вола. Не протнуть!

Під вечір пішли Грицько з Наталкою. Їм батько звелів іти на другий солонець.

Старий Сірко звечора довго дослухався і вночі часто виходив. Вийде, стане, послухає, — чи не стрельне... І знову укладався спати.

Вранці повернулись мисливці і теж ні з чим. Грицько дражнив Наталку, Наталка глузувала з Грицька. А разом виходило, що нічого путнього не прийшло. Така ніч. Багато звіра ходить, але путнього не трапилось.

Було два прекрасних пантачі, так ще панти „зеленуваті“.

Старий Сірко вислухав звіт і похвалив невідомо кого:

— Добре, дуже добре...

І Грицько, й Наталка обое, були забръхані, мокрі, як хлюща, по самі вуха, не виспані і покусані, але не пухлі. І дивно — Григорієві не було прикро, а, навпаки, він радів, коли вглядів ще здалеку нормальнє, таке строге і воднораїз ніжне дівоче обличчя. У самого в нього за ніч пухлина майже зникла, лише нестерпно свербіло.

Знову була їхня черга з старим. Тепер вони повелись хитро. Не дійшовши за три кілометри до місця, зупинились, порозгувались і пішли брідма річкою. Аж до самої халупи. А потім, не в'зуваючись, зайдли збоку і забралися у халупу.

— От тепер подивимось, — бурчав Сірко, — хто хитріший.

Повзувались, налаштувались і стали чекати знову, як і перше.

Знову були кої, потім ще якесь тіні, але далеко, не видко. Але то було щось цікаве — дід нетерпляче почав йорзати.

Коли десь опівночі затупало знову на стежці і водночас десь збоку ще — не одно! Те, що на стежці, зупинилось. А збоку повз хатку навскіс пройшла самиця, за нею самець. Стали, слухають, гребуть. Григорій чує, як у нього тремтять коліна, напружує зір, а серце стукає, аж увічу кола плавають. Та дід не дає знаку, не натискає на ногу. Коли це з-за хатки, попри саму стіну пройшло, вийшло наперед і стало ось тут, ступнів за п'яті наддять. Видно проти неба, як воруїти головою, чітко вимальовуються роги, можна навіт перелічити кінці на них... Григорій наїв мушку під пахву і чекав... Вічність... Аж відчув, що йому в усієї сили давлять на пальці. Тоді він натиснув собачку... Бліснуло! Бахнуло!... Звір стрибонув... В цю мить вистрілив і дід, але кудись у другий бік, а тоді пошепки:

— Та-ак. Добре, синку, Ну, а тепер давай спати. Тихо лиш, — звір пострілу не боїться, людей боїться.

І вони полятали спати на купі сухого бур'яну. Але яке вже там спання! Григорій повертається з боку на бік. Його пік сором, — він бачив бо, як звір утік. — „Партач“.

А як засірло, вони вийшли. Оддалік, там, де стрільнув дід, лежала рудувата велика тварина, одкинувши горду голову. Спить. Туди не кинулися, а зразу до місця, де стрілив Григорій. Пусто.

— Добре, добре, — це дід.

І пішов уперед, придивляючись до рудих краплинок на траві.

— В пахву битий... Здоровий, ірод...

Вони пройшли з кілометр. Дід радісно кивнув головою:

— Он! Ну, слава Богу.

На самім березі коло річки лежав боком велетень, красенъ-ізюбр. Хотів напитись води, та так і закляк. Голова в воді.

— Добре! От добре! — радів дід Сірко.—

Умочив панти, мов знарошне, щоб не подряпти, не поламати. Молодець.

Григорієві було трохи шкода таку прегарну тварину, почував себе, як убиець. Але це мить. Здушив у собі де дурне почуття. Дід урочисто зняв кашкет, перехристився на схід сонця і зняв сокирку:

— А держи отак.

Сперш ножем провів по шкірі, зробивши велике коло круг рогів, а тоді по-мистецькому вирубав їх з черепом.

— Ох і ловкі ж! Оде фарт тобі! На. Держи.

Григорій узяв. Так оде-о панти? Отакі вони! Роги — не роги, якісь гумові цурпалки. А таки роги, але молоді, по три пагінці лише пустили кожен. Не роги, а сама шкіра, чимсь налята, а зверху аж мерехтить, вилискую шерсть густа та коротенька, що нею ті панти покриті.

Тим часом старий вправно і швидко оббільував тушу. Дав усьому лад. М'ясо вже порубане склав на траву і так накрив шкірою. Тельбухи пустив за водою.

Те саме зробили й з другим. Раніше його відтягли до річки подалі. Це був молодший самець, але панти мав не гірші, менші, але красивіші, повніші і такі симетричні, як близнята.

— А де, — розповідав Сірко, — найбільше діниться.

Упоравшись із другим і так само пуставши тельбухи за водою, стали чекати. Дід розповів:

— Колись за такі рівненькі панти китайці платили золотом удвоє проти ваги, тоді як за звичайні лише половину, а то й менше, та й ще не попсовані. А як попсовані, то, бувало, й зовсім дешево. А чого так за рівненькі та щоб невеликі добре платили, — біс його зна. Бачиш, панти у китайців — це перші ліки проти всяких хворів. От, скажім, як уміючи приготувати, то й старого діда потягне женитись... Та й всякі хвороби лікують, різні. Тебе ми теж лікували ними. Атож. Через те вони й діняться так. Я дещо у китайців вивчився. От. А маленькі, кажуть, ось чим дорогі. Як вельможа вельможі дає хабари, то за найліпший хабар вважають панти. Ото з рукава й підсуне йому нишком. А попробуй ти великі панти сковати в рукав. Та й сили у молодших більше. Колись китайці скуповували їх самі тут і навіть полювати ходили, поки наші не віднадили. А тепер власті заготовляє їх організовано та й збуває в Китай за золото... Та чого це наших немає? Ходім, бо зіпсуються.

Забрали панти й пішли.

— Це вже на цім солонці хіба, як дощ пройде та вміс дух, — тоді буде діло.

На стежці зустріли Грицька й Наталку верхи. Ті навіть не здивувалися, побачивши. Лише Грицько запитав:

— Хто?

— Та хто ж, як не одей, — кивнув дід із Григорієм.

— Обидві?

— А то ж як. Поганяйте та чепурненько все заберіть.

*

Вдома була розвага. Старий, як жрець, заходився священоділти з пантами. Звелів напалити піч. Тимчасом обмотав панти марлею. Майстерно так. Всі спостерігали, а старий повчав.

— Стій, а м'ясо посолили?

— Посолили. Все якслід, ще й нагнітили добре.

— Гарәзд. Головне, слухай ти, синку, це тобі десь здасться. Панти ж, бачиш, м'які, а їх треба зробити твердими, бо засмердяться і пропадуть. То ж раніше їх заварювали, по-китайському. Але то довго й марудно, і треба

китайського терпіння. На базі — там „діктричством”, так до бази, бач, далеко, сім раз попсуються. А у нас простіш, по-нашому. А як там у печі?

В печі тріщало. Щедро накладені смоляні дрова горіли дружно. Розпікали.

— Ото ж, як панти присувались трохи, іх дутиме і вони репнуть, — тоді треба, як ковбасу, пощтрикати їх голкою, щоб зійшла порча. Вони ж бач повні крові, а кров псується швидко. Затужавити панти, себто зробити їх твердими, мало хто зможе, де велике діло. А от наш спосіб — де секрет. Ми їх, як хліб, печемо...

Коли наречіті піч добре розпеклась, старий велів геть вигребти весь жар, а тоді всунув у піч руку, потримав, покрутив головою:

— Зайве, хай прочахне.

За десять хвилин:

— А ну, Наталко, як там? Можна?

Наталка всунула руку.

— Хто зна.

Тоді попробував дід, скрутнув. головою.

— А ну ти, козаче.

Григорій засміявся:

— Було б же термометр узяти. Яку вам температуру треба?

— Е, термометр тут ні до чого. Тут які панти, таку й температуру треба. Треба угадати на дух, рукою.

Нарешті дід уловив момент і „посадив“ панти. Закрив заслінкою і глянув на сонце — закарбував час.

Після того Григорій з Грицьком ходили на мар „ховати ізюбрів“. Викопали яму з метр завглибшки і дістались до криги. Суцільна крига. Викопали поруч і другу таку. Теж крига. Потім доихали сюди кадовби і поставили їх в ді природні льодівні. Зверху добре привалили колодами, гіллями і камінням. Добре накрили. Від сонця і від звіра.

А Наталка зечев'я вчиняла батькові допит:

— Ви, тату, обманюєте, що це Григорій убив.

— От, маєш. А то чого?

— А того, що один же битий з гвинтівки, а другий в вінчестера.

— Ну, як ти така збіса хитра, що й батько вже брехун...

— Ни, але скажіть.

— Та я ж сказав.

За якийсь час панти урочисто вийняли з печі. Розмотали марлю... І аж замілувався старий Сірко:

— Ні таки, тобі фарт, козаче! Ти взагалі щасливий. Я ж на тебе „задумав“.

Панти стали наполовину тонші та зате були уже тверді, як кістка, і чистенькі, оксамитні зверху.

Грицько з Наталкою ледве дочекались своєї пори.

*

— Щастя, як трася, як нападе, не скоро покине, — казав старий Сірко. — Ось побачиш, діло піде. Це факт. Почався фарт, не зівай.

Фарт — це щастіння, сліпа фортуна: Мабуть, ніхто так, як мисливці, не покладається і не вірить у щастя. А такі корінні — особливо. В щастя вони вірять, як у долю, як у Бога, і ніщо тую віру не може похитнути. Мисливці взагалі забобонні. А життя їх підтримує з усієї сили. Коли почалося щастя, фарт — не лови гав.

Удосявіта старий Сірко розбудив Григорія.

— А вставай но, синку. Вдень доспиши.

Коло хати стояли сідлані коні, верньовки на сідлах.

Поїхали. Гругорій не питав, як завжди, знат, що не спроста. А дід чув уночі, як тричі поспіль вистрелило. Там, на Голубій. Коли Григорій гисловив був думку, що, може, не вони, або й могли обмілітися, Сірко покрутив головою:

— Там Наталка.

І так це було сказано, що ніякого сумніву не могло бути.

— Вона двічі вистрелила. Щаслива вона в мене.

Коли приїхали на той другий солонець, біля берега сиділи Грицько з Наталкою, бовтали у воді босими ногами. Чекали.

— Чого ви пригнали?! — це Грицько. — Пусте діло! Одя напсуvala... Вчинила стрілянину по комарях.

Старий Сірко посміхався вуса: бреши, мовляв, далі.

В хаті було дві пари пантів. А біля річки в траві — дві туші.

Дорогою, сміючись, Грицько розповів беззлобно, як його сестра піддурila. Умовилися стріляти заразом. Як стануть зручно, тоді й стріляти... А сама стрілила двічі, „на ходу“... Ну, а він уже пальнув є собачий слід.

Наталка широ виправдувалась, що не втерпіла та що, якби не стрілила, — було б гірше. І розповідала жваво, з захопленням, як все було. Григорій слухав, дивився на неї, і йому аж моторошно було трохи:

— „Яка запальна! Хижак! Ні, не хижак, — дикунка. От. І в ній кров бурхає так, як і в кожній тварині тут, як у пантери, чи в рисі, чи в тигра“.

Але це було дивину. Дівчина якось урвали на півслові і далі ішла мовччи вже. Але задоволена, як перможниця.

Старий Сірко, що перш ніж покинути солонець, пильно оглянув його, висловив здогад, що було дю ніч там щонайменше чотири бики і стільки ж самиць.

Грицько й Наталка призналися, що дійсно було аж чотири пантачі і три самиці. І ті, що втекли, були наче ліпші, але ці були ближче.

— Нічого, дітки. Добре! Дуже добре. Тепер пождем. А там Бог даст, може, дощ. А там, може, й ще добудем що.

Зіпсувавши солонці, вони кілька день не пантували. Але знайшли собі не менш цікаву розвагу: „лучили“ рибу.

Вдень косили та гребли сіно, запасали на зимовий промисел, а вночі „лучили“ рибу.

Спустила на воду байду. Приробили вилку і жарівню з товстого дроту, що валялась у хижі, до байди спереду.

На жарівню накладали сухих смоляних дрів, хмизу, березової кори, ще й брали запас з собою в байду. Брали трохи гасу, ості, рушниці про всякий випадок, і втрьох — Грицько, Наталка й Григорій — рушали на річку.

Байда тихенько плила за течією. На носі горіла яскрава ватра, — навколо від того було ще темніше, — і так в темряві та типшині рухалися з дивним смолоскипом. Місцями, де було глибше і де риби було більше — підкидали палива ще й бризкали гасом. Полум'я вибухало фойерверком, розсипаючи іскри.

Це були дивні ночі. Пе була велика втіха для Наталки. А ще більша, може, для Григорія. Наталка більше була з острю і іншим не хотіла віддавати. Григорій охоче відмовлявся від своєї „черги“ на її користь, мотивуючи тим, що в нього „руку крутиль“, — і мав з того вигоду. Він сидів на кермі і стернував тихенько дрючком, і дивився на неї, скільки хотів. Милувався. Впивався, п'янів від того споглядання. А вона не помічала. Заніши ость навідлі і, зігнувшись, мов пантера, вдивлялась бистрим бистрим зором у глибину. Химерні блищики танцювали на її розчертованому обличчі, повному невимовного захвату. Пасемко волосся тріпотіло і золотилося над бровами. Блискавичний удар — і Наталка тріомфує. Викидає в байду здоровенного тайменя або меншого харюза.¹ Вибрала все найбільшу і била влучно.

А Грицько пильнував вогню. Коли він хотів і собі взяти ость, вона його благала:

¹ Назви риб.

— Грицю, братіку, хай я ще... Ось іще, іде трішки...

Нарешті передавала з жалем йому ость, заступала його коло вогню. Але не могла вгерпніти і перехилялась слідом за братом, пильнуючи. Тоді Григорієві важко було держати байду рівно, але він напружуває усі сили. Коли Грицько давав хука, Наталка хвилювалася. За другим разом — проганяла і заступала сама. Григорій радів з того. Спостерігав годинами. Гнутика, як вуж, граційна, як мавка, вона тайла в собі дивну силу, ця дівчина. Пояснання дівочої краси та чар з дикістю майже первісною, неприступною.

Ось зігнулася помалу і враз розігнулася, мов сталева пружина з дзвоном. Ость, пробивши рибу, черкала по камінному дну.

А раз помилилася і вгородила ость замість риби в пень. Довго вони крутилися на однім місці заякорені, не можучи висмикнути ость. Десь зійшло в сирому дереві. Наталка хвилювалася, гнівалася, хотіла тут же роздягти і лізти в воду. Забула, з ким вона. А коли Григорій мовчки, спокійно поліз у воду, скинувши лише сорочку, вона якось слухняно поступилась йому в цьому. Раптом притихла, тільки допомагала йому, вказувала, з якого боку краще йому підійти тощо. А як Григорій, звільнивши ость, підвівся і зустрівся очима, — Наталка вмить спалахнула, здивувалася. Почеконіла, зламала брови і відвернулася. Дивовижна, химерна дівчина! Його свою робленою суворістю мучила і сама, бачилось, таке ж переживала.

То були дивні, чарівні ночі в казкових первісних прапорах, на бистрій мерехтливій воді, на чорній воді з золотими арабесками. На світанку вони пхалися проти течії у три пари рук і причалювали біля хати. Мокрі, втомлені, закурені сажею, але щасливі.

*

Якось два дні поспіль ішов дощ. Не дощ — злива зворотника. Старий Сірко був у добром настрої. Ще два дні перед тим він поглядав на небо, нюхав повітря, дослухався, як йому „крутить“ у нозі, і підняв усіх несподівано на гарячу роботу — лагодити „заїздок“. попросту сказати тин через річку виперек. Був він установлений на якорях-каменях, а з берегів мідно укріплений зв'язаними колодами, що простягались через усю річку і що на них, власне, й тримався. А призначення того тину — ловити рибу. Посередині дірка, а над діркою ставиться величезну „морду“, чи, як кажуть на Україні, вершу. Влітку ставлять її устеньком за течією, взимку — проти течії. Це тому, що влітку риба йде вгору на

мілини, взимку спускається вниз на більшу глибину.

На більших річках і заїздки велиki, і верші такі, що їх коловоротом викручують; напається туди іноді з десяток пудів риби. Це все розповідав уривками старий Сірко, поки лагодили заїздок і приміряли нову „морду“. Потім почепили морду на дереві: піде дощ — піде риба на теплу воду, тоді й мали її ставити.

І таки пішов дощ. Отже точний Сірків барометр не помилився. І то за два-три дні вперед.

А як пішов дощ — всі сиділи на ганку в святковому настрої і спостерігали, як важкі потоки з неба поливали дерева і кущі, прошивали їх наскрізь, аж збивали лист з осик і старі бирки з кедрів, а на паді клали траву по-котом.

„Дівчина“ — мрійний водоспад — вже не плакала, вже ридала, тужила, морем розплivalася.

У річці ревла вода, піdnімаючись дедалі вище; камені, що стирчали на ній зверху, щезали один по одному під водою.

Старий Сірко радів: Бог щастя послав. Змиє землю, змиє лист, змиє сліди, — наведе новий лад. Пантуй, діду! Та ѹ рибка попливе.

А часу вільного було багато. Та ці люди не вміють нудьгувати. Якщо вони можуть по-півдоби сидіти, вигрідивши очі, на однім місці нерухомо, то на ганку або в хаті сидіти під таку музику небесну — сдана втіха. У молодих настрій був мрійний, сумовитий, хороший, а в старого ще ліпший. А дощ! Аж пищить! Не пищить — на тисячу тонів розлягається.

Спершу був громовий. Як мигоне, — покотить, покотить десь гуркотом, та як ударити! Та як припустить лити! Аж земля двигнеться.

Старий Сірко перехриститься та:

— Слава Богу, аби лиш не мимо. Оде сесь розчахнуло когось, хто більше нагрішив...

Грім б'є, аж дим стелеться по Голубій паді.

Потім громовий перейшов у добовий, обложенний. Лив рівно, шалено і сюрчав-шелестів, ніби безліч пасів оберталось на веленській трансмісії.

Річка набубнявала, кипіла, ворушилась крізь мереживо — крізь водяну запону, як у тумані.

— Коли б тільки заїздка не замчало де... — єдиний клопіт у Сірка. — Отакий дощ, дітки, я бачив ще в Індії... Давно колись, ще як молодим був...

І заллятий хвилею спогадів, під монотон

ний акомпанімент дощу, старий Сірко розповідав про дивну мандрівку навколо світу, та про життя на Україні колись, та про дику землю, де вони потім висіли, куди їх закинула доля...

Напала на діда балакучка. І можна було б цілу книгу списати, надзвичайну книту про те, як жили колись Сірки на Полтавщині, коло славного города Переяслава, — батьки Сіркові жили. Та як і діди, і прадіди ще жили — в Запоріжжі козакували, на Крим і в Туреччину ходили, в „ночвах“ море перепливали, та страху усім заганяли, та ще й на галерах не раз бували і звідтам утікали...

А потім і онуки на галерах попливли тим морем, Чорним... Рідну землю покидали, уклін їй складали, береги сльозами поливали і довго-довго руками та шапками з моря Чорного махали, у краї чужі далекі, за тридесять морів, на край світу мандрували, щастя-долі шукали. Мимо берега турецького, грецького, ще й мимо Босфора пропливали, Царгород-Стамбул і всю Туреччину обминали, де діди й прадіди на гаках та паях загибали, бо султанові страху нагонили... А потім якоюсь „канавою“ в інше море вибралися і ввесь світ кругом на обмин обїздили. Коло Індії їх доїді поливали-мочили, біля Цейлону вітри пекли-сушили. В Бомбей вони воду пили, в Сінгапурі сльози лили... Китай обминали,—на голому чардаку купою лежали, пальці гризли і сльози запивали... Та віри в щастя своє щербате і в силу свою двожильну не теряли. Ні, ні!

Отак от і пливли. Здрово мандрували.

І чого тільки, чого не надивились, не набачилися!

А в край дикий, аж під Японію як прибули та на землю як стали, то все його кляли-проклинали. Чи їли, чи спали, — все свій край далекий, ясний споминали.

Для початку з половини перемерли. А далі позвикали. А позвикали, — то й зажили! Ого! Ще й як зажили!

Ось так. Дід, правда, розповідав докладніше, але в цьому стилі, — в задумливому. Ще й приправляв усе добрим гумором.

І слухали його дивну казку-бувалищину нове покоління славного роду Сіркового — Сірченко й Сірківна. Ще й нащадок гетьмана Дем'яна Многогрішного.

А дощ — аж сюрчить.

А над паддю Голубою вже небо виясняється.

*

Іноді на дозвіллі Грицько з сестрою співали пісень, лежачи горілиць на березі. Григорій в цей час неодмінно був чимсь зайнятий:

то байду смолив зі старим Сірком, то сідла лагодили, то ще щонебудь.

А брат з сестрою співали собі. Починали вони з:

*За тучами, за хмарами
Сонечко не сходить...*

У Наталки був хороший, сильний голос. Вона вела свою партію, як прошву золоту шила. Сміливо, широ, як і все робила так. І аж луна котилася та завміриали ген десь на Голубій паді і замовкали нетрі, коли вона вчводила оте:

*За лихими ворогами
Мій миленький неходить...*

— „Чи відчуває вона серцем зміст тих слів?“ — думав Григорій. — „Ні, ясно“.

Проспівавши, мовчали. Потім Наталка зачинала свою улюблену:

*Ой, летять-летять
Три соколи через сад...*

Грицько вторив і його лагідний тенор, як той сокіл, вився коло дівочого сестриного голосу. Гарно.

Старий Сірко послухає-послухає, скрутне головою задоволено і сам підтягує.

А кінчали вони неодмінно піснею про мисливця, що ходив-брехав по лісах, на коні їхав тайгою, та й побачив, як на траві спала красуня дивна. Та й як він з нею повівся по-лицарському. І мотив у ній особливий якийсь, своє-рідний.

Співали її Грицько з Наталкою трохи жартівливо.

А як доходили до слів, як той стрілець

*Задріжав, з коня упав.
„Боже мій, голубонько!“
Тихо проказав...*

Наталка казала:

— І Богу душу віддав.

Широ дивувалася:

— А чого ж він з коня упав? І чого то він так задріжав, що аж гепнувся? Убився, ма-буть, ажи?

Грицько сміявся, але пояснити не міг, чо-

го до так, бо й сам не зміг, як та може з кеня вчасті, побачивши продливу дівчину.

— Либонь, їздити не вмів, або ж був випивши, — висловив здогад.

Григорій увесь час носив у серці ту хворобу, що його напала, — кохання до химерної лісової дівчини Наталки. Кохав, алэ.. здається, безнадійно. Отим то воював з тією хворобою з усією наполегливістю тверезого розуму. Він кликав його на допомогу, той тверезий розум, і всю свою міцну вдачу і учинив сам над собою суд.

Ішов десь до водоспаду і просиджував там годинами. Як на суді. Тверезий розум — за прокурора. Та гай-гай... Хоч серце ніби й згоджується з тим, що каже розум, скоряється, але від того не перестає, задушене гробою силою, потихеньку квидити.

Отож він борювався з самим собою, не зміг, як бути. Шіти угорованим шляхом і добиватися приязні, залишатися, зваблювати, задурювати він не смів і не міг. Та й ба, всі засоби з витробованого запасу всесвітніх звалищників тут були без силі. Це не та людина, де щось інше. Відтоді, як він з першого ж дня опікся, він більше не насліювався. Вона ж... Вона — так йому здавалось — навіть у голову собі не клала того, що з ним діялося. Вона — дитя ще незайманого спокою. Вона, здавалось, навіть не розуміла, що воно таке, те кохання. Та й потім — що він їй і хто він їй? І нашо він їй? З його становищем він просто не мав права. Хто він? Вепр, що сковався в хащах від мисливців. Без права на життя, без пашпорту. Вепр! Завтра його наслідять і треба буде кидатись напропуд, ламаючи кущі головою. Або іти грудми на видиму смерть. А якби дівчина відповіла на його почуття, то це було б велике недощастя для обох.

Отак він терпів. Але коли б йому запропонував хто покинути це все і піти геть, він не схотів би, та й навряд чи зміг би. Ні, свідомо не схотів би. Бо він був щасливий біля неї. Він відчував, як у нім кипіла і вириуvalа кров від самого звучання її голосу. І голос той відгукувався в нім дивним, багатим відгуком, з болем, з мукою. Проте це було щастя. Болюче, але велике, майже недосяжне для розуму щастя.

Слухаючи, як шумить водоспад, він пригадував його назву, пригадував чарівну легенду про дівчину-удеgeечку і кепкував похмуро сам із себе. — „Отак би й тобі теж... Тільки якби ти став водоспадом, то не мріяна вода б іллялась, а, далебі, каміння падало б.”

Пеєтійна близькість дівчини зблідмувала його чуття. Ра з trapiloся таке. Відійшов він від табору, зайшов у гущавину, коли чує — щось шелеснуло і плюснуло в воді. Завмерло... Щоб не злякати, тихенько, обережно розсунув кущі і перехилився. І раптом завмер зачарований. Потім захвилювався, ніби хто вдарив нагло під саме серце.

На камені, зігнувшись, як лозина, і мерехтачи на сонці голим тілом, стояла мавка і викручувала мокру косу... Вода плюскогіла... збігала срібним струмочком. Наталка. Гола і дива, як мавка лісова. Вигиналася, сяяла блискучими росинками на тілі в сонячній купелі...

Григорій враз заплющив очі, круто повернув і — геть!.. Геть!.. Швиденько, як злодай, пішов. Ні, втік...

Боже мій! Як же це він так! А що, як вона бачила? Йолоп! Ідіот!

І довго блукав по околиці. У висках товкалася кров, гуготіла. Блукав і не наважувався йти до табору. Аж поки не почали його кликати. Чути було й Наталчин голос. Прикладши руки до уст, вона змагалася з Григоріком, кричали вдвох — один грубо, друга — тоценсько, наємішкувато:

— Григорію! Агов!

А як сідали, Григорій намагався не дивитись на Наталку, намагався зосередитись на її. Ale ніяк не міг зосередитись. Дивився на руки, а в очах — мавка викручує косу і мерехтить... Насуплювався і не дивився туди, де була дівчина. Сидів, як на гарячому. А Наталка навпаки — ввесь час пильно поглядала на нього чистими очима. Аж якось зустрілись поглядами... Григорій почув, як у нього й душа похолола; почervонів. Наталка подивилась якусь мить мовччи — і одвернулась.

Невже вона бачила?...

Але ні. Не може бути! Очі в неї не такі. Чисті, задумливі і наче здивовані.

— Ти не хворий, синку? — спітав батько, помітивши, що Григорієві щось не те.

— Ні, ні... то так... Згадалася дурниця одна...

— А ти не думай. Хай йому хрін. Хай Ленін думає.

— Та він же, тату, вмер давно, кажуть, і в мавзолеї лежить.

— Ото ж, що лежить. Йому тепер нічого робити, то хай лежить та й думає, бо є наїчим.

Сміх.

Увечорі того дня вони втрьох сиділи на колоді, що лежала через річку, як іладка,

супроти хати. Григорій на врехання Грицькове похмуро розповідав про інші краї, про інші ліси, про степі широкі, як море... про весну з жайворонками, з солов'ями, з зозулями, з одудами та з безліччю інших співучих пташок. Про перепілок у пшеницях, про всяку всячину, що за нею так стужилося його серде, і жартома імітував пташиний спів.

То кувас возулею, та так, що аж старий Сірко вийшов з хати, здивований, то бив перепелом, то одудом, а то вдавав соловейка... Трохи не так, але дуже подібно.

Наталка поглядала збоку, чудувалась, але не вірила, щоб так птахи співали. То чого ж вони тут не співають так? Лише — „чи пить, чи не пить“...

Грицько скопився і подався десь, щось згадавши. Григорій замовк. Враз почув себе безпомічним, залишивши насамоті в дівчиною... Слухав, як йому гуде у висках, а серце стукає, як колись уперше на велелюдній залі перед промовою. А коли обізвався, сам не вірив свого голосу.

— Наталко, — мовив потиху. — Чого ти така?

Дівчина зиркнула з-під лоба, ніби холодною водою обдила.

Яка ж я?

— Ніколи й не обізвешся до мене, все наче сердишся...

Вона не зразу відгукнулася на це — мовчала, спустивши очі. А потім обізвалася:

— Чого б же я сердилася? Ще що вигадай...

Сиділа, обішершись рукою об колоду, і та її рука була близько від Григорія. Він обережно, ніби не навмисне, поклав свою долоню на ту руку

— Ет! — скинулась дівчина первого і висмикнула руку. А потім того скочила на ноги і швидечко пішла геть.

Коли вона зникла, Григорій пішов понад річкою, так, без мети. Потім заліз у воду, занурив голову... Хотів так себе заспокоїти.

*

Пантовий місяць кінчався. Пролетів, як день. Стало збиратись назад. Прощай, падь Голубая. Щастливо нині, дай Боже й на той рік!

Сірко з Наталкою посідлали коні, нав'ючили, впакували панти і, доручивши все останнє двом Григоріям, поїхали.

А Грицько з Григорієм, діставши відповідний наказ, зробили спілтєк — невеликий пліт, — поставили на нього чотири кадовби з солониною, прип'яли ззаду байду, напаку-

вали її сіном, налинули зверху намети і пішли вниз річкою Мухенею.

По трьох добах безпереривної плавби, після безліті дрібних і більших пригод дістались до гирла. Там, де впадає Мухень в Амур, стояв заотівельний пункт „Дальзаготхтуро“.

Завідувач — рудий, вусатий дядько на прізвище Мокієнко — забачив їх ще здалека, віршив Грицька і вже скирився назустріч:

— А, будь ти турецький!... А де хто?

— Брат удругих, Григорій, — познайомив Грицько. Більш Мокієнко й не розпитував. Тут не заведено дуже цікавитись, ім бокінець-кінцем байдуже. Будь ти хоч султан турецький, хоч фараон єгипетський, аби путня людина.

Мокієнко був з людей старого гарту — гостинний і привітний, але з почуттям власної гідності. Сірки були і не його контрагенти, однак Мокієнко, знатиши добре Сірків (колись дружком був на весіллі), шанував їх і охоче ваявся виконати доручення, допомогти.

Йому залишили м'ясо, щоб він повантажив його з першим черговим пароплавом угору, на Хабаровськ. Кадовби заднили. Мокієнко виніс чорнило та квач і одразу ж замаркували вантаж — написали куди, кому, що й від кого. Потім виписали ще й накладну, як належить, і заліпили в пакет, вазначивши в ній те саме, що на кадовbah, ще й інші подробиці. Це вже Макієнко, — він був акуратний і хоч писав, як курка лапою, і не любив взагалі писати, та любив відвантажувати. А тут ще треба було прислужитись приятелеві.

Сам він „висуванець“ з мисливців і більш любив сам промишляти, аніж сидіти на цій „факторії“.

В нього хлопці заночували. Мокієнчика — літня жінка, привітна і весела — добре шанувала гостей. Та все розпитувала про домашнє. А їй, бач, нудно. Сини десь на пантовці, дочка у Владивостоці на курсах хутряного крамознавства. Мати показувала хлопцям, пішаючись, доччині фотокартки: весела, чорніва дівчина (в матір удалася), в мисливськім убранині, — то в пишній оленячій досі (виставила ніс і пряде очима), то в городському — панна хоч куди. Мати пішалась, а нищком витирала слізози:

— Боже, де той Владивосток! Мучиться дитина з тими науками.

Бурчала на „старого“, що задумав „запастити дитину“.

Крім хлопців, на „заготпункті“ ночували ще два цікавих типи. Цікаві тим, що були п'яні і все розповідали один одному (бо Мокієнкам давно вже на брудло слухати), як вони вчора увечорі стріляли ведмедів і як їх ведмеді „мало не поїли“. Один з них був голова гольдяцького мисливського „колгоспу“ імені Хатаєвича, з р. Хунгарі, росіянин, на прізвище Судаков, другий з-за Амура, з річки Анюй — голова якоїс „сільради“, Сищенко Макар, українець. Обидва дебелі, міцно „збиті“, обидва „не любили випити“, тільки один — Судаков — низенький, забайкалець з походження, другий — здоровенний амурець, лубенець з походження. Вони ширі приятелі, хоч розділяла їхні хати тут територія, на якій могла б вміститись ціла, скажім, Польща. Приятелі, — бо й Судакову серед гольдів нудно, і Тищенкові на Анюї, де його держава (сільрада) простягалась на яких чотириста кілометрів, а в чайського лиши двісті чоловіка підданців і розкидані так, що дідько їх знає, коли, скажім, треба край випити, — теж не весело.

Раді, що зустрілись, вони закубрячили. Ale почали не тут. Вони, бач, ходили по нетрях і скрізь шукали літака. Такий чаказ вийшов — усім шукати. А як то робота ма-рудна (знайди його, де він упав у цій про-клятій гущавині), то вони ходили і, де тільки були добрі люди, — там і пили медовуху або спирт. I хоч людей було рідко, зате пили подовгу, — пробували, в кого міцніша. Отак учора, надудлившись в кривого Терешка, вони ..., ішли собі на смеркани і шукали літак.

— Коли гульк, — оповідав Тищенко, — стоять. Чорніють! Лишенько! За бердани — і давай поливати. Били, били... таку стрілянину счинили! А далі я й питаю: „Судаков, скільки дураков?“ — „Два!“ — каже Судаков. Бо ми ж тій пеньки так порештили...

Судаков притакнув п'яно головою: — „Верно, Макаруша!... Ето і єсть головокружене от успехов... Стрельнем-ка!“.

I вони „стріляли“, чёрпаючи спирт просто з туязя.

Уранці хлопці вирушили назад.

А діставшись до вершини, уже пішли пішки додому. Тією самою стежкою. Григорій прагнув скоріш побачити ту, що не сходила тепер йому з думки.

ОСІНЬ У ТАЙЗІ.

Непомітно минало літо. Промайнуло, як один погожий день, і надходила осінь.

Після пантування хлопці пробули вдома

лише п'ять день, та й ті п'ять день косили траву на старій пасіці, кілометрів за десять, „за харч“, мовляв Грицько, келкуючи. А на-косившись досхочу, Грицько з Григорієм вибули вдвох на верхів'я річки Іман.

Старий з дочкою порався вдома на пасіці — брали мед. А потім зібралися везти панти та й дещо зробити для осінньої і зимової „кампанії“: — то умови поскладати, то в аванс на заготівлю шкіри чобіт чи там ще чого набрати. А хлопцям звелів з'їздити на Іман та й поробити все, що треба. А що треба, то вже Грицько знов.

За ці дні вдома Наталка ще більше наче зчужила — сторонилася Григорія. Чи то думисне, чи то так виходило, але все десь не була і була якась задумана, сумна ніби. То ж Григорій зрадів нагоді помандрувати десь подалі. Хай може, воно в нім уляжеться, лихо оте його; хвороба ота. А коли хлопці відіхали, забравши з собою Нерпу з Рушаєм, Наталка стала ще сумніша. Іноді така сердита, що навіть на Заливя тнівалася. Заливай лишився вдома, хоч поривався він був разом з іншими побігти, але господиня його не пустила.

А подеколи на неї несподівано „находить“, і вона дуріла чи пустувала, як мала дитина. Стрибала з Заливаєм на річці по камінцях, поки котресе не плюхалось у воду з усього розгону; гуляла з ним у палочки-стукалочки, а то й стрибали разом через високу лату наввипередки. Чисто дівча мале. Або ставала на колоду і, прикладши руки до вуст, викликала мавок у горах, дражнилась, — кричала дзвінко і дослухалася, як її голос повторювався безліч разів. Залирай і собі гавкав, а йому відповідало кільканадцять пісів одразу. Здивований пес аж поривався туди, широ переконаний, що це з ним перегавкується ціле собаче товариство.

А то десь зникала на цілого півдня — десь лежала чи блукала в лісі, а приходила з вогкими очима і тиха така, слухняна, лагідна.

Мати бачила все, дивилась на дочку пильно, зі смутком, але нічого не говорила. Розуміла — дівчина на порі, от і нудиться. Такий вік дівочий. Сама не знає, чого їй треба. Сама була такою.

А раз мати запропонувала їй:

— Може б, ти, доню, поїхала до тітки в Київ та погостила (така думка — там і хлопців, і дівчат доста, хай покрутиться межи людьми, подуріє). Пам'ятаєш, як ти їздила торік улітку, саме оде, як виноград поспівав?

Наталка обійняла матір і засміялась:

— Ні, мамо! Чого я там не бачила? Я хочу бути коло вас.

— Відколи це ти стала такою мамійкою?

— Оттак! Чого це думають всі, що я така сердита та негарна. Хіба я така, мамо?

— Та ні. Тільки ж і не мамійка ти.

— А от і мамійка! Мені іноді вас так шкода. От ми їздимо та й їздимо, а ви самі вдома... І скучаєте без мене, аж? Як і я іноді без вас...

— Дитино моя хороша, — раділа мати. — А може б, таки поїхала до тітки?

— Ні, ні, мамо! Ні, ой ні, ні!

І обімала матір, і обертала навколо себе.

*

А хлопці їхали собі на південь, схилами Сіхоте-Аліня. Їхали довго (четири дні), по-ки не прибули на місце. Крім рушниць, харчів тощо, мали при собі ще дві коси, прімкнуті.

Там, де в Іман впадає широка та буйна притока Араму, нижче річок Улахеза та Санчихеза, стояв на невеликім джерелі невеликий барак. Це давня Сіркова займка. Тут хлопці й отаборились. І жили собі безжурно, весело. Як два Робінзони. В тайзі була пустеля щодо людей, — на сотні кілометрів не було ніякого житла, хіба, може, де живе який манза-звіролов. Лише за сто кілометрів угору було селище старовірське, невелике, хат на десять, що звалось Дида. „Хто куди, а я в Дида“ — жартував Грицько. А вниз — до самої заливані майже, пустеля, на цілих двісті кілометрів. Там, нижче на Імані, багато лісозаготівельних бараків, але улітку вони пустують і лише зимою набивається туди людю. Але то там. А тут і взимку пусто, лісозаготівлі сюди не доходять. Хіба тільки яка експедиція пройде вгору або старовіри по льоду пройдуть вниз до міста Іману.

А нетрі тут первісні і незаймані, як, далібі, ніде в цілому Зеленому Клину. А рослинність — „як у субтропіках“, — думав Григорій, спостерігаючи флору. Він пригадував географічну карту і виходило, що вони десь на рівні Сочі або Севастополя.

Отут і жили. Нікуди не квапились. Кунались, пеклись на сонці, годували комарів та гуса, ловили гачком рибу (для сміху), стріляли качок іноді для стрілецької вправи. Качок було тут чимало. Насідають рядочком на смужці ріні, межи бистрою водою та кущами і пишаються. Котрі були ближче, хлопці не чіпали, не цікаво, котрі далеко, містрові за триста-чотириста, — стріляли „в-сідячку“. Особливо цікава була качка, т. зв.

клоктуша — японська качка, дивна своїм опіренням.

Так і жили, тішились. А межи цими ділами так, для розваги, виконували батьків наказ, — косили сіно по сопках, по галівинах над Іманом і заготовляли самолови. А як у них календаря не було і поспішати було нікуди, бо в шию ніхто не гнав, то вони й не квапились. Накосившись — або нагрібвшись, сиділи вдома, на сонці голяка, і стругали хамерні палички — з зубочками та плескаті кілочки з зарізами. В цілому два таких кілочки і пруттик становили пристрій, т. зв. „тунгуську насторожку“. Проста і воднораз так хитро придумана, що аж дивно. Склади два кілочки, поклади межи ними пруттик з вирізами, а тоді підстав під колоду — колода, підперта цим пристроєм, стойть і стоятиме хоч рік; та досить торкнути за пруттик, як кілочки розпадаються і колода падає. Це тунгуська плашка. Зручна тим, що кілочків можна наробити цілий мішок і носити з собою, а колод уже в лісі досить. Яку хоч підіпри, — і вже тобі самолов. Знай тільки, де поставити та як і чим наживити. А то є „кульомки“, але їх треба робити на місці... Це все для дрібного цінного хутряного звіра і такого, що рушищею в цім лісі його не добудеш, як от колонок, колонгой, куниця, харза (сестра куници), гарностай тощо. А заготовляють і кладуть на місце ці всі причандали заєдалегідь, ще з літа або з ранньої осени, щоб воно там облежалось, щоб набрало місцевого духу, щоб потім звірок не сахався, як самолов наставлять. Це все розповідав Грицько своєму помічникові, щоб зінав що й до чого.

Робота була не важка, харчі добре, — то ж хлопці жили собі, як на відпочинку. Дні спершу лічили, робивши затіски, потім збільшивши їх, вирішили чинити за дідівським правилом — „врем'я само покаже“ та „якось то воно буде“.

Настругавши паличок доста, щодня сідвали коні й їхали непрохідними нетрями, де сам дідько ногу зломить, у відповідних місцях вирубували метрові товсті колодки, розколювали їх і так клали, зверху клали набір „паличок“, а на дереві, поблизу, робили добру затіску. Так помалу зробили рейд кілометрів на сорок. І наростили таких паличок та нарobili затісок до лиха. Затіску од затіску видаво. Оде й діло в них.

Так не огляділися, коли минув місяць — надійшла уже справжня осінь, з прозорим небом, з ранішніми морозами, з інеєм на травах, з павутинням на всьому. Поспів вин-

град і хлопці щодня набивали оскуму так, що не могли нічого їсти.

А в нетрях уже ревіли ізюбри. Надійшла золота пора — пора кохання. Могутній дивний бог вийшов на золоті, осяяні вечірнім сонцем бескеття, і в рожевій імлі надвечір'я оголосив її прихід — просурмив на всі чотири сторони і стоголосі луни рознесли той клич по всіх усібдах: „Любіться! Шалійте! Божеволійте! Бійтесь за неї — за любов! Протинайте один одному груди! Ламайте кості, забивайте роги!... І беріть, беріть тих мрійнооких самиць за правом сильного! Любітесь! Множтеся!... Слава хоробрим! Слава сильним!“.

І котилися стоголосі луни, реготали потужно в' нестямі безкеття... Ревли ізюбри. Місячними вечорами, млюсними ранками, тъмяними, мрійними надвечірками. Шелестіни нетрі, тамували шалені вибухи нестремної жаги і охороняли бої лицарські та смертельні змагання за право на любов. І лиши рев котився далеко — десь з хряском билися вогненнозорі коханці і дивилися на них граційні самиці, чекаючи, поки пролітиться кров, і гордий, нестерпливий, шалений від пристрасті переможець підіде без заперечень... Чекали й тремтіли, готові. Хвилювались.

По нетрях, по безкеттях, ходив бог з золотою сурмою, бог тваринного кохання.

Затикав Григорій вуха, а бог сурмив, сурмив у них. Ранками і вечорами Григорій просиджував цілі години, впиваючись відголосками тієї стихії. Було йому тужно. І кипіла в ньому кров. І хотілось йому стати і заревти, потрясаючи все, викликаючи свою долю до бою, і поламати їй ребра, потоптати її ногами. В лютім нападі помсти розтрощити її...

Думи пливли, як плине вода в широкому Імані, — гомонить спрійними голосочками, плюскотить, буркоче ніжно, вабить; вмовляє, кличе і утікає, ховається в імлі.

Над падями, над кряжами стеляться тумани, ніби там ходять дівчата і напинають намітки — хочуть затулити місяцеві очі, — нехай не дивиться: гріх.

Давно було пора додому, і вони були б уже поїхали, бо, мабуть, батько бурчить уже там, та Григорія вкусила гадюка, як босі складали сіно, — то ж вони мусили ще лікуватися. Грицько перелякався був, сам Григорій теж розгубився, але не показав цього. А вкусиш „щитомордик“ — страшна отруйна гадюка. Перше, що Григорій зробив, це піймав щитомордика і розчавив його. А по-

тім став випробовувати всі будькели чуті засоби — такі відомі серед усіх тих, якого гадюки ніколи не кусали. Перше — перев'язав ногу ременем вище коліна так, що вона за яких п'ять хвилин геть посиніла, як печінка, аж Грицько перелякався, і з виразки виступила крапелинка крові. Потім на команду Грицько відкрив патрон і насипав на ранку пороху, але запалювати вагався (апу, як осмалити геть ногу) і одмовляв від цієї, хоч і „вірної“, але тяжкої операції. Зійшлись на тім, що Григорій половину пороху струснув, а половину таки запалив. Йому й в очах потемніло від спалаху. Але нічого, не кричав, лише трохи зблід. Почекали трохи. Но-га пухла далі і боліла, головне, від того, що набрякла від перев'язу. Не мавши засобів, Григорій, керований зухвалою, але глибокою вірою в те, що „його ніщо не бере, не брало, то ж не візьме й тепер“, — наклав ча ногу компрес і розпустив ремінь. І клали сіно далі, але вже повзувавшись. До вечора нога так спухла, що Григорій не міг ходити.

Другого дня було гірше. Григорій блував, нічого не хотілось їсти, але їв через силу. Грицько був в одчай, вимагав негайно їхати, але Григорій заспокоював і тримався спокійно сам. Чотири дні воював організм з отрутою. Це була ціла трагедія для Грицька — спостерігати і не мати сили якось допомогти. Він висував силу проектів — їхати в Іман, їхати назад, з'їздити в Диди до знажарки — і хотів негайно здійснювати, та товариш спокійно, але рішуче забороняв. Кепкував. Наказував. І Грицько, хлопець не аби якої крутой вдачі, скорявся. Упевненість і добрий настрій друга його заспокоювали. Кінчилось тим, що Григорій був правий — ніякої халепи з ним не трапилося. Ще чотири дні — і він цілком видужав.

Проте багато днів вони змарнували. Хлопці надумали були вже збиратися додому, як тут прибіг Заливай, а слідком за ним приїхала... Наталка. Кінь під нею був мокрий і аж тремтів, — то ж гнала без сталого відпочинку, без зупинок, либонь... А сама... сама була спокійна. Побачила ще здалеку, що хлопці живісін'кі, і була спокійна, весела. А до Григорія цавіть і байдужа. Не наближалась до нього, уникала зустрічатися поглядами.

Іхавши назад, зупинялися на Бакіні, там, де він, склавшись із бевлічі струмочків, тік уже широченькою річкою. Тут стояв курінь. Тут дновали. Натрапили на барсовий слід і ходили полювати, залишивши усіх собак вдома. В гущавині на такім полюванні соба-

ки зайві — заженуть десь і не вглядити. Думали так заекочити.

Довго ишгпорили, але без наслідків. Так і облишили. Зате натрапили на цікавіше...

Уже сонде похилилось на захід і заходило надвечір'я, як вони сиділи потомлені на колоді в гущавині перед великою галівинкою. Відпочивали. Сиділи мовчки. Десь далеко сурмив ізюбр, і луна котилася нетрями. Він починав з низької ноти і підносив її дедалі вище, до шаленоого боєвого реву-виклику. А у відповідь — тільки луни.

Григорій сидів поруч з Наталкою. У нім вибухло те, що він приспав був уже. Вибухло з дигою силою, заболіло, застогнало, — та він сидів і мовчав. Слухав, як у висках товчеться кров. А Наталка байдуже, зосереджено, замріяно майструвала щось із кори. Вправно. Мистецьки. „Почекайте, ось буде диво“.

У неї була єже готова сурма — ріг з молодої кори, звинутої спіраллю завдовжки з метр. Тоді зробила нищік, попробувала, застромивши його в дівочі губи — „пищить“, а тоді вправила в вузький край сурми. Приклада до уст і стала чекати задумано. А коли знову проревів далекий ізюбр, Наталка нахилилась і, підіймаючи сурму вгору, відтворила пристрастний боєвий ізюбриний рев. Шалений клич. Луни пішли вистрибом, покотились туди, на поклик. Артистична провокація.

Секунди бігли з дзвоном. І раптом пролунала відповідь... Знову виклик... Знову відповідь... Близче... Близче...

Розпалений бик гнав десь, забувши про всяку обережність, ламаючи хащі.

Мимоволі у кожного руки самі намацали зброю, підкоряючись стихійному сліпому інстинктові мисливця. А Наталка викликала і за кожним разом тихше, „віддаляючись“. І вже чути було, як тріщало суччя під ногами розпаленого рогатого лицаря. Тупіт... Ось він, близько, став десь, слухає. Чміхає...

Наталка мовчить, завмерши, мерехтить очима...

Раптом з другого боку, і зовсім близько — інший рев. Другий бик! Поспішав, видно, мовчки, до ревища двох...

Перший, зачувши проревів так, що в Григорія і серце затремтіло. Не від страху, кі. Не від азарту, ні — від відчуття в тім реві сили, стихії, мужності розпаленого самця, що його пристрасть та ревнощі доводять до самозабуття, до божевілля.

Тріданця кущів. Мить... І ось він на галівині. Близько, ступнів за сто лініє. Став.

Тремтить увесь. Послухав. Чміхнув і, нахиливши голову, прикрашому могутніми рогами, копнув землю, а тоді, видобуваючи десь з авіріного серця спершу низьку ноту, підносить голову на витягнутій шій і підносить ноту. Вище. Вище! Доводить її до найвищого напруження, викидаючи в небо все, що в нім виросло і кипить... І видно, як з розкритої пащі йому йде пара, мов дим, над червоними яснами. А око, наліяте кров'ю, мерехтить... В цю мить короткий рев, скоріше стогін, і на галівину виламується другий ізюбр. Став, пирскаючи, копає землю... Тремтять до бою один і другий. Почали сходитись.

Два демони, дві сили, — втілення цілого цього світу. Стали один проти одного, витягли вниз шій, нагнувши голови — ріг проти рогу... Копають землю, аж вона летить геть, водять боками... Чміхтять... Раптом зводяться цапки і б'ють один одного ногами з ляскотом, із стогоном... Одного такого удара досить, щоб пробити людину наскрізь.

Розходяться, копають землю і знову... Упираються рогами один в одного, аж лускіт іде.

Григорій припав до них очима, як і інші присутні. Не дихав. А два красені, два горді демони шаліли, стогнали в геройчних позах борців за любов, за самиць, за право владіти ними. Десь вони там стоять і дивляться... Григорій хвілювався. В ньому кипіла кров. Він зціпив зуби, сидячи біля дівчини, біля свого болю, біля своєї згуби...

Тут тремтлива дівоча рука скопила міцно його за лікоть. Його наче вдарило струмом, — поверяюв голову... Але Наталка дивилась не на нього, вона аж нахилилась вперед, впинаючись блискучими очима в ізюбрів. А очі, очі!

Чи це вона йому звеліла натиском руки, чи це було нагле, шалене почуття ревнощів, — він швидко підкинув рушницю і вистрілив, не здаючи собі справи...

Мов ударені блискавкою, ізюбрі кинулися в розтіч. Один щез в хащах, а другий чкурнув просто на них. „Влучив“ — майнуло в голові. А ізюбр, мало не потоптавши, пролетів над ними, мов вітер, і подався хащами. Всі втрьох скопились, як хорті, і подались слідом. Гнали, пригинаючись до трави, опановані непереможним, диким інстинктом пращурів... На травинках де-не-де були краплі крові...

Довго тропили.

І догнали...

На марі, зав'язши по черево всіма чотирма ногами, лежала горда тварина, витягши по траві гарну, пішнорогу голову, зрідка

стогнала. Піднімала голову вгору, вгору на витягнутій шиї, хапала ніздрями повітря і знову клала її на траву зі стогоном... І знову...

Григорія наче хто враз шеминув ножем у серце:

— Це ж ти! Це ж і ти так... Ось так...

Зацькована, смертельно поранена тварина, не в силі видертися, в останній агонії піднімала голову високо і дивилася, дивилася здивованими вогкими очима на сонце... З ніздрів разом з повітрям вилітали криваві росинки... А потім клала туло голову на траву зі стогоном...

Григорій миттю піdnяв рушницю і вистрілив. Повернувся круто і пішов. Пішов. — „Ще нехватало, щоб тебе живцем вовки гризли“. Бачив лише, як тварина, немов ударена громом, рвонулась, вихопилась із багна усіма чотирма ногами і впала набік нерухома.

— Куди ж ти?! Куди ти?! — гукали до нього. Але він, не обертаючись, ішов далі. Навпростець. А в очах...

А в очах йому стояли слізи.

*

З того ізюбря, з ніжок, пізніше Наталка пошила собі унти, лапчаті. Чотирьох ніжок було мало — це лише на один унт, — але вона добавила ще чотири від тих, що були з пантування, і пошила. Розп'язкувала їх горностаївими сніжниками, оторочила рицю. А наставку шовкову, чорну, вигантувала жовтою і червоною заполоччю. Але ці ніжки були замітні серед інших, глянеш — одразу видно; то літні, а це осінні — „рівчні“, з тієї пори, коли ізюбрі дуріють з пристрасти... і гинуть...

ЗИМА.

Пішли сніги. Вдали морози. Тайга вбралася в нові шати. Осінь тут золота, та швидка, коротка. Уже в жовтні почалася зима. Зайшла пора „білков’я“ — гаряча пора для мисливців — пора полювання на вивірку та на всякого хутряного звіра.

Коли б ішлося тільки про полювання та про екзотику, ми б тобі, читачу, розповіли, як мисливці наші здобували рисів, ловили колонків та солонгойів, „капканили“ вовків, розповіли б і про те, як вони стріляли вепрів. Але не про те мова йде. Скажемо тільки, що вони цим і були зайняті. Зразу, як пішла ходова білка, пішли за нею по нетрях і наші мисливці, здобуваючи в день по тридцять-

сорок штук. Так днів п’ятнадцять навздогін. Зайшли гредь його знає куди. А ходова вивірка — це та, що мандрує (мігрує) цілими арміями, з краю в край, шукаючи ліпших харчових баз, переходить рівнини, перепливає ріки і йде, йде. І от в момент, коли вона дозріла хутром своїм, ідути по неї мисливці.

Але й білкувавши і іншого звіра здобувавши, вони все чекали на момент — на справжнє полювання, на путнє, на те, що стрясає всіма нервами, але й дає великий заробіток.

Відбілкувавши ходову білку, повернулись і кинули жереб, куди кому йти на місцеву та й на іншого звіра, — чи батькові з Наталкою на Голубу, а Грицькові й Григорієві на Бікін та Іман, чи навпаки. Хlopцям випало на Бікін та Іман. Знову хlopці лісували вдвох. Спершу поїхали на Іман.

З морозами та снігами і мисливці вбралися у нові шати. Уже не взували ічагів, а взували унти „половинчаті“, а зверху ремузи — шкіряні холоші, напущені на унти і підперезані пасом, щоб не набивався в унти сніг. Поза тим одяг у них був майже літній, бо у важкій одежі по нетрях не ходитимеш, зіпriendш, хоч би й на п’ятидесятирічному морозі. Ліпше возили з собою козляки про всяк випадок: як де зупиняєшся ночувати — то одягаєш.

Григорій у мисливстві намагався забути про все — про свою дурну долю, про невідоме майбутнє; намагався не дивитися вперед, забувши про всеє світ. Хай, все однотам нічого не видко. Ліпше не думати, жити, поки можна, дихати, дивитися на сонце, що спіло тет’, сночи та мерехтячи в снігах, підставляти груди під вітер, слухати, як шумлять кедри верховіттям... Часто, заслухавшись того шепоту, тієї казки зимової та замінувшись вивіркою, забував навіть, що йому саме в ній треба стріляти. Вивірка з того мала користь — рятувалася від смерті.

Хlopцям у мисливстві спершу велось кепсько. Було багато снігу. І хоч на кедрах та ліщині було сила горіха, проте вивірки місцевої було мало. Ходова ж, пройшовши, не тільки не затрималась, а й потягла з собою десь навіть місцеву. Колонок зійшов десь з осени ще — в нетрях було мало миші, тож пішов десь на рівнину за нею. Де-не-де трапиться слідок — ніби хто потикав трьома пальцями, складеними пучкою, ландюжок на снігу — то нишпорив колонок. І то понад джерелами, де менше снігу. Але даремно старався з усіх сил Рушай відшукати його, — колонок гулькне під сніг і там хо-

дить собі по дупляках та по камінних розсипах.

Хлопці попідіймали — тобто настановили всі ті самови, що заготовили були з літа, й з тим пішли на Бікін, назад. Там — ліпше.

Старий Сірко з Наталкою повернулися на Бікін теж. Воно на Голубій було й нічого, та Наталка в одну душу — на Бікін та на Бікін. І сниться їй той Бікін. Там, мовляв, ліпше. На Голубій вони трохи попохали вепрів та „закапканили“ три рисі. А одну Наталку піймала живцем.

Довго гнала вона її „в-эрячку“ по снігу. Цілий день. Оде важене на дерево, відійде і чекає, поки вона знову зстрибне на сніг, а тоді знову за нею... Поки не втомила достаточно. А далі навернула її на широку падь, дала їй вибігти на чисте, та як припустилась слідком на лижвах, мов вітер. Не в спромозі втекти уже, — рись перекинулась на спину черевом вгору, випустила пазурі і зайняла так оборону. Наталка швидко скинула лижу з правої ноги і спокійно поставила ногу рисі на живіт. Нога, взута в дебелій унт, а в середині ще й товста козуляча панчоха. Рись вхопилася мертвим похватом за унт, вгородила в лосину шкіру пазурі та так і зачлякла, не вилускала. Ба, вона хоч і хотіла б пустити, то вже не змогла б. Ноги зімкнуло корчм від страху і люті, а пазурі в'ілись в шкіру, і їх тоді вже було визволити так просто.

Та з цею риссю не повелося. Қоли Наталка вже на таборі скідала унт разом з риссю, тая вражка кішка хапнула її пащекою за ногу. Прокусити — не прокусила шкіряну панчоху, але Наталка скрикнула від несподіванки. Налетів Заливай, як демон, і без ніякого попереднього слідства просто задавив ту рись, та й уже. Наталка й не шкодувала. Взагалі її щось нічого не цікавило. Її тягло на Бікін.

А на Бікіні знайшли своїх, що вже були тут. Тут вони й полювали гуртом.

Було багато страшного. Було багато веселого. Було багато радості і сміху... Але хто про це знає! Нікому не дано того знати. Наталка бавилася, як мала. Там, де треба було серйозності, вона дуріла. Псувала іноді полювання, але ні трохи з цього не журилась. Вона була навіть смілива, як дитина, бо їй, либонь, не відоме було почуття страху. Лише Григорія вона боялась. Ба, жахалася. Та він з тим звикся. Він з того вже радів, що вона тут.

Ніколи не забуди йому одного епізоду з

цих днів, що був у нього з нею, з цією длункою зв'язаний.

Якось пішов він білкувати з дубельтівкою. Далеко вайшов і ходив собі по кедрах, задравши вгору голову, непомітно ходив все далі й далі. Часто стояв і замість стріляти, дивився, як вивірка порається з биркою... І згадував отого бурундучка, що він його був пограбував колись, як ще вперше опинився в тайзі. Як то він тепер поживає?... А як уже мав вертати, бо було не рано, — несподівано почув тріскотняву, якийсь підозрілий шелест. Глянув — на нього ишла ціла череда якихось тварин, нишпорила. Григорій хвилину подумав, побачив височений виворотень поблизу і вмить видряпався на нього. За хвилину те місце, де він щойно стояв, і навколо нього захопили вепри. Вони нишпорили під снігом, хрумкали, чавкотіли, розмелюючи щелепами кедрові бирки і вибираючи горіхи. До лиха їх! Тут були і невеликі підсвинки, і великі вепри. А один був здоровенний, як бугай, — ходив у центрі, а все менше сковигало навколо нього, — він, як гора межи всіх. Григорій збагнів, що це і є отой „сікач“ — отаман вепрячий, що про них розповідають страшні речі. Тут лише він пошкодував, що опинився отак з дробовиком, а не з ґвинтівкою. Стрельнути шротом — це тільки нашкодити. Вепр — не вивірка. А вепр, почувши людський дух, гуркав, злостилися. Щетина на нім, як на їжатцеві, стойте пилкою по хребті. Високий на ногах, грудастий, рилатий і сухозадий. Страшна потвора. Ікла підібрали верхню губу і стирчали, мов ножі. Стрелити, щоб розігнати — не можна, бо сікача не злякаєш. Навпаки, він як розлютиться, то певно геть увесь виворотень розтрясе. Шкоди ж йому від шроту — як від бузинової пукавки.

Проте вепр його не бачив, бо дуже для нього високо було.

Григорій був зодягнений зле для довгого сидіння на такому високому, почесному місці, а вепрі не квапились. Чавкотіли навколо: напали, бач, на великі поклади їжі. Ех, якби оце ґвинтівка та Сірко з Сірченятами, — було б діло!... Сікач кілька разів підходив під виворотень, і Григорій відчуував, як той виворотень схитується. Чухається, сатана! Почекав падати сніг. Піднявся вітер.

Нарешті Григорієві урвався терпець, — прокляті „чушки“! І він спересердя вистрелив. І просто таки сікачеві в морду. Така думка була: „Перелякаю, очі повибиваю“. Постріл зробив належне враження: розлю-

ченій, ущіпнутий шротинами, вепр оскаже-
нів, почув ворога, гуркнув і кинувся на ви-
воротень... І він би той виворотень, мабуть,
розкрищив би таки, якби не сталася незро-
зуміла несподіванка...

Миттю ввесь табун і сіакач вкупі кину-
лисісь навтьоки, затріщали по всім лісі і ще-
ли, мов і не було їх.

„Тигр! Далебі, так“. З Грицькових опо-
дань Григорій знат, що в цих краях за ту-
тешніми законами слідом за вепрами неод-
мінно ходить тигр — „пасе їх і з того живе“.

Така не виключена можливість — зустрі-
тися з тигром, мавши дубельтівку в руках,
була не зовсім приємною. І хоча знат і те,
що „кішка“ ця людини боїться та перша її
ніколи не зачепить, але... а ну як він голод-
ний...

Проте ніякого тигра не було, та й хіба тут
углядиш що? Смеркало. Крутила веремія.

Мáвші вибір між можливою смертю в зві-
рячих пазурах і певною смертю на виворотні
від холоду. Григорій почекав мить, послу-
хав, а потім рішуче зліз і пішов.

Але куди йти? Сніг ішов такий, що нічо-
го не видко. Вітер крутив віхолу. Темно...
Тут тільки збегнув, яку зробив дурницю. В
нього не тільки путьої зброї не було при
собі, а й сірників. Отже ніяк було й вогню
розкласти. Якийсь час ішов, з упертості.
Але куди йшов, не знат. Опинившися в без-
надійному становищі і знаючи, що зайшов
далеко та що йому не виблукати вночі, ви-
рішив чекати, поки відущне віхола. А щоб
не замерзнути — вирішив тупцяті навколо
товстого дерева. Так він крутився довго. Ра-
зів кілька пробував запалити вогонь без сір-
ників — насмикав бавовни з куцини, понат-
иковав її в патрони і стріляв... Так він роз-
стріляв усі набої, а вогню не розпалив. Прой-
нита потом бавовна, не тліє, клята, поку-
рить-покурить, та й гасне.

Трохи перестало крутити. Тоді він пішов
далі, поліз по снігу напропуд. Стомився. Ве-
ремія тим часом закрутила ще дужче. Тоді сів
межі трьома кедрами і вирішив чекати
ранку. Тримався з усіх сил, щоб не задрі-
мати, знат бо, що тоді навряд вже, чи вийде
він переможцем в цьому дурному змаганні
з стихією. Тримався, тримався... і задрімав.
Власне, не задрімав, а сидів і думав про вся-
ку всячину... Розбудив його сторонній дотик.
Схаменувся, — перед ним стояла якась тва-
рина і лизькала його в ніс.

— Заливай!

Заливай радісно загавкав. По хвилі пі-
дійшла постать, вся біла, залиплена снігом,

— десь бръхалась по ножі у снігах. Ната-
лка! Важко дихала. Вибилась із сил.

— Живий? — спітала, відсапуючись.

— Живий, — відгукнувся стримано.

Довго відсапувалась. Потім сказала сер-
дито:

— Хто ж так ходить?... От іще...

Більше вона нічого не сказала. Видно,
що пройшла багато без зупинок, без лижв
та в пітьмі по нетрях. А веремія крутила.

Постояли якийсь час. Потім пішли. Дов-
го борсались у снігу — і заблукали десь зе-
всім. Наташка зразу не послухала Заливай,
що тяг у свій бік, — вона думала, що ліпше
орієнтується, а тепер побачила, що сама
збилась. Та сил уже не було. Треба чекати.

Натрапивши на якусь скелю в гущавині,
Наташка вибрала затишне місце, під густим
дахом сплетеного і покритого снігом гілля.
Тут було сухо і зовсім не булі снігу, сухий
густий мох, купа листя, бур'ян. Безсило опу-
стилась на землю і сіла, притулившись спи-
ною до пня. Григорій постояв і сів поруч.
Заливай ліг у ногах. Богню нічим було роз-
палити, бо у Наташки теж не було сірників
(не здумала, як ішла), — та ж сиділи так...

Розвідкалось. Веремія ущухла. Вимуче-
на дівчина спала, сидячи. „То ж змучилася
так! Тільки тут, тільки в нетрях, у цих жор-
стоких умовах є та справжня людська солі-
дарність, що робить геройчні речі, як звя-
чайні, як свій обов'язок, і ніхто ніколи не
здумає назвати їх геройчними... Дівчина у
сні, не маючи сили тримати голову, обіпер-
лася об щось (то були Григорієві груди, але
звідки їй про те знати?) — і так спала. Як
мале дитя у матері. Сонна, поворушилась,
влаштувалась ще зручніше, мов на подуш-
ці. Спала солодко, звівши лице трохи вгору,
втягши голову в плечі... А Григорій сидів
і боявся рухнутись, боявся розбудити. Хай.
Нехай спить. Вже розвіднилося. Було тихо.

А дівчина щось марила у сні, посміхав-
чись. Дівній сон блукав під її повіками, во-
рушив бровою, розпалив і розімкнув трі-
шечки гарячі уста... Григорій дивився на ті
уста і боровся сам із собою. Йому хотілося
поділувати їх. Нищком. Так, як мати цілу
сонну дитину. Раз лише. Вона не почує.
І він, як злодій, дослухаючись до її дихання,
тихенько-тихесенько поділував... Раз лише.

Дівчина розплющила очі. Заморгла ві-
ями. Здивовано, потім злякано. Швидко ві-
хилилась від грудей. Смішно, наївно торк-
нула долонею за уста, що на них ще горів
поділунок... І враз спалахиула. До схіз.

Схопилася. Закрила лице руками. А тоді

швидко повернулася і зінла. Подалась. Навіть вінчестер забуда.

Збентежений, спійманий на злочинстві, приголомшений і засоромлений, Григорій розгублено дивився їй у слід. Кляв себе. Вперше побачив, скільки лиха може накоїти один поцілуноць. „Йолоп, ай йолоп“. Як брутално, як нахабно повівся він з цією гордою і чистою дівчиною! Але ж він не думав, що вона почує. Але ж від того ти не менший йолоп! Злодюжка.

Насупившись, Григорій сидів і не зінав, чи йому йти, чи вже не йти. Потім таки звівся і пішов, захопивши її вінчестер.

Ось і табір... Виявилось, що вони, хоч і багато вночі кружляли, проте замалим не потрапили, були зовсім близько від дому.

Наталка, насуплена, чекала на краю глявини. Дивилася, не обертаючись, кудись просто себе... Ясно, їй незручно вертатись без зброй.

Григорій пройшов мимо, поставив тихенько вінчестер біля дерева і пішов собі... Злодюжка! Эвернув убік і пішов. Поблукати трохи...

Повернувшись до табору уже тоді, як здалеку почув дзвінкий Наталчин сміх, веселій, розкотистий... А вона вже дуріла, бавилася з Заливаєм. Химерна, незрозуміла дівчина!

Після цього наші ловці вирушили додому, щоб встигнути на кутю.

— Авжеж Святвечір буде після завтра, — лічив старий Сірко.

Ішли майже без зупинки день і ніч, і знову день і ніч.. І додому приїхали таки на Святвечір.

Дома їх чекала гаряче напалена лазня „по-чорному“, в хаті кутя на покуті в вівсіному кулі, мрійна лямпадка під образами, застелений скатертиною стіл, тиша святвечера. Як у дитинстві, Григорієвому.

Спершу вони втрьох парилися в лазні — два Грицьки з батьком. Здорово! Так, як тільки тут уміють паритись. Григорій нащо вже дебелій, але не міг витримати того, що витворяли Грицько з старим Сірком. Вони все поливали водою розпечено каміння і такої пари напустили — не продихнеш. Та все періщили один одного березовим віником. А тоді червоні вибігали на сніг і в сутінках качалися по снігу, гуляли в сніжки, як дітлахи — батько з сином! І знову залазили на полиці та додавали березової каші. Отак багняться! Григорій дивився на них і посміхався: — „Н'чого, звикну я до цього“. А тим часом він і так добре побанівся і почувався, ніби змів усі гріхи з себе. Все змів. Не зміг

тільки однієї речі зміти — бо то було на сердці: поцілуника отого свого злодійського.

Святкували Різдво. Сірки святкували його, як з діда-прадіда велося: з кутею на Святвечір і з усім тим зворушливим і романтичним ритуалом, що такий пам'ятний Григорієві з дитинства. З віршуванням, з колядками.

Рано вранці, ще вдосвіта, щось застукало в двері.

— Пустіть віршувати! — почулося з сіней. Мати озвалась від печі:

— Ідіть.

Двері відчинилися, і до хати увійшов святково виряджений віршівник. Скинув шапку, пригладив рукою волосся і почав старовинно-старовинної, такої, що Григорій ніколи й не чув, віршівки, мистецьки складеної:

— „Христос народився, щоб мир звеселився. Після Адамового гріха родився в Вифліємі та в стайні, не в домі, — от дивина яка! Зірка ясненська, гарна, кругленська, прикотилася аж над Вифлієм, там стала, де вже сама знала — освітила всю стайню кругом. Пастушки з степу прибігли к вертепу, ще й по ягнятку принесли, — па дудочки грали, поздоровляли та й знов до отарі пішли. А ангели святі, крилаті, чудні га так же лепсько співали, що ми родились та й поженились, а, далебі, ще й не чували. Віл та осел стояли край ясел, — отже й вони Христа візнали, ще й на колінка впали — і дишуть на нього, бо знають на кого. А трийці принесли Христу дари аж із Востока, — тут їх поклали ще й поздоровляли по-письменськи звисока: — „Будь-ласка, благослови таки й нас, щоб жито родило, а війни ніколи не будо, щоб і ми таки пожили всмак“. Ісько старенкій був ім раденькій, — прийняв господиня: — „Сідайте ви в нас, почастуєм ми вас, чим Бог нам дав“. Зараз же як підсулив: по кухлику варенухи, по катанчику сивухи... Царі як хліснули, та сидя й поснули. А ангел Божий, святий, гожий, вві сні царям шепнув: — „Гей додому махайте та Ірода обмінайте, бо ви вчора у нього були та слово йому дали — ще раз побувати і всі новини передказати“. Царі скопились, перехристились, наліво повернули та й додому чкурунули...“.

Так віршував старий Сірко. І треба скажати, що Григорій слухав його з величезним подивом. Багато він чув віршівок, багато сам зінав, але такої зроду не чув. Аж потім Григорій удену вивчив її, ту віршівку, всю, особливо йому сподобався кінець її, приперченний добрим народнім гумором, про те, як Бог

покарав Ірода за те, що він маленьких дітей повбивав:

„...Бог посилає пару, на Ірода всю кару за дитячу неповинну кров. Його дуже мутило, коло сердя нудило, коло очей позелено, попід нодом почорніло, немов у пса під хвостом, щоб не ганявся за Христом. Диявольський гайдамака не схотів хліба їсти — пропав безвісти, немов у ярмарку собака...“.

Віршував сам дід Сірко. А що ж робити, як нікому віршувати? Не ведмедям же робити? А без цього Різдво — не Різдво.

По тому Сірки один одного поздоровляли... Тоді сідали за стіл — пили, гуляли... Потім відпочивали... А вже в обід — добре гуляли — як належить. Скільки тої наливки та медової попили!

А увечорі приходили колядники: Наталка в гарному дівочому убрани, якого ще не бачив Григорій у неї, закосичена, ще й ба, на ший намисто й дукачі, над чолом волосся перетяте блакитною стрічкою; Грицько у своїй святковій парабоцькій одязі; а назверх у обох накинені оленячі дохи наопашки. Постукали. Увійшли в блискітках снігу...

Колядували. Почали вдвох, а кінчили всі гуртом, бо таки цілий день пили добре. Навіть Наталка, що ніколи горілки в рот не брала, сьогодні випила аж три чарки: за матір, за батька і за всіх, — і була рожева, як маків цвіт.

НА КІШКУ.

— Ну, як, дітки? Поїдем? — питав старий Сірко, вагаючись сам де вирішувати, їхати їм чи не їхати на „кішку“. — Ex, немає Миколи!

— Нічого, батьку! — це Наталка суворо. — Все одно нас таки знову четверо. Поїдемо... — Упевнено так, беззаперечливо.

Старий Сірко подумав, подивився на Григорія, посміхнувся: — Таке, брат, діло! — I покрутів головою. — Маю відомості, що коло Іману бачили „кішку“ чи аж дві. Кажуть, багато вепрів з'явилось. Ну, ясно, де вепр, там і кішка. З того цей пастух і живе. Та от... Ex!... Ну, як, козаче, га? — спитав Григорія, посміхаючись.

Старий шукав підтримки. Вагався дід. Ніколи ще вагався, а тепер вагався. Нема четвертого, нема Миколи. Григорій добрий хлопець, але ж уперше...

Григорій подивився в очі просто, хотів сказати рішуче, як Наталка: „Поїдем“, але... чи має він право вирішати?

Сірко задумався. Справа була поважна. Кішка — це не заєць і не лис... Відтоді, як не стало Миколи, хто його-знає як, чи вдасться. Стара Сірчиха стурбовано відмовляла:

— Та хай вона скажеться! Та чи вам мало? Та чи вам життя набридло? Та хай її трясця візьме! Сидіть ужé!

Це й вирішило справу. Старий махнув рукою:

— Ну, то споряжайтесь! Ге, стара! Бог не без милости, козак не без щастя. Спробуй щастя. Будеш за Миколу, козаче! Видувиши?

— Спробую, — відповів Григорій серйозно. — Тільки ж...

— Знаю, знаю, синку. Нічого. Я тебе підкую трохи... Хоч ти й так підкований.

Отже вирішили їхати.

Стара, зажурена, мовчала. Хіба вони послухають? Лише тліла серцем та нишком витирала сльози. Згадала торішнє — як привезли сина з розчавленою головою... Боже мій! Як з війни привезли... Кішка, твар тая поганая, вхопила пашею... Будь вона проклята!

— Ну, от іще! — потішала Наталка. — Не журіться, мамо. Та чи це вперше? Таке... Ми скоро будемо дома... Ми так тільки, з'їздимо та й назад. Ніяких там кішок немає... Розбіглись досі, почувши.

— Та хоч би... — I хрестила Наталку, і хрестила всіх, як завжди, як кожен раз, виряжаючи. Тут бо люди гинуть всюди просто. Не з'єсть кішка — то заблудить, не заблудить — у марі втопиться, замерзне; чи ведмідь або вепр піддере, а то так простудиться — та й Богові душу віддаст...

А збиралися цим разом не так, як звичайно. Повдягали ватяні штани й куцини. А окремо взяли голої дебелої лосиної шкіри піджаки. I такі ж дебелі лосині пальчатки — рукавиці, — сама шкіра на них, без нічого. Взяли по парі запасних ремузів — теж з міцної шкіри. Словом, побільше шкіри. На старому, як і на всіх, уже не кашкетик, а шкіряний капелюх, хутром униз.

Коней нав'ючили легко. Взяли лише памет, залізну піч, харчі, спирт, марлю та пашу для коней. Та ще взяли вер'ювок, дорогу, сокиру добру. Забрали всіх трьох собак, чотири пари лижв і поїхали.

Коні були не перевантажені, — то ж туди ввесь час їхали. Злазили лише там, де доводилось пробиватись крізь замети. Їхали стежками, через урвища, через джерела, крутими схилами та узвозами. Ковані на плашки коні, часто сковзались, іноді падали. До-

велося повінчувати гаки на кожну предмету.

Сонце, відбите снігом, сліпило очі. Тайга стояла дивна, мертвa, як заворожена. Порожня. І лише письмо слідів та слідків на снігу промовляло до тих, хто умів читати, що тут далеко не порожньо.

Коли заклякали, сидячи в сідлі — а мороз стояв ступнів на сорок п'ять і, хоч які були теплі козячі панчохи в унтах, а ноги мерзли, коли не рухатись, — тоді злазили, ставали на лижви і йшли так. Сніг був того збитий і це всіх тішило. Григорій з Грицьком і Наташка на чистих місцях гнали наввипередки або спускалися з крутых сопок, аж у вухах свистіло. Іноді котрийсь, занурившись лижвою десь під гіллячуку або під приметений бур'ян, ішов перекидя під регіт інших. Григорій ходив на лижвах вправно. Це не спортивні лижви, ліпши. До них не треба було цапків. На спортивних тут не ішов би, ті дуже вузькі, врізались би. А де були широкі, втричі ширші, як спортивні, трішки коротші, підбиті шкірою з цупкою шерстю до ході. Вперед самі пливуть, назад не здають — шерсть затримує. Гасали, дуріли, було гаряче, аж пар ішов у кожного на спині.

На ніч отаборювались просто на снігу, намету не хотіли розв'язувати і ночували так, натрібши в один бік з-під вітру велику купу снігу. Насупроти розкладали багаття, а посередині намощували гілок з ялини та з смеречини. Було тихо і тепло. Тут сушились, пили чай. Трапилось так, що забули захопити з собою чай, то старий Сірко заварив „мисливський“ — зломив гілочку ліщини з сухим брунатним листом і опустив в окріп. Чай вийшов не гірший за китайський.

Вранці рушали далі. Сліпуче сонце і вітерець засмалювали обличчя, шкіра робилась бронзовою.

На річці Вікін бачили диво-дивнє: при височенному, кругому урвищі, при горі, мерехтів крижаний водоспад. Метрів на шістьдесят угору. Стояв він крижаною стіною і переливався усіма барвами. Мерехтів на сонці, наче рухався, тік. Але він не тік.

Що тільки може природа витворити! Улітку тут безперервно витікали підґрунтові води, текли по урвищі безліччю дрібноцьких струмків, виносила з собою частки того ґрунту, в якім текли — зелені, брунатні,rudі, жовті.

Прийшли морози і устрігнули штуку: вода тече, а вони її приморожують. Так і на мороали це диво — від низу, від річки і геть де майвищого потітка, що ліг угорі ру-

дими візерунками. Отак розписаний, та ще підправлений небесною блакиттю та бірюзою крити, стояв і мерехтів дивний водоспад. Григорій бачив таке диво вперше і милувався, і дивувався.

В однім місці, проїжджаючи кедрачі, захотіли горіхів. Але бирки, котрі долі впали — заметені снігом, не знайдеш. А котрі не впали — ті на височених кедрах бовваніли поза можливістю їх дістати. Але вийшли з труднощів просто: збивали їх з рушниць. Старий Сірко бурчав, але не забороняв, бурчав так, для годиться. Колись і сам так дурів. Та і вправа стрілецька ніколи не шкодить, — це ж його правило.

Бирок назбирала небагато, зате горіхи були дуже смачні і багато їх у кожній бирці. Бирка тая з добрий жовтяк-огірок, і лусна, як у соснової бирки, а під коженою лускою, як під покришкою, горіх завбільшки з квасолину.

Так виїхали на Іман-річку. Замерзла і заметена снігом, лежала вона нерухомо, ця, така буйна і бистра улітку річка. Сніг був чистий, нерушний. Лише посередині, під свіжим шаром снігу пробивалися, як жилки під шкірою, смуги мало іжденої дороги, а по чистому снігу вилося дві нові смужечки від полозків. Межи ними ж ямки від копит. Щось проїхало вчора двома підводами. З ширини половза старий Сірко виснував, що це старовіри. Проїхали вгору. А раз так, то, значиться, вони іхали вниз до останнього снігопаду, а це вертались — значить, були в Імані. Прочитав, і вже його не переконаєш, що це не так. Вони теж повернули вгору за слідом.

Тут Григорій мав нагоду прочитати тайгу газету — часопис пралісів. Але те, що він прочитав, зробило на нього сильніше враження, ніж цілі томи Бальзака чи Стендalia, що їх він колись теж перечитував та за останні роки забув, здичавів.

На снігу великими літерами, либонь, за допомогою пальця було написано лише чотири слова:

Фійона Медвину привіт передавала...

І так, наче хто довбнею його по голові стукнув. Що таке? Якому Медвину?! Не вже?... Та ні, не може бути!

Фійона — це була красуня, жінка одногб тунгуса, на прізвище Дядоров, краля писана. Росіянка. З старовірів. І дало ж йому зв'язати своє життя з чужинкою, та ще в таю! Та ба: вона — красуня, чиста тобі дворянка, як пава, — ну і поквапився. А він її

любив, Богу на неї молився, упадав біля неї, а вона... Ну, сказано, не пара. А вона до інших ірже, до своїх. Ну, а до неї охочих — Боже мій! Гарна і здорована, як кобилиця. Всі начальники, які в тих місцях бувають, — чи то різні уповноважені, чи міліція, чи НКВД, — всі там пасуться. А Дядоров місяцями дома не буває — промишляє все, трудиться. А як узяв, хотів її порубати. І начальників порубати. Забрали його, подержали і пустили, настрашивши...

Медвин... Медвин — це ж прізвище його колишнього ката. Так, де було прізвище слідчого, а потім начальника відділу одного управління НКВД. О, де прізвище завжди стрисало ним до останнього м'язка. Одно лише прізвище. Ale, nі, не може бути. Це ж за десять тисяч кілометрів. Явна невідповідність. Це просто випадковість. Це лише прізвище зовсім, зовсім іншої людини. Якийсь старовір. I хоч це таки був незамеречний факт, що випадковість, проте серце не могло довго вгамуватись. Прокляте прізвище викликало зливу страхітних спогадів, приспаного гніву, пекельної, непримиренної вічної ненависті.

Всі йшли і не помічали, що робиться з ним. Вони прочитали, посміялись і пішли собі далі. Та й з Григорієм, власне, зовні нічого не робилось. Хіба той біль, ту гіркоту за злемане життя, за скалічену і навіки зіпсовану молодість видно зокола, та ще на такому бронзовому обличчі? Щелепи йому зімкнулись, як вовча пастка.

За якийсь кілометр — знову те ж повідомлення: „*Фійома Медвину привіт передавала*... I знову серде загуготіло попри всю явну випадковість такого прізвища тут.

I так разів з чотири. Ніби якісь злій дух намірився на його скокій. A в дійсності — хтось їхав і з нудьги розписався.. Радий, що вивчився писати. A записав те, що його найбільше, може, роздрошило, чи, може, те, що заволоділо думами всіх тайгових молодиць і дівчат. Це повідомлення звучало, як чергова романтична та пікантина сенсація.

Григорій похмуро витнався вперед і йшов перший, а збаламучена думка, занепокоєна, снувалась химерно. То припускала найнеможливіше, то пригадувала чуте, теж варте уваги.

Що по тайзі останнім часом проїжджаючи або якася військова дослідна комісія, або начальство з НКВД, чи міліція, про це було відомо. Мали щось десь будувати, чи, може, „очищують тиль від ворогів народу“. A може, те й друге. Що по всьому краю будовано

силу військових об'єктів, — це він знате в тюрмі від тих, що побували тут „на виправці“. Бач, знате навіть і такі подробиці: понад усім кордоном, за проєктом якогось інженера, будовано цілу систему — лінію укріплень і що багато сопок перетворені в невидні зокола, потужні фортеці тощо. Робили „кордон на замку“. Що ж до останнього — очистки тилу, то це вже він бачив сам. Ось такі химерні думки снувались в його голові, викликані тим прізвищем.

А незабаром побачили ще дивніше: раптом натрапили на бараки. Старий Сірко здивувався, збентежився, — нові бараки! Аж куди посунули лісозаготівлю! Диви! Ale ж це не ділянка Бікінського Ліспромгоспу.

Коло бараків вони зупинились, — спочивали і трохи сушились у баракові, бо потратили в паледі і помочили унти. Це дивно — на річці при такім лютім морозі намочити ноги, бродити по коліна в воді. Ale буває, в цим краї все буває. При товщині крити в метр, людина бродить по воді, як улітку. На перекатах вода промерзає до дна, горішня ж течія напирає, крига не витримує і репається, — вода іде поверху межи кригою і снегом, і горе тому, хто туди вшелепкається, як от наші звіролови. Та наші — люди бували, терпі. Бувало ж, що люди й ginуть.

Отже, сушили унти та годували коні біля одного бараку. В бараді було повно людей — колгоспні відбували трудобов'язок на лісорозробках. A насупроти, через річку — буз другий барак. Ale там, кажуть, — репресовані, зіслані сюди „заключенні“.

Попоїли коні. Грицько з Наталкою підтягали попруги, прибирали овес, лаштувались далі. Небо було синє, холодне. Склі стояли, як мури. Ліс занімав на холоді, чорнів нашорошено. A Григорій дивився на той бік. Його тягло туди. В присмерку було видно, як там — на тім боці — вештався хтось з відрами. В бараді горів вогонь, коло бараку щось пилило дрова. Перестало. Хтось гукав:

— Арапов!
— Єсть, таваріщ карнач! Я слушаю.
— Скажі етім девкам... етім шлюхам, пускай живей пілят, я жратъ хачу!
— Єсть, таваріщ карнач! Ей, ви (гідка лайка)!... ілі вас прігласіть...

Пилка — чирги... чирги... Небо синє та холодне, і пустеля — пустеля.

I раптом на лютім морозі, піднімаючи тяжку, тупу пилку, зринає голос, зовсім молоденький, журливий дівочий голос, ніжний, степовий, як чайчине ячіння:

...Ой, куди ж, куди, куди
Я тепер попала,
Замело й малі сліди
Там, де я ступала...

Чайчине ячіння, велика туга...

А другий голос, такий же юний і журлений, підтримує, горнеться в холоді до першого, як волошка до волошки:

...Там, де я ступала,
Там, де я страждала,
Мати ж моя, мати, —
Я тепер пропала...

— Атставіть пісні!

І клац-клац закривкою.

Григорій ніколи не лаявся брутально. Ale — хай же Бог простить йому, — сьогодні налаяв.

— „Боже мій, Боже! Та чи ти ж є на чебі? Чи тебе шукати та й на прою викликати, Боже? Куди ж ти дивишся?!..“

А небо синє-синє. Холодне, байдуже. А сопки та кряжі понурі, як мури непрохідні. А нетрі безмежні та чужі, по пояс снігом заметені, непроходимі. Та ні доріг, та ні стежок... Та ні рідні, та ні вісток.

Відпочивши, рушили далі добре відомими стежками та кручами. Звернули на північ.

Там, де Іман завертав круто вправо, на південь, і пінів далі, петляючи межі крутих кряжів Сіхоте-Аліня, наші взяли трохи ліворуч і пішли впрост на схід, нетрями.

По довгих мандрах прийшли на Змійну. Тут окремо, як пустельник, жив старий уде-гець. Сам. В халупі-печері. Роки жив тут, віку доживав. Він уже був майже сліпий, його називали чомусь „Інокентій Петрович, хазяїн Яуріна“. Це там десь, на Малім Хінгані, і там він прожив все життя, отак, сам-один, як палець, на величезні простори. Мисливив і був повним господарем. А як відкрили там золоті копальні, пішов десь геть блукати по нетрях. Переселився сюди... В нього вже не було зубів, а сам він — як сухенький, зморщений грибок. Жив він з того, що ловив рибу, ловив сільдями птицю, а іноді й вивірку. За рік він добував хутра на махорку і на чай кирпичний та на сірники. Тим задовольнявся і так у мовчанні жив тут, споглядав і чекав смерті. Ale його добрі люди не забували. Хоч зрідка та добивались сюди мисливці і лишали йому то се, то те. Іноді й спиртом частували. Так він і жив, як бурундучок малий. Та все курив люльку, заплющившись.

А колись він був у свого племени шаманом. Гай-тай... Та зате він ще й тепер умів з богами ладити, то ж вони його й захищали і заступали.

Яке було його власне, справжнє прізвище, — нікто це не знає. Він — „Інокентій Петрович“. З цим прізвищем іувесь такий, як він є — це красномовний показник, символ всього його племені — уже напівмітічного племені удеге, що отако доходить краю і стойть на порозі до небуття. Того дивного, опостилизованого (ах, Арсеньєв¹), ах, екзотика! наївного племені дітей природи, що уже вигибли, як малі діти, від усіх благ чужої колонізації: від алькоголю, любесу гощо. А оде догибають „останні з могикан“, чи пак „останні з Удеге“, навіть не маючи свого імені. Патріарх, жрець і носій традицій та національної гордості свого племені. Єдине, на що він ще спроможний, — це забитися в нодосяжні хаші і там сконати з чужим іменем, як з тавром.

Тут старий Сірко залишив коні. Тут, десь недалеко, на джерелі Урин, бачено „кінку“. Дали Інокентію Петровичу плиту кирпично-го чаю, тютюну (старий Сірко пам'ятав про Інокентія Петровича ще з дому), і старенький, зморщений, безбородий дідусик був радий, як мала. Йому вже три чи сімдці до смерті, і він хоче покурити всмак. Ні слова не тямлючи по-російськи, ані по-українськи, дідусик на мигах дякував, радів і розумів, чого від нього хочуть: доглянути коні.

Тут звіролови вирядились: понадягали шкіряні панцири, — дебелі щільні піджаки, цупкі ремузи, шкіряні рукавички.. Напакували всі рюкзаки харчами і дрібними необхідними речами. В Грицька упакований на мет і кругом пояса мідна, товста верьовка. У Наталки теж верьовка і за поясом сокира. В Григорія, крім притороченої сокири, верьовки і набійниці, ще похідний казанок. А старий Сірко довго ходив по хашах — виправ, облюбовував собі знаряддя. Нарешті вирубав дебелій, рівний, три метри завдовжки, сантиметрів десять в діаметрі „дрин“. Попробував — добрий. Обтесав трохи нерівності. Е!

Стали на лижви. Перекинули через плечі рушниці. Взяли собак на поводок і пішли помалу. Пішли звичайною, мисливською ходою, не гваллячись, щоб не виснажуватись.

Люті морози та вітри „поїли“, як кажуть мисливці, сніги, а лишок лежав туто збитим шаром, що добре витримував людину і собаку. Лише у великій гущавині сніг був цілий і крихкий, як пісок. Місцями лежав поза коліна. А в „сіверах“ та в проваллях у тім снігу можна було втопитись. Місцями ж, на

¹⁾ Дослідник Усурійської тайги.

чистих газицях, на високих пляхах, снігу майже не було: позривало, позносило.

До Урину старий Сірко вводив Григорія в курс його майбутньої ролі. Правда, за весь час він мав багато нагод перевірити Григорія, і дей юнак перед ним склав іспити, та ще й найліпше. І старий був певен його здібностей. Щоб не ця певність, то віц навряд чи зважився б цю зиму піти на „кішку“. Проте вважав не звичим поговорити з ним іще про його роботу.

— Отож, синку, слухай, примічай, щоб ти знат. Це ти замість Миколи... Бачиш, тут діло таке — дружно, то й вийде щось. Сміливо, один за одного, як свій за свого. Того ми ходили лише рідні, чужих не брали, бо чужий за чужого не підставить своєї голови. А воно, бач, без того не можна, таке діло...

Не знаю, синку, як там іх ловлять, кішок цих, по книзах, ми їх ловимо по-своєму — голіруч і вчотирьох лише. Ну й собаки, без них не можна.

Хоч кішка й велика, і хитра твар, та людина хітріша. Старої ми, правда, не вловимо, бо її не можна впіймати. Ми її стріляємо, та й усе. А ловимо молодшу. Ну, це така ж завбільшки зростом, тільки що легша — всього пудів на вісім, — молода й дурніша. Вона, правда, доброго лошака візьме в зуби, як мишу, скине собі на хребет та й занесе грець його знає куди. А от, як ми за неї візьмемось, то вже їй нікуди діватись.

Головне — сміливість, швидкість і неодмінно крик. Як уже насядемо, тоді крик.

Спершу собаки женуть її, не даючи віддихнути. Вона б собак самих і не злякалася, може, так ми ж слідком. Чує. Собаки женуть, поки вже не сила їй утікати. Буває, цілій день ганляється. Тоді вона забивається десь до скелі, чи до якогось захисту з одного боку і, повернувшись хвостом до захисту, займає позицію. Пси нападають — вона одбороноюється. А ми тут! Оде коляка — це перше діло. Як вона забачить людину, то враз, забувши про собак, кидається на неї. А я їй коляку вперед! Вона пашею і хапає, що близче... Головне не злякатись і подати їй зручно. Ми як робили? Я з колякою вперед. Тільки вона вхопила, Микола зверху на неї... та петлею за шию! Як супоню затягне... А я вже коляку геть, та за лапи, щоб вона його не здерла.. А Грицько — за задні лапи!... А Наталя, як дзига, коло Миколи насидає! Ге, брат, де треба швидко... І оком не змігнеш... І, головне, треба кричати, скільки духу, скільки снаги, кричати, наче тебе ріжуть. Вона від крику людського дерев'яніє, її тряс-

ця б'є, нерв у неї не витримує, бач. Губиться і силу свою втрачає... То ж як ми кричимем, то ти не лякайся, не думай, що це вона черево розпорола комусь (хоч, може, й розпорола), а я сам кричи так, ніби то тобі черево розпороли... Втімив? Отож.

А, головне, — не бійся її: вона тільки кішка. Але, борони Боже, бити її чим, можна скалічити, і тоді пропаде товар, а значить, пропаде ні за пси труд, бо за калічену і чверти не дадуть.

Тимчасом ішли і пильно оглядали всі хащі. Грицько ішов стороною, Наталя оддалік. Старий розсирав пильно і гомонів тимчасом:

— Ну, буває, що вона виб'є коляку і кінеться на самого — тоді її треба ловити рукою за нижню щелепу і здавити та й не давати перемінитись на зуб. Було мені раз так... Ну, якби довелось тримати так хвилину, то вона за хвилину роздерла б і унти на поворозки не то що самого, так, бач, це було, може, секунду, як уже їй запетлювали хлопці шию та ноги і повалили. В мене хлопці добре робили! Не дали батька з'їсти (добродушно сміється). То ж і ти не давай, як що як. Бо після мене тобою закусить. Отак.

А як будемо гнати, не виганяйтеся одна поперед одного та й не відставайте. Дивись на мене. Один прикриває тил, бо як трапиться хитра яка падлюка, то обдуриТЬ, зайде з тилу і не зчується, як і передушить... Отож, як тільки побачиш, що я подав їй гостинець, сідлай її мерцій, та верьовку оттак, оттак, щоб напоготові, а тоді оттак, і кричи!... Кричи, а сам не зівай, орудуй, бо не зчується, коли голову одірве... А, стривай!...

Наталя стояла, тримала за нашійник Заливая, що поривався вперед, і подавала знаки. Мітто зійшлись до неї. Наталя показувала пальцем на дві смуги на снігу.

— Аж дві!...

Сліди... Дві кішки пройшли глибоким снігом. Старий пильно обдивився.

— Стара й друголіток. Уранішні. Тихо ішли... Не голодні... Десь на лігво...

Це все пошепки сказав.

Нічого собі — аж дві „кішки“ зразу! А собаки! Григорій здивувався, побачивши, як вони відмінилися. Нюхали слід, і шерсть на них стала дуба на спинах. Поривались вперед, натягали повідки, але не рвались шалено, зачіпкувані, поглядали на людей розпитливо. Вишколені.

Власне, по собаках Григорій побачив, що натрапили на тигрів. Задивай третів від на-

паду люті, аж Наталка тримала його за паштунік, не покладаючись на поводок, а він хріпів, не маючи права заревти вголос.

— Головне, розпарувати їх вдало. — Старий Сірко зняв шапку, перехристився. — Дай же, Боже!...

Тоді міцно нацупив її.

— Ну, дітки! Дивіться ж!

Вміть повідмотували верьевки і налаштували їх зручно, почепляли на шию. Кожен дослав набій в набійник рушниці і знову закинув її на плече, щоб руки були вільні. А дід до Григорія:

— Дивіться ж. Як я крикну і почну стріляти, стріляй вгору, куди попало, заправлій і знову стріляй, і галасуй, а тоді рушницю за плечі і гони щосили слідом за мною. І не оглядайся!

І так, тримаючи собак на повідках — Рушай у батька, Нерпа в Грицька і Заливай у Наталки — пішли тими слідами. Попереду — старий Сірко, за ним Григорій, тоді Грицько, а тоді Наталка. Вона тримала вінчестер на руці і ввесь час пильно поглядала на боки, іноді обергалась. Її функція вже почалась. Бо кішка та — зрадлива твар, особливо ж як стара з молодим — мати. Вона може бути тут близько і вже, може, вживає проти своїх ворогів „заходів“.

Сліди юїшли поруч, то перехрещувались, петляли. Крутились по непрохідних хащах, по такій гущавині, що звичайно туди мисливець не залазить. В особливо небезпечних місцях старий обходив забіч, ввесь час не спускаючи з ока слідів і перемежуючи очима кожний непевний закуток, купи вітролому, каміння. Обминали, виходили з іншого боку, натрапляли на слід і їшли далі.

Григорій мобілізував всі свої мисливські здібності, а найперше зір. Аж у сквищах боліло, так він напружував очі, стежачі за Сірком і за всім навколошнім.

Минали години... Так вони проходили кілометр за кілометром, — переходили розпадки, становики, паді і непрохідні хащі. А сліди їшли собі, навертаючи все на південь, на південь, — петляли від густих заростей до ще густіших; то по скелях, то по чистих галявинах... І що мить можна було сподіватись, що ось зараз, тут...

Але не було тут. Далі. Далі.

Так вони їшли до півдня і навіть не обідали. В однім місці тигри тупцялися під деревом. Сірко оглянув пильно все. А Наталка:

— Ось, гляньте вгору!

Вгорі, метрів на три від землі, між розсоками дуба, з-між двох товстих колод стир-

чав розкішний чорний хвіст. — „Соболь! Оттак! Хто ж то ставив?“... І хоч соболя захоронено здобувати, та раз уже впіймався, — взяли. Тут Грицько впізнав, що це ж їхня „плаштка“, що вони з Григорієм ставили. І затіска їхня. „Вліз дурний в несвоє“. А кішки — ти скажи, які обережні! Постояли, а не наважилися взяти: почули, що тут була, хоч і давно, людина.

Григорій запахав соболя в торбу. Не відіяти ж дві тисячі п'ятсот загибати. Прийме база за камчатського.

У другім місці тигри лежали. Відно на снігу під деревом два лігва поруч. Старий Сірко зупинився коло них. Помадав сніг. Подумав, оглянув усе навколо, знизав племчима. Недавно, але... Невже сплохані? Так наче встали не від сполоху...

Пройшли ще трохи. Ага. Так. На снігу кілька вепрячих слідів. Пішли вистрибом. Тигрячі сліди теж розгонисто — полюють.

Так у надзвичайному постійному напружені та хвилюванні, забувши й про їжу, „тропили“, тобто стежили, вони кішок, до смеркі. Як починало вже сутеніти, сліди довели їх до якоїсь річки.

— Даубіхе! — сказав старий, як кондуктор, оголошуєчи чергову стадію.

Тигри тут постоїли на низькому береді, подивились, либонь, на заметену снігом річку, пописану посередині положками і, занепокоєні підозрілим тим писанням, а може, й дух людський чи кінський вхопили, — повернули круто нагору. Вепрячі ж сліди подались просто упоперек, через річку.

Стій! — сказав старий Сірко. — Ніч надходить. А проти ночі кішок не стежать.

В цім місці річка, що текла взагалі, крутилась та петляючи межи становиками, як і всі тутешні річки, робила круте коліно. Старий подивився, що раз прикинув і вирішив тут ставати табором. Вміть напнули чамет, розгрібши сніг, нарубали дрів, наносили ялинкового та смерекового гілля. Звалили сухостій і порубали його на дрова, — розклали вогнище. Хотілось їсти та ще більше хотілось пити. Двічі кип'ятили чай. Їжі не варили, а просто їли пироги і морожене сире м'ясо-струганину. Передусім випили спирту, а тоді стругали м'ясо ножами — кожен своїм (від цього й „струганина“) і, вмочивши стружку в сіль, так іли.

Після вечері Грицько обблував соболя, що за той час, поки вони вечеряли, встиг розморозитись.

— Ну, як, батьку? — підняв шкірку, мильючись.

Батько — фахівець у хутримі — взяв у руку, труснув, прищокнув: — Гарний! — І, удаючи інспектора бази, додав: — Сорт перший, висока підголовка, темний, комірний. Без дефекту. Лупка стандартна... За це — дві тисячі штрафу або шість місяців тюреми!... Але оскільки він сам винен, що поліз туди, де його не прохано, то ми його здамо за камчатського або за сахалінського — там дозволено полювати на нього.

А соболь, дійсно, був гарний. Зверху переливався сизо-синім відтінком воронового пера. Роздмухати чорну ость — голубіє пух. „Голубоводий“. А хвіст!...

Грицько приміряв цишного соболя до комеру сестрі — чи до лиця. Та:

— О! Оде тобі, дитино, як піймаєш кішку.

— А й правда! — посміхнувся Сірко. — Правда! Хай пани бурундуки носять, а ми вже соболя якнебудь... То треба іще ж добути.

Наталка тільки очима мережкотіла, задоволена. Що тс жінка! У вічнім, іноді підвідомім, прагненні, бувши гарною й так, бути ще лішою, — жінка всюди вірна собі.

Грицько повісив соболя в наметі — хай висить. А ми ще десь здобудемо, щоб не один. Гредь їх бери з їх законами!

Рано-рано, тільки но розвиднилось, рушили. Покинули так намет і все, що було в нім і коло цього — всі зайві речі лишили тут. Взяли з собою лише сірники, трохи іж, боклажку з спиртом та своє мисливське встаткування. За розрахунком старого, вони сьогодні мали догнати і зберегти тих кішок. Ще до вечора, як Бог даст. А ні, то завтра.

Сліди знову петляли, водили їх, як і вчора... Там, де снігу було мало, видно було язвіть віddряпки пазурів. В інших місцях, де снігу було більше і був „чиirim“ — затужавала поверхня, кора, — один слід все провадлювався глибоко. — „Це матка. Важка, сатана! Пудів на двадцять“. Це ж дало підставу упевнитися, що другий був молодий. Так, пудів на шість — на вісім. Проте і при такій вазі та при півторарічному віці він зростом мусив бути такий же, як і старий, лише угліщий, піджаристий, — ще не набрав уповні ваги й сили. Ну і досвіду, звичайно. Тож і ходить при матері.

Раптом все пішло несподівано швидко...

В однім місці, перед густими заростями, старий раптом випустив ломаку і підкинув вінчестер... Григорій бачив, як у гущавині посунулось щось смугасте... Постріл! Велетенська кішка зробила скажений стрибок угору, як підкинена пружиною... В ту ж мить

і туди ж стрелив і Григорій, но ній. І ззаду пролунали постріли... А старий, пропидало і моторошно крикнувші, як де роблять татари або чеченці, і, раз-у-раз стріляючи вгору, пустився чимдуж стороною навздогін за другою, що десь мелькнула і щезла. Решта, так само лементуючи, — слідком.

Спущений Рушай ішов викорем уперед. За ним, пролетівши повз Григорія, покуріли, ревучи, Заливай і Нерпа...

Собачий лемент пішов по нетрях... Далі, все далі... Вибулав, клекотів, віддаляючись. — „Женуть уже взрячку“.

Григорій налягав на лижви, закинув уже, як і старий, рушницю за плечі, не відстаючи, готовий до всього.

А Наталка, обернувшись на ході і ще раз стреливши в велетенську потвору, що, перекинувшись у снігу, била лапами в повітря, — випередила брата і благально:

— Грицу! Братіку! Я буду за ним!... Я буду третя... Бережи хвіст...

То була божевільна, шалена гонитва. Гедину... Дві... Три... Безконечна... Аж очі вівертало на лоба. Григорій боявся тільки, щоб не спасувати, щоб стало сили, щоб зитримати. Бо життя людей, життя старого тіпер на його сумлінні. Ясно.

Собак було ввесь час чути. Іноді розгіналось коротке скавуління чи виття. Тоді старий припускав ще дужче і по нетрях шугало його страхітне гукання. Підбадьорював, та й тій сатані нагадував, що він ось тут, доганяє, як сама смерть.

Собачі і тигрячі сліди кидалися то вправо, то вліво, „чиirim“ часто не витримував кішку на скоку та такім темпі, і вона все провалювалась глибоко. Ясно. Такої гонитви вона довго не витримає. В кількох місцях на снігу руділи плями крові — на собачім сліду...

— Наддай! — гукав Сірко і гукав ще шаленіш... Пропадуть собаки. Забаритися — і пропадуть собаки! Подерє...

Де вони гнали, як вони крутились та петляли, — не було видно. Суччя било в обличчя, обдираючи шкіру...

Ось лемент — рев собачий — близько. Зовсім близько. Старий Сірко находит напулює лосину рукавицю, що був скинув.. Спереду вже видно, як крутились, гасали пси під скелею. Миттю старий одстебнув геть лижви і, наставивши коляку, як спис, гайнув уперед... Григорій нагнувся на півсекунди до лижв... Мимо пролетіла Наталка, бачив лише, як лижви зі шкварчанням відокремились і шугнули вбік, утікаючи від його лижв...

Підніще він часто згадував і не міг відновити точно, як воно все було.

Він таки перший опинився біля батька... Він лише пам'ятає, як закричала Наталка.. близкавичний його стрибок... Вир... Несамовитий галас, — людський, собачий, тигрячий... Він затягнув петлю, як супоню, і вмить опинився під сподом, вчепившись потворі в карк за шкіру... Все качалось клубком, галасувало на нім .. Здається, і він галасував... Сніг набивався в очі і в рот...

Це тривало десять секунд, але, здавалось, — це тривало вічність... Потім в раптовій тишині — злякане Наталчине обличчя і дихання над самим його лицем... Потім дружний регіт...

Уже! Страшний, галасливий клубок роз-

пався, і його витягали, затоптаного в кучу-
гуру снігу.

— Пусти! — це старий Сірко, сміючись;
розватланий, спіtnілий: — Пусти, а то ти
його задавиш.

Тільки тепер Григорій побачив, що він
голими руками вп'явся в рудий загривок та
так і закляк... Ага, він перед тим скинув шкі-
ряні рукавиці і кинув їх геть, щоб не заважали...

Потвора лежала майже нерухомо, лише
конвульсійно здригалась. Григорій розчепі-
рив одерев'яні пальці. Його звільнені
з-під снігу, і секунди переляку загального
перетворилися в дружний регіт. Так його за-
било снігом — повно в носі, і в вухах, і за
комером, і геть світу білого не видно. Але
все ціле, нічого не поламано і не поодкушувано... Треба бачити ці славні, хороші об-
личчя! Допіру лише зосереджені і суворі, а
тепер такі смішливі — розкудовчені, спі-
нілі, замурзані і веселі. Грицько іржав, як
дурний.

— А я думав, що вена тебе вже з'їла! Ха-ха-ха! Дивлюсь — нема, тільки ути стирчать із снігу.

Відсапувались. Обтрушувались. Збирали шапки, рушниці... Викопували з снігу погублені набої. А де ж дідова шапка? Та вона, пак, он...

На розметані снігу лежала здоровенна, смугаста кішка, зв'язана по ногах, а тоді ще обидві пари ніг докути, шия затягнута петлею, на морді дідова шапка... Кішка здавалась незживою, лише хвіст тримтів і корчився потихеньку, як прут на вогні... То враз вся стиналася в страшній конвульсії.

— Кінчається! — це Грицько длякано. Дуже втягнуто!

— Нічого, — заспокоював старий, — це кішка. Її не так скоро задушиш.

Потім обdivлялись пошкодження — оглядали один одного і собак. У старого Сірка була щока в крові, але то пусте — здряпнuto, і він навіть не пам'ятає, де, чи як гнався, чи тут уже. Наталка набила моргулю очи, чиє приклад, а може, й об чиєсь лоб. Може об Григорів. У Грицька все гаразд, тільки чухав нишком ззаду, — сатаана мотнула наостанку, як уже була зв'язана, та так піддала ногами, що він не втримався на ногах і гелнув просто на камінь. А в Григорія і зовсім усе в порядку... Що в нього боліли ребра і була розсієна всередині губа — то секрет.

А собаки лежали рядочком на снігу, повисолоплювавши язики, ніби в Спасівку. Проте з ними гірше. В Рушак розідраний вухо, у Залива здорово підідраній бік — так шкіру й злуплено смужечкою, і він старанно зализував, піддаючи шмат шкіри язиком. Старий витяг ножа і тут же проробив операцію — відтяв шмат геть; розумний пес тільки заскімлив і лизнув діда в руку.

— Нічого, нічого, це ще щасливо: це зросте...

А з Нерпою було погано, — десь ваколола око і воно слізилось, кривавилось. Пес жалібно дивився на людей. Старий оглянув, похитав головою...

— Ну, нічого... Може, пройде... От біда... Ну, та на війні не без убитих... Може, й за живе...

Після оглядін старий Сірко підійшов до вже майже нерухомої кішки і розпустив петлю на ший. Радісно бурчав:

— Оде фарт! Хтось серед нас щасливий!..

Потім знайшов свою коляку і просунув кішці межі зв'язаними ногами. А тоді взявся майстрювати клітку.

Поки старий майстрював клітку, зв'язуючи її з товстих брусків, новелишку, тісну, але дебелу, — хлоці з Наталкою поабирали лижви, розпалили ватру, почали готовити їсти. Тільки тепер вони почули, які вони 10-лодні.

— Хлоці! — гукнув Сірко, поглядаючи навколо. — Та де ж пак Собор! Диви!...

Дійсно. Склі, до яких собаки притягли кішку, були старому добре взнаки. Звались вони в мисливців Собором, бо нагадували зруйновану церкву. Стояли окремо, як будівля, поруйновані, вивітрені морозами, вітрами й часом. Поміж скелями були печері. Це стародавня резиденція великих хижаків.

— А катніть он туди, — махнув дід сокирою.

Григорій і Грицько стали на лижви і пішли в показаному напрямку.

Скоро вони натрапили на місце, де були виполохані обидві кішки, — здивувались, підійшовши зовсім з іншого боку на те саме місце, де вранці відбувся початок баталії. А через хвилину — знайшли рабиту кішку. Здоровенна самиця, грізний екземпляр сагового усурійського тигра, лежала на розкипированому снігу, задубівші. Сніг кругом був забризканий кров'ю. А на розкритих губах її замерзла кривава піна.

Смертельно поранена першим же пострілом у груди, вона була потім продрівлена ще чотири рази. Останній раз, очевидно, в голову.

Хлоці подивувались з такого страхіття. (Власне, дивувався Григорій, Грицько вже звик, бачив). Потім зв'язали її передні ноти, ще й примотали мотузку за голову. Тоді за пряглися і так почутили вдвох.

— Шкіра ж пропаде! Це ж яка шкіра! — сказав Григорій.

— Дурниця! — це Грицько, скептично. — Ця шкіра коштує рівно в п'ятдесят раз дешевше, ніж ота маленька соболина. Поганяй!

І почутили. Кішка пливла по „чириму“ досить легко.

— Овва! А то чому ж так дешево? А я думав...

— А хто-зна чото. Ми її із убитого тигра і не знімаємо ніколи, а здаємо так, гамузом, з тушею і з тельбухами. База приймає цілком і платить за вбиту, за найбільшу, всього лише тисячу карбованців. Биту кішку про дають так цілком десь у Китай, з кишками і з печінками.

Ось так і притягли мертву до живої. Зоріентувались, і виходило, що вони день крутились (та ще й як крутили!) — і до того са-

мого місця прийшли. Бач, піймали живу майже там, де почали ганяти.

Клітка була вже готова. Вміло зв'язана з трухих, дебелих глици, вона була довга метрів на три, але низенька і тісна. Верх у ній був відкритий.

Тим часом зв'язана кішкя помалу очнувалася. Старий поглядав на неї і поспішав. Ось клітка готова зовсім.

— А ну, беріть, дітки!

Гуртом взялись за коляжу, просунену межи ногами, підняли кішку і поклали її в клітку згори. Старий наклав заготовлені, глибоко позасікані на кінцях дрючки, позабивав кілки, попробував, — добре. А тоді висмикнув коляжу з-межи ніг. Слава Богу!

— А тепер снідати, обідати, полуднувати й вечеряти...

Смеркало. Назад рушати пізно. Тут і почували. Коло скель було затишно. Розгребли сніг, розклали ще одне велике вогнище, — було тепло, спалося міцно, лішче, як на печі.

З вечера, наївшись і напившись, ще дозенько лежали коло вогню, гомоніли про се, про те. На старого Сірка трохи напала балакучка, як часто після доброї вдачі, він був у добром гуморі. Згадував, розповідав, а то й філософствував.

— Бач, — це старий роздумливо, копиравочи пальчикою жаринки. — Як на світі все розумно зроблено. Га! Оця ось кішка, пріміром, — вона виплюджує тільки по одному та й то не кожен рік, бо якби вона плодилася так, як миши чи пташки, то тигри б увесь світ давно поїли. І от так уже ведеться — що більший звір, то менше плодить, що менший звір, то більше плодить. Чого так багато мишей плодиться? Та того, що їх усяке єсть — і тхір, і колонок, і куниця, і горностай, і сова, і лисиця, всі живляться ними. Отж, щоб мишачий рід не перевівся, треба, щоб вони швидко і багато плодилися. А вже ведмідь або й оця кішка — їх жаден звір не з'єсть. Навпаки, їм самим треба багато харчу, то, щоб вистарчило харчу, вони так помалу її плодяться.

О, старий дідуган стільки надивився за життя, стільки думав над усім і розумів наявіть, чим що діше, що міг би консультувати багатьох вчених і професорів з цих питань. Бувши в добром гуморі, старий розгомонився і довго ще розважав молодь оповіданнями про свої пригоди.

— І скажи — одне одного держиться, як воша кожуха. Хочеш знайти колонка — шукай мишу, хочеш знайти вовка, шукай козу, хочеш кішку цю знайти, шукай вепрів; бач,

де пастух, а то козолуп, а той мишопруд — все спедіялісти, інженери...

Іноді коло ватри вибухав дружний регіт, особливо, як дід оповідав про людей, про зустрічі з городянами, про свої спостереження над ними і робив несподівані висновки...

Уранці вони рушили до покинутої це вчора домівки, до намету. На чотири пари лижв, мистецьки зв'язаних і налаштованих так, як сани, поставили клітку з живою кішкою. Мертву ж поцупили так, самбходом.

Так і допахались до намету к обіду.

Але тут стала дрібниця. Тільки така, що катастрофічно виросла в велику подію і нагло поклала кінець мисливській епопеї. Поклала всьому край. Сталось все це швидко, непередбачено і безповоротно. Так, як це буває при наглій пожежі, при землетрусі, при всіх стихійних зламах, що кладуть край там, де його найменше сподіваються і бажають.

Намет стояв цілий-цілісінський і чекав господарів. А коли підійшли — здивувалися. Намет цілий і порожній, але хтось був. Хтось почував. Унизу, на льоду, либонь, стояли ко-ні — натрущено сіна і кінський послід. Коло намету походжено. В наметі почовано.. Випито ввесь спирт з бляшанки, ще й узято одну боклажку.

— А де ж соболь?! — кинулась Наталка.

— Та там же ж я чіпляв...

— Нема!... І однієї сокири нема, що тут лишили.

Старий насупився.

— Хтось не тутешній, — буркнув крізь зуби. — Іч, ідоли! Двоє, видать, були. Не тайтові, — тайтові не порушать закону...

Пішли всі на лід, розглядаючи сліди — куди рушили і коли рушили... Недавно рушили і вниз по Даубіхе до Іману...

А Григорій розглядався біля шатра. На снігу недопалок — мундштук дорогої цигарки „Наша марка“. Київська марка!...

Григорієві серце нагло чомусь затіпалось... Він мовчав, поки всі були на льоду, швиденько визволив свої лижви з-під клітки, став на них і, нікому нічого не сказавши, подався... На ходу заклав повну обійму в гвинтівку. Щез. Подався швидко через нетрі навскіс, зрізаючи величезну дугу, що її тут робила Даубіхе.

Григорій знат, як тут угорі тече ця річка, петляючи межи кряжами. Коли йти навпроте, то можна випередити навіть експрес, коли б він ішов річкою. І як би він не йшов, то не міг би швидше проскочити. Коли б тільки не помилитися в часі! Але зі слідів

коло намету видно було, що „гости“ від'їхали всього за півгодини, найбільше за годину. Григорій, гнав, як допіру за тигром.

По якімсь часі шаленою ходу нарешті вискочив зrozгону на річку, на лід, — нема. Послухав — не чути. Лише десь далеко стрельнуло. На льоду, певніше на снігу Грицько помітив кінські кізяки... Недавні... Проїхали. Тільки що... Далі Даубіхе звертала понад становиком вправо. Там уже Іман. Сизий становник робив велетенську дуу. Григорій націлився на середину тої дуги і погнав навпроте... Виломившись з тріском крізь берболіз, аж присівши на лижвах, шугнув з крутого берега і зі шкварчанням вилетів насеред річки, круто завернув... Ось! Миттю зірвав гвинтівку з шиї...

З-за повороту мчала паровиця. Вітер дуч Григорієві в спину. Ще зовсім недавно він тягав і мертвого, і живого тигра, — на чим поналипали шерстинки, на унтах і на руках були плями крові тигрячої... Він пішов на зустріч, стискаючи гвинтівку. На санях було дві постаті, завинуті в дохи по самі вуха. Вмить відкинули дохи, замаячіли буденівка і єжовський кашкет, руки вхопились за зброю..

Тут коні захрапли, затанцювали і враз мотонули, як навіжені, вбік — вхопили тигрячий дух... Ага!... Кошівка (такі сани) перекинулась і обидві постаті випали в сніг.

Григорій вп'явся в них очима. Не бачив, як повз нього, божевільно, обминаючи його стороною, мчали коні, б'ючи голоблі та сани, що летіли за ними льотом, перекидались, дренчали...

Одна постать скопилась і хотіла кинути упоперек до лісу. Другий шалено хапливо вибивав сніг з цівки гвинтівки, а дії шарпнув за кабуру.

— Стій!! — гукнув Григорій. — Зброя геть! Руки вгору! Три ступні вбік! Так стоять!...

Стоять... Григорій підійшов. І нагло... Боже! Серце закалатало йому безумно, шалено. А очі вп'ялися в того, що в кашкеті... І він зареготовався страшним, жаским і... радісним реготом.

— Медвін??!

Боже мій! Мить. Мить подиву. Мить буйної радості. Є, є Бог на небі! Ось він! Ось той, з ким їх Бог не розсудить.

А Модвин — бравий герой і грізний судя та володар душ „людців“ і плюгавий злодюжка, порушник закону нетрів, — стояв і тіпався... Так, тіпався. Губа йому тіпалась,

а очі... очі гідкого, сопливого боягуза. Три шпали на комері — як мазки крові.

— Великий начальник?! Так... Поздоровляю...

Другий тихенько відступав назад, непомітно; з однією шпалою — якийсь начрайону. — „Чорт його припарував, дурака“, — подумав Григорій, а вголос промовив:

— Так... Ну, все, „таваріщ следователь“! Все!... — І важко задихав: — Кінчаю слідство... — І підніс голос, повільно, грізо:

— Тут... я тобі... й рев! Тут я тобі й трибунал! — Підкинув гвинтівку і вистрелив. Аж тому з голови пихнуло.

Другий кинувся упоперек, до лісу. Григорій дивився йому услід, слухав, як у грудях стукає серце, напоєне помстою... Тут утікач обернувся і вистрелив з пістоля. Уже майже видряпався на урвище до лісу. Куля тьохнула десь у сніг.

— Хіба так стріляють? — промовив Григорій, задумливо. Пересмикнув закривку і стрельнув.

Постать підкинула руки, майнула ними в повітрі і покотилася з урвища...

Мить Григорій стояв нерухомо. Думки летіли вихорем... Так. Все. А тепер — в Манчжурію, в Китай, в Японію, до черта в зуби.. От. Все відтяв за одним разом — і ворогі, і друзів, і спокій — все...

Стривай! За мої вчинки відповідати ж ніхто не мусить. Подивився на чисту педену снігу, а тоді написав пальцем великими літерами:

„Судив і присуд виконав я — Григорій Многогрішний. А за що — дей пес сам знає“

Ще й розписався.

— Так... Куди ж тій бідолашні коні побігли? Загинуть... Шкода... Ну, добре. Хвілинку постояв. Зіткнув. Потім махнув рукою, почепив гвинтівку на шию і повернувся...

На нього дивилася пара очей. Наталка!

— Що ти зробив?

Григорій взяв її за руку і потяг геть за собою. Вона не опиралась, — покірно йшла поруч, лише відчуваючи, як її рука тримтіла. А в ній рука тримтіла не з переляку, ні.

— Що ти зробив?

— Слухай, Наталко!... Те, що я зробив, — те я мусив зробити. Розумієш? Я вбив одного дракона... Ти цього ще бачила! Не бачила! Розумієш? Не бачила! А вже як я буду далеко звідси, — тоді ти про все розкажеш своїм...

Дівчина дивилася на нього, і в неї затрем тіли губи. Прошепотіла здивовано, розгублено:

— Куди ж ти?...
— Страйвай. Твій вінчестер зареєстрований?

— Ні.

— Гаразд. Чудесно. Дай менш твій вінчестер. На тобі цю гвинтівку. Вона реєстрована на батька...

— Але, страйвай... Ну, добре. Ти зробив, як вважав за потрібне, добре, тобі видніше, але куди ти?... Куди ти підеш?...

Боже мій! Скільки сказано в одному тому тоні! Все, про що мовчала місяцями... Григорієві аж горло стисло. А дівчина бла-гала:

— У нас же цілком безпечно... У нас... Та можна ж іще далі зайти в нетрі...

Григорій взяв її за руку і стис. Міцно-міцно. Вона не віднімала своєї руки.

— Дурна ти, дівчинко. Ти не знаєш, що то за один... За тиждень тут всі нетрі поставлять дотори ногами — шукатимуть... Це великий собака. Але Бог є на небі. Є. Цей пес відбивав мені печінки, ламав кості, розчавлював мою молодість і намагався подряпати серде, якби дістав... Так довгих-довтих два роки він мене мучив. А потім спровадив до божевільні. І все за те, що я любив свою батьківщину.

І я ще тоді поклявся іменем матері моєї, що відірву йому голову. Я втік з божевільні... Потім... потім мене знову піймали і знову мучили такі, як він — його поплічники. А потім присудили до двадцяти п'яти років каторги... Двадцять п'ять років! А я всіх маю двадцять п'ять. І все тільки за те, що я любив свій нещасний край і нарід...

Я поклявся, що іх буду вбивати, як скажених собак.

І я втік з ешельону. Вони мене везли з України на каторгу, на повільну смерть і безрегли, як пси. Але я втік. Вистрибнув на ходу з скаженого поїзда, — стрибнув у ніч, у смерть, на щастя.

І я мав щастя... Я потрапив до вас, я мав щастя. Сміливі завжди мають щастя, як казала твоя мати... Обійми її міцно за мене і поцілуй її за мене... сестро.

Наташка враз нагло пришла до нього і вибухла буйним плачем. Безпорадно, по-дитячому. Ясно, — це розставання. Це навіки. Боже мій! І поцілуvala... Ой, як шалено! Все вклала в цей поцілунок, всю душу.

Григорій притиснув її до грудей і, перенагаючи биття серця, сказав:

— То ти, може, мене хоч трохи любиш?

Дівчина глянула йому в вічі і тим поглядом сказала все.

— А я тільки про тебе й думав, — говорив далі Григорій. І от тепер мушу покидати...

Наташка враз відірвалась, зціпила зуби, хутко-хутко відстебнула набійницю, повину набоїв до вінчестера, і ткнула в руки.

— Візьми!

Мовчки взяла його патронаш.

Повернулась і пішла. Хутко-хутко... Зупинилася... Завагалась... Пішла... Зникла...

А за хвильку з хащів почувся її голос, суворий, але з прихованими слізми:

— Ітимеш оцію річечкою... Дійдеш до зайнки — візьмеш коня, харчі... сірники... Батько нічого не скажуть, я їм поясню, як приїдемо... Ітимеш далі розпадками на захід... На Усурі... й на Манджурію...

За слізми не договорила — подалась. Все.

Бідолашна... Горда... Дика... Наївна і... надзвичайна Наташка...

І десь зринула з пам'ятої і бриніла в ву-хах пісня, як кров у висках, бриніла боляче і чітко:

.... „Цілувилася ми із тобою один раз“...

Ху-у! Серце Григорієве ніби хто поклав у жорстокі лещата. Він стояв, зціпивши зуби до хруска, щоб не ревнути дико, нестяжно. А по щоці повзала помалу сльоза. Вирвалась таки! Так, як вирвався він колись зі скаженого поїзда.

Згори почав падати густий лапатий сніг. Засипав сліди. Засипав усе...

І сідали рядочком сніжинки, як білі голубі, на сталеву, сизу цівку вінчестера.

НАВЗАВОДИ З ЩАСТЯМ.

До Хабаровська з заходу кордон іде по Амуру. Від Хабаровська на південь по Усурі. Найліпше кордон перейти десь в Біробіджані, там найбільші нетрі, найбужчий Амур і гори обабіч — Великий Хінган... Це Григорій знав. Він це вивчив досконало і давно вже, щоб бути зорієнтованим на випадок чого. А тепер той момент настав. Але ж...

Hi! Йому не сила так піти геть. Він мусить піти туди, глянути, побачити... Востанє ж. Побачити батька, побачити матір... Це, може, єдині рідні, може, на цілому світі: Попрощатись. Стати навколошки і хай благословлять у далеку путь... У темне, страшне невідоме... може, в смерть.

Три дні він ішов снігами і боровся сам із собою. І не міг перемогти бажання піти, глянути. Він мусить. Спустився становиками і

вийшов на річку. Зайшов на займку — постояв біля коней, що стояли біля стіжка сіна і, зачувши його, радісно заржали. Він погладив свого буланого, по-господарському обдивився усе — все гаразд. Мисливці ще не приїжджали, але скоро мали приїхати. Коня він не зважився взяти, лише взяв харчі, сірники, пляшику з спиртом і жменю набой. Інокентій Петровича не було вдема, і Григорій був задоволений з того. Взяв, що треба, і пішов далі. Це було позавчора. А вчора він провалився в наледь і мусив сушитися. Сушився всю ніч і думав усе про одно, все про те саме. Ще вчора вранці з перевалу він бачив, як унизу річкою іхала процесія. — „Наши“ — мелькнуло в голові. Так, він упізнав їх. Хотілось крикнути і побігти до них, але утримався. Зітхнув лише...

А процесія посувалась униз по льоду. Коні ветяж тягнути на довгих положках клітку з тигром і всі речі. Позаду ідуть двоє, а спереду одно лиши на лижвах. Коло нього крутиться собака, то забігає наперед, то, повернувшись, кидається назустріч.. Заливайків голос перекочується по горах, дзвінкий і докірливий — на нього не зважають... Серце Григорієві стиснулось... То ж Наталка.. То ж Наталка. Простує вперед уперто, похилившись проти вітру. Уявив, як вона упері, заломила брови і так стало на серді.. Ні, цього не скажеш, як то буває на серді, коли воно нагло обіллеться кров'ю.

Процесія зникла за тим велетенським крижаним водоспадом, що вилискував на сонці. Могутній гірський бог десь махнув чарівною паличкою і заморозив велетня, розмальовав його в усі барви веселки, оправив у шкляний прозорий панцер — і він стоїть, мерехтить холодно.

Григорій ще довго стояв, дослухаючись до Заливаєвого голосу. Процесія зникла. Потім і голос той десь завмер, а він стояв.

Тоді сапнув морозного повітря, насунився, підв'язав міцніше лижви і пішов нехотя снігами, глибокими, становиками крутими.

Це було вчора. Всю ніч він лежав біля вогнища на снігу і думав свою бурлацьку думу. Зазирає у минуле — тяжко. Заглядав у майбутнє — темно. Здіплював зуби — чехай! Багато вишало на його плечі. Але ж він живий, чорт забери! Подивимось ще... Спав сторожко, як дикий тур.

Так він ішов три дні і дійшов сюди, на стару пасіку. Що далі ішов, то все повільніше, а дійшовши сюди, до цієї пасіки Сіркової — зупинився. Далі не сила. Ой, не сила далі — це вже покинуті останню рідну ча-

ту та й на завжди.. Тут він отаборився і оче боровся, воював сам з собою:

Піти? Чи не піти? Ні, не треба! Але ж як він піде геть, не попрошавшись з цими людьми?.. Але ж як він стане п'єрел нею і не пожаліє її сердце?.. Ліпше було б розбитися ще тоді, з поїзда стрибавши!

І він то рішуче збирався, то знову сідав у холодній халупі і сидів, важко підперши голову. Було його й по тюряма, і по божевільннях, і де тільки його не було, але ніде він не теряв голови. Ба, ніде ж йому й не траплялось такого. Потім він напалив у халупі і міцно заснув. Пірнув у сон, як у визволення. Нехай.

Як він довго спав — хто зна, — чи годину, чи дві, чи, може, кілька днів, — хто зна. Але враз скопився — йому приснився дивний і страшний сон. Йому приснилась маті.. Маті на побаченні перед розстрілом. Рідна маті... Бідна, бідна маті!.. Він прощався з нею і гірко плакав...

А коли скопився зі сну — слізи текли по щоках.

Швидко перевезув унти, підперезався пізбійницею, перекинув вінчестер за спину і, ставши на лижви, пішов швидко у ніч.

* * *
Ще було темно, ще тільки благословилось на світ, а в Сірковій хаті уже горів ьюгонь.

Почувши шерех здалеку, собаки забрехали. Григорій тихо свиснув і собаки вміть опинилися біля нього, кидались під ноги, раздісно лашились. Нюхали вінчестер і дуріли з радощів...

На сніг лягла смуга світла. Рано повсювали Сірки, як і завжди. А, може, й не лягали, може, що скоїлось. Ні, так, як і завжди. Мабуть, до міста збиралося...

Старий Сірко, похиливши голову, сидів насуплений на лежанці, одягнений, і віді роздумував, що його одягати ще — чи долу, чи коляк, сідлати гнідого чи буланого.

Наталка така ж насуплена, як і батько, заломивши брови, стиснувши уста, шила унти... Ізюбрині, лапчаті... Гаптувала їх білими пушинками... Сувора, трохи зблідла. Схилила голівку то вліво, то вправо — дивилась на роботу, а думка, десь, не та.

Грицько сидів біля груби і морочився з калибом — відливав картеч, козулювати збирався; робота щось кепсько йшла.

Маті біля затопленої печі перебирала мерзлі брусниці, — розглядала їх, як крапелінки крові чи як намисто на долоні.

В хаті була мовчка, гнітюча. Чи то сон

недоспаний напосідав, чи то сумно, чи то тужно, як по якійсь утраті, як після похорон. Та сама гнітюча мовчанка, що запанувала серед них зразу, ще в дорозі, після того, як Наталка в кількох словах розповіла, що сяма бачила, що від Григорія почула, та про його намір. Аж приїхали додому, вона, заплачувши, поцілувала матір.

Грицько гнівався на побратима, що той зник і знехтував його приязню, дружбою, — зник, навіть не попрощавшись. Його молоде серце закипіло після сестриної розповіді. Боже! А він і гадки не мав! Зразу був хотів вертати на розшук та збегнув, що це ні до чого, пізно, — і мовчав. Мовчанка — це єдине, що лишилось в ім'я дружби. Так і Наталка, і батько. Наче змовились.

Треба було їхати до міста на базу — візвозити здобич, але старий не івапився. Деесь там піймана кішка чигає у клітці, поклавши лапи і гордо піднісши голову, — нерухомо та відчужено дивиться просто себе вогкими великими очима. Не бере їжі. Третій день не бере... Та вона п'ять днів не братиме, але не згине. То горда і живуча тварина... І старому думки химерно блукали межі гордою твариною та...

Рантом в сіннях зашерехтіло. Клацнула клямка... В розчинені двері заклубилась, увірвалась хмара морозу. Густа та біла... І перетворилася в людину... Так чаклюють шамани в гольдів, пускаючи клубками дим... Але такого чуда не втнуть! Зачинивши за спиною двері, біля пророгу стояв Григорій...

Вінчестер через плече, в снігу і крижинках пошід руки, унти і ремузи обмерзли, — десь, брів по наледі, — набійниці навхрест на грудях, а груди розстебнугі, спітнілі... Завмер нерухомо. Блідий, трохи схудлий, ззасмалений вітрами, стояв і ніяково, по-дигачому посміхався.

— Не сподівались? — вимовив хрипко.

Брусниці посипались і покотились-покотились по підлозі, заторохтіли, як намисто.

— Ох, Боже мій!... — скрикнула тихо мати і, простягши руки, ступила до дверей. — Ой, сину! Ой, дитино ти бідная!... — І буйні материнські слізози покотились, як тій брусниці розсипані: — Ой, що ж бо ти наробив, соколе ти, нещасливий?!

— „Так як у сні, як у тім божевільнім сні на пасіці“, — майнуло в голові. І, не розуміючи, що робить, скорившись невидимій силі, Григорій помалу стяг шапку і опустився на коліна... Та зміг видушити тільки одне, жалке слово:

— Маме...

А на закам'янілому обличчі, на щелепах набрякли жили від надмірної напруги.

— Ой, синку, синку!...

І ще буйніше котилися слізози у матері; вона за слізами його не бачила, простягаючи руки, щоб підвести: — Бог... Бог тобі простить, дитино... Бог тобі суддя, та й Мати Божая.

І витирала буйні слізози, а вони, неслухнані, лілися далі.

— І на що ж ти так?...

— Ну-ну, стара... — закректив старий Сірко, вдоволено. — Козакові — козацьке діло!

Як Григорій увійшов, він встав назустріч і стояв так. Григорій звівся, допитливо дивлячись старому в очі. А старий заховав іх під волохаті брови, і вони там посміхалися самі собі під бровами нахмуреними. Стояли так один проти одного. Стояли так, як той Тарас Бульба з Андрієм, тільки це не Андрій, — це Григорій, і голова в нього не слизена погноблено, а гордо піднесена; лише блідий, але напопале затятий.

Старий покрутів головою загадково. Либонь задоволено:

— А я й не знат, що ти прийдеш, сину, еге ж. Ну, ось...

Запанувала мовчанка. А Наталка... Боже мій! Впustивши оторочки і голку, вона стояла край столу, смертельно бліда, помертвіла. Бідолашна дівчина! Пріпала очима до гостя. Але не пустила й пари з уст. Якби хто знат, що з нею діялось! Аж Грицько — брат її — подивився на неї, потім на Григорія і відвернувся. Він знат сестру і вгадав, що то значить.

— Так. Я прийшов... (павза). Мені треба поспішати... Я прийшов попрощатись з вами, усіма... Простіть, коли чим завинив, може, вже не побачимось (і посміхнувся), хіба на тім світі... — Обвів усіх очима і зустрівся з Наталчиними.

Дівчина спалахнула. Прочитала в його очах те, що було в її серці. Почеконіла дісліз, та по малу кров відплінула з обличчя. і вона ще більше зблідла. Чула, як крізь звірюху:

— Я мушу поспішати... Простіть і побажайте мені, як бажаю я вам...

Рвучко ступнула, потім враз повернулась і вийшла геть, либонь до хатини...

— Бог простить, синку, — це мати, витираючи слізози. — Прости ж і нас, коли що...

— Щастя тобі, Боже, синку! — це батько урочисто. — Шкода, та що ж... Стара,

збери на дорогу щось... Не барись, синку, бо скоро світатиме. А ти дорогу знаєш?

— Та знаю... — це Григорій. — Я весь час вивчав... Думав на весну, та от...

— Будь же обережний. А в Манчжурії, — в Харбіні та в Сахаляні є наша рідня. Та ти ж, пак, знаєш...

Григорій кивнув головою. — Спасибі. Гаразд.

— Ну, сядьмо, щоб іще зійтись колись...

І за стародавнім звичаєм, вони урочисто сіли. Григорій примостиувся край лави. Сиділи хвилину мовчки... Потім як на знак якийсь, звелись. Попрощалися.

Мати, плачуучи, тикала Григорієві до рук туго набитий рюкзак. Батько застібав корячкуватими пальцями гудзик йому на грудях:

— Бувай же здоров, синку! Патронів досить? Добре...

Тут увійшла Наталка. Пристібаючи на ходу діловито набійницю, вона увійшла виряджена, як на полювання. Брови рішуче зсунені, вуста стиснені. Бліда, як смерть, але спокійна. Стала посеред хати біля Григорія.

— Куди це ти, дочки? — сплеснула мати руками. А батько примружив очі вражено. Наталка ж стала проти Григорія з непокритою головою і мить дивилась йому вітчі з мукою, а запитанням... Мить коротку і мить безконечну... І знайшла там відповідь, — у тім погляді — в тій мішанині з любови, жалю і розгубленості від свідомості про нездійсненість щастя... Потім взяла його за руку, відчуваючи, як на ній товчиться жилка, — товчиться кров, пориваючись до неї, — і опустилась навколошки перед враженими батьками...

— Ой, Боже мій! — тільки й змогла промовити мати; а Наталка дивилася на них мрехтилими очима, запаленими іскринками сліз та безповоротною рішучістю:

— Як уб'ють мене — то я не вернусь... А як судилося мені щастя... то нехай же я буду, мамо, щаслива! І ви, тату!... Благословіть!...

Павза, гніточка павза збентеження. Очі Наталці замерехтили слізми, а брови рішуче заломалися:

— За свої вчинки відповідатиму я... перед людьми і перед Богом. Ні, перед Богом і перед вами...

Батько сувро, допитливо, дивився на Григорія, а той аж шарпнувся був та Наталка перехопила його рух, як і батьків погляд:

— Григорій не має права говорити! Я знаю, що він скаже! Але він збреше!... Він

зрадить сам себе ради вас. — І, заломивши руки:

— Я мовчала довгі місяці, як камінь. Я змагалася із собою... Я не знала, а сьогодні — я бачу, — тепер я бачу, що я загину. То ж ваша кров у мені. Ви ж знаєте, що я ваша дочка... Не губіть же мене!

Мовчанка. А Наталка благала:

— Тату! Нехай я буду, тату, щасливою! Може ж, я буду щасливою!... — І враз рішуче, з докором, хоч і крізь сліззи. — Я не переступала вашої волі, але в мене ваше серце, ви його мені дали таке, — то й хай же Бог буде суддею.

Старий Сірко бачив, що тут уже нічого не вдієш. О, то Сіркова кров заговорила! Начувайся! І він слухав дочку і дивився на Григорія з-під волохатих брів: — „Обое рябо“... І посміхався скованим оком під насупленою бровою.

...То хай же Бог буде суддею...

І уже була б звелась, але тут Григорій, бачачи, до чого може дійти, мовчки опустився на коліна поруч, тяжко похиливши голову, як під сокиру; бачив, що дівчина, може, переступити батьківське слово заради нього.

— Отак от, стара... — це батько.

А Наталка, ухопивши нотку в батьковім голосі, пожвавіла.

— Як загину — що ж, Микола ж он загинув... А як загине він — то хоч знатиму, де він лежитиме, та й тоді повернуся до вас... Але нехай ми будем щасливі, тату! Мамо! Смерти ж і конем не об'їдеш. Он Микола...

Тут мати не витримала і крізь сліззи:

— Чого ж ти мовчиш, батьку?... Твоє ж насіння!

Але не було в тім докору, лише розгубленість і, далебі... співчуття. Так, співчуття. Вона дійшла серцем того, що старий доходив розумом.

Сірко почухав голову і зітхнув важко:

— Такі часи, бач... Таке життя... Ну, що ж...

Старій тільки цього було й треба. Вміть витерши сліззи, вона хутенько зняла ікону — ще своє благословення — і, намагаючись бути веселою (щоб була ж дочка щаслива), благословила, а тоді віддала старому і стала коло нього, плачуучи.

— Нічого, стара! Бог не без милості, ко-
зак не без щастя... Та й часи такі... Нехай же
шляхи вам будуть рівні і люди привітні, і
щастя довіку, — щоб ні сили темні, ні око
злес, ані куля ворожа... От... Тай не баріть-
ся, діти!...

Наталка кванилась. Шалено обіймала

батька та матір. І потішала. І гомоніла, збіраючись:

— Не журіться... Та я ж усі шляхи і даржки знаю... А там же тітка і родичів скільки... Боже... Ми візьмемо Заливайка і він принесе вам вістку, як уже будемо в безпеці...

І цілуvalа батьків і брата, щаслива й радісна. — І все буде добре, ось побачите. Ми тоді покличемо вас на весілля.

Батько хитав головою, дивлячись на дочку, і посміхався:

— „Сіркова кров“.

— Дай Боже, дай Боже, — це мати, підступивши. — На ось ліпше оце, божевільна ти... І висипала їй з приторщі в пригорщу дрібнички — дукачі стародавні, обручки, сережки золоті... Потім зняла з себе золотий хрест і наділа дочці на шию. — „Може здасться, дитино“...

І припадала до обох, плачуши.

Надворі швидко сірло. Грицько зібралася провожати, але Наталка заступила дорогу, обхопила руками за шию і, дивлячись в очі, ніжно, але беззаперечливо:

— Твій побратим — нехай мені, і я відповідаю за нього головою. Так. А мати й батько — тобі, і ти відповідаєш за них головою. Так. Дай же слово, що ти не робити меш дурниць і берегти меш іх. І одружившись, будеш коло них. Ну ж... — І, тільки діставши слово, подіluvala й пустила.

Ще не розвиднилось гаразд, як з Сіркової зaimki в мороз, що стояв туманом, вийшли і попливли помалу по снігу двоє озброєних, на лижвах, з рюкзаками за плечима, ще й обое з сажанками мисливськими. А з ними великий якутський пес.

Перейшли падь і пірнули в нетрі.

Одної ночі на Н-ській заставі на Манчкурськім кордоні, біля станиці Пашкове,

там, де Амур, стиснений обабіч горами і нетрями, лежить чистою, але вузенькою смугою, — зчинилася тривога.

На великім відтинку піднялась стрілянина. Почалася вона здалекої пожежі і кількох вибухів там. Потім вибухла в самім Пашковім, а далі розійшлась обабіч на яких десять кілометрів... Ніби тривав бій межи всією Японією і ССР. Але то всього лиш — ловили „порушників“, що десь із боем переходили недоторканий кордон „соціалістическава атечества“. Невідомо тільки, в який бік переходили, — ніч була дуже темна, нетрі густі, а варта надто знаменита, надміру прославлена, щоб зорієнтуватися зразу в таких умовах, хто йде, куди йде і де проломлює „границю на замку“. Метушня зчинилася надзвичайна.

А „диверсанти“ були сміливі і досвідче ні, ні, очайдущі — вони насмілились перейти кордон там, де того найменше сподівались — в самісінькім Пашковім, що приліпилось на березі Амура. Там, де дороги топтані і сліду не видно, там, де Амур вкритий високими та крутыми торосами. Для цього їм треба було перейти через село, що маячило обідраними дахами та голими кроквами, — колишню козачу станицю, а тепер розкуркулену і перетворену в прикордонний „колгосп“. Це була крайня точка Біробіджану. Давні мешканці-козаки або „гурани“ — потікали в Манчжурію, а тут жили тепер бердичівські, тульські та арловські „патріоти родини“. У всякім разі „диверсанти“ про це знали, і зважились перейти попри самісіньку будівлю прикордонного пункту.

І їм де пощастило зробити — їх не затримали.

Розкотилася чутка, що це був юнак і дівчина.

З М И С Т: Стор.

1. Навзаводи з смертю	1
2. Сім'я звіроловів	9
3. В пралісах Сихоте-Аліня	28
4. Осінь у тайзі	40
5. Зима	44
6. На кішку	48
7. Навзаводи з щастям	59

„Вечірня Година“ — щомісячник. Видав „Українське Видавництво“ — Краків, Райхштрассе 34, тел. 230-39
За редакцію відповідає Михайло Хом'як. — Літературний редактор Василь Чапленко.

Передплата: річно 20 зол. пів річно 12 зол. Поодиноке число 2 зол., подвійне 3 зол.

З друкарні „Нова Друк. Денников“ під наказаною правою, Краків, вул. Омашкової 7. Тел. 102-79.

Ukrainische Monatsschrift „Wetschirnia Hodyna“ (Abendsstunde). Verlag: Ukrainischer Verlag-Krakau, Reichstr. 34
Druck: „Neue Zeitungsdruckerei“, Kommissarische Verwaltung, Krakau, Orzeszkowagasse 7. Fernspr. 102-79.

